

სიმონ ჯანაშია

ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში

ნაკვეთი ფეოდალიზმის წარმოშობის
ისტორიიდან საქართველოში

სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ტფილისი 1936

კორექტორი: ვ. ფერაძე
გამომშვები: გ. იაშვილი
მთავლიტი № დ—1

ტირაჟი 5000
შეკვეთა № 175
ფორმატი 6×10

სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის სტამბა, უნივერ. ქ. № 1

ა ვ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

წინამდებარე ნარკვევი ეკუთვნის მონოგრაფიების სერიას, რომელთაგანაც, როგორც ეს წიგნის სათანადო ადგილებშია აღნიშნული, ზოგი უკვე გამოქვეყნებულია და ზოგიც, დამზადებული პუბლიკაციისათვის, ელის თავის გამოქვეყნების რიგს და რომელნიც საფუძვლად უნდა დაედონ ავტორის უფრო ვრცელ ნაშრომს—„ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობა საქართველოში“ (განზრახულია ორ ტომად). ხსენებული ნაშრომისათვის მოსამზადებელი მუშაობა დაწყებული იყო ჯერ კიდევ 1928 წლის შემოდგომით, მაგრამ, ერთი მხრით საგნის სირთულემ, ხოლო, მეორე მხრით და განსაკუთრებით, ავტორის ქუდბედად დაყოლილმა ავადმყოფობამ, საერთო დიდი დატვირთვლობის პირობებში, შესცვალეს თავდაპირველი გეგმა გამოკვლევების მთლიანი სახით გამოცემის შესახებ და წიგნი ცალკე ნარკვევებად დააქუცმაცეს. ამ გარემოებამ, თუმცა მას ძირითადი ამოცანა არ მოუხსნია, გარკვეული დაღი დაამჩნია ავტორის არგუმენტაციის წესს და ერთგვარი უარყოფითი მომენტი შექმნა დაქსაქსულად წარმოდგენილი დებულებების სიზუსტით გაგებისათვის.

ქვემდებარე მონოგრაფიისაც, ცხადია, არ შეეძლო ამ სამუშაო-რო ნაკლის თავიდან აცდენა. მაგრამ ავტორი ვალად იღებს ზოგიერთი, აქ გაკვრით აღძრული, საკითხის უფრო დეტალურ დამუშავებას უახლოეს დროში.

დასასრულ, ავტორი სიამოვნებით სარგებლობს ამ ხელსაყრელ შემთხვევას კმაყოფილების გამოსათქმელად იმ გარემოების გამო რომ მისი საკვლევი მუშაობის გაფართოებას თვალსაჩინოდ ხელი შეუწყო ტფ. სახ. უნივერსიტეტის სათანადო სამეცნიერო-საკვლევი დაწესებულებების დაარსებამ, რომლებთანაც ნაწილობრივ დაკავშირებულია წარმოდგენილი მონოგრაფიაც. ნარკვევის ძირითადი დებულებები მოხსენდა ტფ. სახ. უნ. ენის, ლიტერატურის, ხელოვნებისა და ისტორიის (ამჟამად, რუსთაველის სახელობის) ინსტიტუტის ისტორიის სექციას („ერთი მომენტი ქართულ ფეოდალიზმის ისტორიიდან“, 1944 წ. ივნისის 16-ის სხდომაზე) და ტფ. სახ. უნ. საქართველოს ისტორიის კაბინეტს („საერთო სურათი შინაგან ურთიერთობის განვითარებისა საქართველოში V ს.“, 1935 წ. მარტის 23-ის სხდომაზე).

VI საუკუნის მნიშვნელოვანი ისტორიკოსი

მეექვსე საუკუნე ნამდვილი ისტორიული მო-
საბრუნია ჩვენი ქვეყნის განვითარების თვალ-
საზრისით ძველ ხანაში. ის ძალები, რომელნიც,

როგორც ეს სხვაგან არის ჩვენ მიერ განმარტებული¹, თანდათან იზრდებოდნენ წინა პერიოდის სივრცეზე და რომელთაც თავიანთი უპირატესი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა პირველად ქართლში უეჭველობით წარმოაჩინეს მეოთხე საუკუნის შუაწლებში, ეხლა უკვე სრულ გასაქანს პოულობენ თავის შემდგომ განვითარებისათვის და საბოლოოდ ეუფლებიან სოციალურსა და პოლიტიკურ სარბიელს. ეს ვითარება მშვენიერად აქვს გამოხატული XI ს. ქართველ ისტორიკოსს, სუმბატ დავითისძეს, რომელიც ამბობს: „ვინათგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“², მას შემდეგ რაც ვახტანგ გორგასლის შთამომავლობამ სამეფო ხელისუფლება დაკარგა, ქართლში აზნაურები გაბატონდნენ. მართლაც, მეფობის გაუქმება ქართლში, რომელიც, როგორც უნდა უკვე დავრწმუნებულიყავით, შედეგი იყო არა მარტო გარეგანი, ფიზიკურად უფრო ძლიერი, ფაქტორის ზემოქმედებისა, არამედ კიდევ უფრო მეტად სწორედ ამ დიდი აზნაურების მეფის წინააღმდეგ მიმართულის და ირანთან * შეთანხმებული პოლიტიკისა,—ეს ფაქტი (მეფობის გაუქმება) უნდა ქცეულიყო ერთერთ ყველაზე მნიშვნელოვან პირობად თავის საკუთარ მიზეზის შემდგომი გაძლიერებისათვის. გუშინდელი მოკავშირენი—ირანელები და ქართლის დიდი აზნაურები—ეხლა ნადავლს იყოფდნენ. ირანელები, თქმა არ უნდა, კმაყოფილი იჩნებოდნენ თავიანთი თანამებრძოლისა და სათანადო საზღაურს უნდა გაეცათ გაწეული სამსახურისათვის. მაკრამ უურო არსებითი დამპყრობელისათვის იყო საჭიროება გამოენახა ისეთი ადგილობრივი ძალა, რომელზედაც დაყრდნობით იგი შესძლებდა თავის ამოცანების განხორციელებას. ასეთ ძალას კი სწორედ ეს ერთგული აზნაურობა წარმოადგენდა. ეს გარემოეიანი განსაზღვრავენ შაჰის მთავრობისა და ქართლის დიდ აზნაურთა შეხმატკბილებულ

¹) ტერმინებში „ირანი“ და „ირანელი“ ყველგან ნახმარია ძველი „სპარსეთისა“ და „სპარსელის“ ნაცვლად.

² ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, საქართველო აღრინდელ-ფეოდალურ ხანაში.

³ „ქართლის ცხოვრება“ მარიამისეულ ნუსხით (ქვემოთ ყველგან = მარ.), 338.

ურთიერთობას მრავალ მომდევნო წლის განმავლობაში. იმავე სურათს ვხედავთ, მხოლოდ უფრო ადრე, მეზობელ სომხეთსა და ალვანეთშიც. მაგ., სომხეთის ანალოგიურ მდგომარეობას, თითქმის სუმბატ დავითისძის სიტყვით, იგვიწერს სომეხი ისტორიკოსი (V-VI სს.) ელიშე: როცა (428 წ.) ირანელებმა თავის სამეფოვან გააქვეს სომეხთა უკანასკნელი მეფე, არტაშეს ვარამშაპუჰისძე, „მეფობა ხელთ ჩაუვარდათ სომეხთა ნახარარებს“ (ნახარარებად სომხეთში დიდ აზნაურთა საგვარეულოების მეთაურები იწოდებოდნენ). *ქ. ნაქსარაქან ჯაკიე არსკანსერ ქსაყალირიქჩენ*¹ 461 წ. ირანელებმა მეფობა მოსპეს მეზობელ ალვანეთშიც, და მეექვსე საუკუნის დამდეგისათვის, როგორც უკვე ვნახეთ, ჯეოი მიდგა ქართლზედაც.

ირანული პოლიტიკა და რეჟიმი დაპყრობილ კავკასიაში მიიღწია თავის გარეგნულ ძლიერებისა და ტერიტორიულ ექსპანსიის მწვერვალს. ამ ძლიერების გამოხატულება იყო სწორედ მთელი აღმოს. ამიერ-კავკასიის დაპყრობა და რომის აქედან საბოლოოდ გაძევება. მაგრამ სასანიან შაჰებს უფრო მეტი ჰსურდათ: ისინი მთელი სამხრეთ-კავკასიის ხელში ჩაგდებასა და საბოლოო შემომტკიცებისაკენ მიისწრაფოდნენ. ამისთვის მიზანშეწონილად იყო მიჩნეული ერთიანი რეჟიმის დამყარება ამ ქვეყნებში. ეს რეჟიმი შიშველ ოკუპაციასა და უმეფეო სამხედრო-ადმინისტრაციულ მმართველობაში მდგომარეობდა, რაც შეეფერებოდა სასანიდების სახელმწიფოს საერთო ხასიათს. თავის პოლიტიკურ წინაპრებთან, პართელ არშაკიდებთან, შედარებით სასანიდებს სწორედ მეტი ცენტრალიზმისაკენ მიდრეკილება ახასიათებდათ. თუ არშაკიდები იმითაც კმაყოფილდებოდნენ რომ წვრილ, წახევრად დამოუკიდებელ, სამფლობელოთა მეთაურები, ადგილობრივი მეფეები და მთავრები, შაჰებს თავიანთ სიუზერენებად და „მეფეთა-მეფეებად“ (შაჰან-შაჰ) სცნობდნენ, სასანიდებს ვასალური სამფლობელოები თანდათან ირანის სახელმწიფოს უბრალო პროვინციების მდგომარეობაში გადაქცავთ. თვით სახელმწიფოებრივი აპარატიც თანდათან რთულდება და უფროდაუფრო ბიუროკრატიულ ხასიათს იღებს. ამ დროისათვის ირანელების უზარმაზარი იმპერია ოთხს ძირითად სამხედრო ადმინისტრაციულ ერთეულად არის დაყოფილი, რომელნიც „ქუსტების“ ანუ „ქუსტაკების“ სახელწოდებას ატარებენ. ამიტოვან

¹ *ს. ლ. ხ. ხ. ოსასუნიძის დარქანს... შიქსი, 1912* (ქვევით ყველგან = ს. ლ. ხ. ხ.), გვ. 7

ჩრდილოეთის მხარე „ჩრდილოეთის“ (აპახთარ) ანუ „ატროპატაკანის“ (ე. ი. აღარბადაგანის) ანუ, უფრო ჩვეულებრივად, „კავკასიის“ (კაპკოპ) ქუსტაკად იწოდება. კავკასიის ქუსტაკი, ისე როგორც სხვებიც, უფრო წვრილ ადმინისტრაციულ ერთეულების, „შაპრ“-ებისაგან, იყო აგებული. ასეთი შაპრების სახით შევიდენ კავკასიის ქუსტაკში სომხეთი, ალვანეთი და ქართლიც, ამ ქვეყნებში მეფობის მოსპობის შემდეგ¹. თუ ქუსტაკების სათავეში „სპასპეტები“ („სპაპბედ“) იდგნენ, როგორც არაბი გეოგრაფი იბნ. ხორდადბე გადმოგვცემს, შაპრებს მარჯვანები ჰმართავენ. ისინი არიან ამ ქვეყნების უმაღლესი ადმინისტრატორები და შაპის ადგილობრივი ნაცვალნი. მიმდინარე ადმინისტრაციულ საქმეების გაძლოლისა და უზენაეს სამოსამართლო ფუნქციის შესრულების გარდა, მარჯვანების ძირითადი მოვალეობა იყო მოეკრიფათ დაპყრობილ ქვეყნებისაგან ხარკი და სამხედრო რაზმები. ერთისა და მეორის დროულად და წესიერად მიღებას ირანის მთავრობისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს მნიშვნელობა იზრდებოდა ირანის ტერიტორიულ და ბიუროკრატიულ ზრდასთან ერთად, რაც დაკავშირებული იყო განუწყვეტელ სამხედრო ოპერაციებთან და აქედან გამომდინარე გამრავლებულ ხარჯებთან. V—VI სს.-ში სასანიდები შეუჩრებელსა და მძიმე ომებს აწარმოებენ თითქმის ყოველიმხრივ, კერძოდ-კი—კავკასიონის სანაპიროზე, სადაც ცდილობენ ჩრდილოეთ-კავკასიის ნომადების—ჰუნების, ალანებისა და სხვათა მუდმივი თავდასხმებისაგან დაიცვან თავი: ამისთვის განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექციათ კავკასიის სათანადო ზეკარებისა და ზღვისკარებისათვის (იხ. ამის შესახებ ჩვენი „საქართველო ადრინდელ-ფეოდალურ ხანაში“).

ამ გზების, კერძოდ დარიალანისა და დარუბანდის, დაკეტვა იყო საჭირო რომ ენერგიით სავსე ველის ტომების მოზღვავებული ტალღები შეეჩრებინათ. ყველაზე ადრე ირანის მთავრობა დარუბანდის ყელის, ანუ, როგორც მას მაშინ ადგილობრივ ეძახდნენ, ჩორის (ქართ. ჩორი, ბერძ. *Χορ*, სომხ. *Չոր*, ბერძ. ²) გამაგრებისა-

¹ Ак. В. В. Бартольд, Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира.—Н. А. Д., Армения в эпоху Юстиниана.

² ძველ ქართულ მწერლობაში მოხსენებული აქვს იაკობ ხუცესს, V ს., ორგზის: ერთხელ, როცა მოთბრობილია ვარსკენის, როგორც ირანელთა მეფის ვასალის. ჰუნების წინააღმდეგ ბრძოლაში წასვლაზე: „ხოლო პიტიაში ჩორდ წარემართა“ (გორგ. გამ., გვ. 13).—ირანელ-ჰუნების ბრძოლის მთავარი ასპარეზი სწორედ დარუბანდის ყელი იყო.—და მეორედ, როცა ვარსკენი ემუქრება მუშანისკ: „ჩორდ წარგცე შენ ანუ კარად კარაულითა“ (იქვე, 15), აქაც პიროველი ჰუნქტი დარუბანდს გულისხმობს. მეორე კი—ქალ. კარს ანუ თანამედროვე ყარსს.

თვის ზრუნავს. უკვე V ს. შუაწლებისათვის ირანელები აქ აშენებენ კედელსა და ციხეს, რომელნიც მომდევნო საუკუნეში გრანდიოზულ ნაგებობათა სახეს იღებენ. მეექვსე საუკუნეშივე ირანელები ასევე ამაგრებენ დანარჩენ ზეკარებსაც. მშენებრივად აქვს აწერილი ირანელების ეს საქმიანობა ერთს ქართულს უძველესს (როგორც ჩანს, თანამედროვე) მატიანეს: როდესაც ქართლს „მეფობაჲ დაესრულა, ქართლს შინა სპარსნი განძლიერდეს, და ჰერეთი და სომხითი დაიპყრეს. ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს. და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგნეს, და ერთი დიდი კარი ოვსეთისავე და ორნი—ღვალეთს, და ერთი—პარქუანს ღურძუკეთისასა და იგი მთიულნი გომარდად დაადგინეს. და სხუაჲ ვინმე კაცი დაიდგინეს მთავრად წანარეთისა კევსა და მორჩილებაჲ დასდევს მისი.—და ოდეს ერაკლე მეფე მოვიდა, მაშინ დაიკუნეს სპარსნი.—და ირანთა ხაზარეთისა კარნი შექმნეს და ხაზარნი მეოტყენეს“¹. როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, ირანელებს სხვადასხვა დროს თითქმის მთელი ცენტრალური და აღმოსავლეთი კავკასიონის ხაზი გაუმაგრებიათ: „ოვსეთის დიდი კარი“ უთუჲდ დარიალანიჲ (დარ-ი-ალან ირანულად „ალანების კარს“ ნიშნავს და ძვ. ქართ. იოვსთა კარს* უდრის), ღვალეთის ორი კარი ალბათ მდ. მდ. ლიახვარდონის წყალთგასაყარ ქედის ზეკარებს იცავდა ამ გზებით ქართლიდან გადადიოდენ შემდეგში კარგად ცნობილ კასრისხევეში, სადაც მეთვრამეტე საუკუნეშიაც, ვახუშტის ცნობით, მოღწეული იყო „კარი, კლდისაგან და ქვიტიკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდენ თვინიერ მათსა ოვსნი“². ღურძუკეთის კარი ფშავ-ხევსურეთიდან ჩაჩან-ქისტეთში მიმავალ გზას ჰკეტავდა, „ხაზარეთის კარნი“ კიდევ დარუბანდს უნდა გულისხმობდეს (დარუბანდიც ირან. საბელია, ძველი დროიდანვე შემონახული, და, დარიალანთან ერთად, ცოცხალი მოწმეა ამ პუნქტების მნიშვნელობისა იმდროინდელ ირანის პოლიტიკისათვის). მაგრამ ამ სიმაგრეების აშენება ერთი საქმე იყო, მათი შენახვა კიდევ—მეორე. მთიულთა „გომარდად დადგენისათვის“, ე. ი. კავკასიის მთიელ ტომთა გამოსაყენებლად საგარნიზონო სამსახურისათვის ამ სტრატეგიულ ხაზზე, ქირა იყო საჭირო. გარდა ამისა, საკუთარი მეციხოვნე ჯარის გარეშეც ირანელები აქ ვერაფერს გააწყობდენ. ყო-

¹ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ექვთ. თაყაიშვილის გამოცემა. Описание рукописей... II 723—724 (ქვემოთ ყველგან ეს გამოცემაა ნახულისხმევი).

² ვახუშტი, გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა (ქვემოთ=გეოგრაფ., ბრ.), 458

ველივე ეს უზარმაზარ ხარჯებს მოითხოვდა ირანის მთავრობისაგან. ამიტომ არის რომ ირანელების და რომაელთა იმდროინდელ ურთიერთობაში ამ ზღვისკარ ზეკარების დაცვის საკითხი ყოველთვის იჩენს თავს. ირანელები მუდამ იმ თვალსაზრისს იცავენ რომ ამ ხაზის გამაგრება ხსენებულ სახელმწიფოების საერთო საქმეა, ვინაიდან ჩრდილოეთის ველური ხალხები ერთნაირად საშიში არიან მათთვის. ამ საბუთით ირანელები რომის მთავრობისაგან ყოველთვის მოითხოვდნენ სამხედრო დახმარებას, უფრო ხშირად და მეტი ხალისით-კი, ამ დახმარების სანაცვლოდ ფულად სუბსიდიებსაც სჯერდებოდნენ. მართლაც რომაელებს ასეთი ფულადი შემწეობა (სახავო პირობების სხვა პუნქტებთან შეწონასწორებით) არა ერთგზის უკისრნიათ. მაგრამ არც ეს იყო საკმარისი და ირანის მთავრობას უხდებდა შინაგანი რუსურების შემდგომი დაქიშვა. ამრიგად დაპყრობილი ქვეყნების უღელი სულ უფროდაუფრო მძიმე ხდება. მეზობელ სომხეთში, მაგ., — სადაც ირანელებმა ნახარაარებს სწორედ იმისათვის ჩაუვდეს ხელთ სამეფო, რათა, იმავე ელიშეს სიტყვით, ხარკიც სამეფო საქურკლეში შეტანილიყო და სომხეთის მხედრობაც ნახარაარების წინამძღოლობით გასულიყო სალაშქროთ¹, — როგორც ფულადი გამოსაღები, ისე სამხედრო ბეგარაც თანდათან იზრდება. ირანელები მოსახლეობის პერიოდულ აღწერას აწარმოებენ, ახალ-ახალი დასაბეგრავეი ობიექტების აღმოსაჩენად. მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა სომხეთში, ამ პოლიტიკის შედეგად, მკვერამეტყველურად აქვს აწერილი იმავე ძვ. სომეხ მემატიანეს. სომხეთის ერთ-ერთმა მმართველმა შაჰის დავალებით აღწერა მთელი ქვეყანა, თითქოს იმ განზრახვით რომ შემცირებული ყოფილიყო ხარკი და შემსუბუქებული — სამხედრო ბეგარა. მაგრამ მისი ვერაგობა მალე გამომჟღავნდა: ეკლესიის თავისუფლება მონობად შეიცვალა, მონასტრებში დასადგურებელი ბერებიც შეტანილ იქმნენ აღწერაში, ქვეყნის ხარკი უალრესად გაიზარდა, შფოთი და უთანხმოება ჩამოეარდა ნახარართა სახლებშიო. ყველაფერზე მძიმე მაინც ვადასახადების გადიდება იყო: იქ, სადაც წინათ ას დრაჰმას ართმევდნენ, ეხლა ორმაგად ახდევინებდნენ. ჰბეგრავენ ეპისკოპოსებს და ხუცეებსაც, ხარკავენ არა მარტო ნაშენებსა და დასახელებულ ადგილებს, არამედ პარტახტსაც (ნახარს). ან ვის შეუძლია იმის მოთხოვნა თუ რამდენად მძიმე იყო მთასა, ველსა და ტყეზე დადებულ სხვადასხვა ხარკისა და ბაჟის სიმძიმე? არა მეფური ღირსებისამებრ სჩადიოდნენ ამას, არამედ ყაჩაღური ძარცვა-

¹ ხ. 126, 7—8

გლეჯით. ისე რომ თვით ირანელებს დიდად უკვირდათ—საიდან მოდის მთელი ეს განძი, ან როგორ უდგას კიდევ სული სომხეთის ქვეყანასო?¹. ასეთმა პირობებმა სომხები გაკვირების პირას მიიყვანა: იმდროინდელ დამკვირვებელს სამართლიანად შეეძლო ეთქვა, რომ ალარაეის მომკვდავთავანს ალარა ჰქონდა უნაღვლო ცხოვრება, ყოველივე აღსაყვამ იყო მწუხარებით, შინაგანით თუ გარეგანით: სიცივე, სიციხე, შიმშილი, წყურვილი, სილატაკე და უპოვარება, უსამართლობა, ძარცვა და ავაზაკობა, სიბილწე და გარყენილება, ღვთისგმობა და რენეგატობა, უმეცრება და ცთომილება.—აი, რით იყო ყველა მოცული². როცა მოსახლეობას მოთმინება უწყდებოდა და ხელს იარაღს ჰკიდებდა თავის უფლებების დასაცავად, მაშინ უკვე საომარი მოქმედება აოხრებდა ქვეყანას. შემთხვევით გადარჩენილებსა და დამარცხებულებს თავს ატყდებოდათ ურჩობის საზღაური—ციხე, ქონების კონფისკაცია, კონტრიბუციები. ისინიც, ვინც ირანელების ერთგულნი იყვნენ, დაზღვეულნი არ ყოფილან შაჰის უეცარი რისხვისაგან. დამახასიათებელია მოთხრობა ცნობილ ვასაკ სიფნიელის, უდიდეს ნახარარის, შესახებ, რომელიც კარგა ხანს სომხეთის მარზაპანადაც იყო. თუმცა მას ცოტა სამსახური არ გაუწევია ირანელებისთვის, ბოლოს მაინც მათი გულისწყრომის საგანი გახდა. მაშინ როცა თვით მას, პატიმრად მყოფს, ბორკილებში ჩასმულს, დღიდან დღე ლეშივით დაათრევედენ მოედანზე სალანძღავად და საკიცხავად, წაართვეს ყველაფერი, რაც რამ თან ჰქონდა და ისეთს სამარცხვინო სილატაკეში ჩააგდეს იგი, რომ მსახურთა მთხოვრობით შეძენილ პურით იკვებებოდა, ამავე დროს გულმოდგინედ ანგრევდენ ვასაკის სახლსა და მეურნეობას—ისეთი ხარკი დაადეს მას, რომ მამა-პაპეული და საკუთარი საქონელი, ქალების სამკაულებიც, გაჰქონდათ და მაინც ვერ ახერხებდენ სამეფო გადასახადების გადახდას. იმ ზომამდის მიიყვანეს ვასაკი, რომ კითხულობდა, იქნებ ჩემი წინაპრების საფლავებში იყოს რამე განძიო³.

ძართლი ირანელთა მფლობელობის ძველი ასევე იქცეოდენ ირანელები სხვა დაპყრობილ ქვეყნებშიც, ცხადია, ადგილობრივ პირობებთან ერთგვარ შეგუებით. ასეთივე იყო ირანული რეჟიმი ქართლშიც. „ქართლის მოქცევის“ მათიანის ცნობით, რომელიც სხვაგანაც.

¹ იქვე, 26—28

² იქვე, 217—218

³ იქვე, 176—177

იყო მოტანილი, ქართლი ირანელების განსაკუთრებული ყურადღების საგანიც-კი გამხდარა: „ქართლს შინა სპარსნი განძლიერდეს, და ჭერეთი და სომხითი დაიპყრეს. ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს“-ო. ქვეყნის უზენაესი მმართველი, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, არის ირანის მეფის წარმომადგენელი მოხელე, რომელიც მარზპანის სახელწოდებას ატარებს (მარზპანი ირან. ტერმინია და ქვეყნის, მხარის მმართველს ნიშნავს: მარზ-ქვეყანა, მხარე, აქედან—ახალი ქართ. მაზრა, პან-მცველი). იგი, უწინარეს ყოვლისა, საკუთრივ ირანულ შეიარაღებულ რაზმებს ეკრდნობა, რომელნიც ქვეყნის სხვადასხვა მნიშვნელოვანს (სამხედრო-სტრატეგიულად თუ ადმინისტრაციულად) პუნქტებში არიან ჩაყენებულნი. პროვინციულ გარნიზონების სათავეში ირანელივე ციხის-თავეები დგანან, რომელთაც ადმინისტრაციული ფუნქციაც აქვთ დაკისრებული.

უეჭველია, ამ თანამდებობებით არ ამოიწურებოდა ირანული სამოხელეო შტატი ქართლში. მხოლოდ ცნობების ნაკლოვანება საშუალებას არ გვაძლევს უფრო დეტალურად განვიხილოთ როგორც ეს საკითხი, ისე ირანული მფლობელობის სხვა მხარეებიც. ერთდერთი ქართული ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელიც თანამედროვის მიერაა დაწერილი და რომელშიაც რეალურ ფერადებითაა დახატული ირანელების მიერ შექმნილი მდგომარეობა, არის ე. წ. „ვესტათი მცხეთელის მარტვილობა“, შედგენილი მეექვსე საუკუნის შუაწლებში. აქ მოთხრობილია ერთი ირანელი ხელოსნის ამბავი. ეს ხელოსანი (მეხამლე) მცხეთაში ცხოვრობს, აქ ეწევა თავის ხელობას და ქრისტიანობას აღიარებს. მას უთანხმოება მოსდის სარწმუნოებრივ ნიადაგზე სხვა მცხეთელ ხელოსნებთან—მეჯადაგეებსა და მეხამლეებთან, რომელნიც ვესტათის თანამეტომენი ყოფილან და თავის მამა-პაპულ რელიგიას—მაზდეიზმს—შერჩენიან. ისინი ვესტათის მცხეთელ ციხისთავთან აბეზღებენ—გამოიძიე ეს ამბავი, შენ „ამას ჭალაქსა შინა კელმწიფე [ე. ი. ყველაზე უფროსი, ბატონ-პატრონი] ხარო“- ციხისთავი ჰგზავნის ვესტათისთან ერთს მხედართავანს, რომელიც ვესტათის მრისხანედ ეუბნება—ციხისთავი გიბარებსო. ციხისთავთან დაბარება თავისთავად, როგორც ჩანს, კარგს არაფერს მოასწავებდა და ვესტათის გაქცევაც დაუპირებია, მაგრამ ბოლოს იგი მაინც მიუყვანიათ ამ მოხელესთან. როცა ციხისთავი გაიგებს საქმის ვითარებას თვით ვესტათისგან, ცდილობს შეაგნებინოს მას მისი საქციელის—რენეგატობის—მთელი წინდაუხედაობა და სიმძიმე და სიტყვიერი შთაგონებით დააბრუნოს იგი მოგვობის—ცეცხლმსახურების—წილში.

მაგრამ რაკი ამ გზით ვერაფერს აწუობს, ციხისთავი აცხადებს: „ამის კაცისა პატივი [=დასჯა] მე არა რაჲ კელგეწიფების [=არ შემოძლია, ჩემს კომპეტენციაში არ შედის], არცა აღბმაჲ ძელსა, არცა პყრობილებაჲ, არამედ წარუძღვანო ეგე ტფილისს ქალაქსა არვანდ გუშნაჲს, ქართლისა მარზაპანსა და რაჲცა იგი შეჭვანდეს [=შეეფერებოდეს, რისიც ღირსი იყოს], მან უყოს, რამეთუ ყოვლისა კაცი¹ა ქართლისა მას კელეწიფების სიკვდილი და ცხორება“-ო, და ორს მხედარს გაატანა ევსტათი ტფილისს. მამეზღარნი არ ისვენებენ, ისინი იმავე ციხისთავს სთხოვენ, სხეებიც არიან აქ გაქრისტიანებული ირანელები „მათი²ცა ბრძანე მოწოდებაჲ და ტფილისს მათი²ცა წარყვანებაჲ“-ო. ციხისთავი აპატიმრებს კიდევ შეიდ კაცს, მაგრამ არც მათს „განკითხვას“, გასამართლებას, აწარმოებს, არამედ იმათაც ტფილისს ჰგზავნის, თანაც მარზაპანს სწერს—ეს ირანელები ჩვენს სარწმუნოებას გადაუდგენენ, ეხლა შენ გიგზავნი, რადგანა³ც“ შენ კელგეწიფების მაგათი განკითხვა“-ო. მარზაპანი, პატიმართა სიმტკიცით განრისხებული, უბრძანებს თავის მსახურებს ურჩთა პირში ცემას, თავისა და წვერის მოპარსვას, ცხვირის გახვრეტას, კისერზე ჯაჭვისა და ფეხებზე ბორკილის დადებას და, შემდეგ, საპყრობილეში შეგდებას, თუ მარზაპანის ნებას არ დაჰყვებიან. რაკი ევსტათი და რამდენიმე სხვა თავის ახალ რწმენას გულმოდგინედ იცავენ, ისინი ექვსი თვე სხედან საპყრობილეში, ვიდრე ეს მარზაპანი ირანში არ დაიბარეს. ქართლიდან გამგზავრების წინ მარზაპანი პატიმრებს ათავისუფლებს ადგილობრივ დიდკაცების შუამდგომლობით. ისინი თავის სახლსა და საქმეს უბრუნდებიან. მაგრამ ქართლში ახალი მარზაპანის მოსვლის შემდეგ ძველი მამეზღარები მას სთხოვენ რენეგატების დასჯას, „განკითხვა მათი თქვენ კელგეწიფებისო“. ევსტათი და სხვები ისევ დაპატიმრებული არიან. მარზაპანის ცდა, მათი სიტყვიერი შეგონებისათვის მიმართული, ეხლაც უშედეგო რჩება. ევსტათი ისევ ისე მტკიცედ დგას—შენზე აღრე „სხუათა კელმწიფეთა მტანჯეს მე ფრიად და მგვემეს“, მაგრამ ვერ გამტეხესო. მაშინ, მარზაპანის „ბრძანებულის აღსასრულებლად“, მისი მსახურნი ღამით თავს ჰკვეთენ ევსტათის მახვილით¹.

ეს გრძელი მოთხრობა იმისთვის დაგვჭირდა, რათა მკითხველს საშუალება მისცემოდა თვითონ ჩაეხედნა პირველწყაროს ჩვენებებში:

¹ საბინინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 313 შემდ. ტექსტის თავდაპირველი სახის რეკონსტრუქციისათვის ავტორს გამოყენებული აქვს საისტ. და საეთნ. საზ. ყოფ. ხელნაწერის № 341-ის ჩვენებები.

ისეთ ქალაქში, როგორც იყო მცხეთა, უმაღლეს ადმინისტრაციულ პირს ციხისთავი წარმოადგენს, რომლის ხელქვეით მხედრები იმყოფებიან. ციხისთავს შეუძლია სხვადასხვა ადმინისტრაციულ ლონისძიების მიღება, მაგრამ მას არა აქვს უფლება გაასამართლოს ვინმე, სასჯელი დასდოს—ძელზე ალბმა (ჩამოხრჩობას ან სხვა მსგავს სასჯელს, მაგ. ჯვარცმას, გულისხმობს ეს გამოთქმა) ან თუნდაც დაპატიმრება (ალბათ ხანგრძლივი პატიმრობა). ასეთი რამე მარზპანის კომპეტენციაა, რადგანაც მასა აქვს მინიჭებული უფლება განსაჯოს ქართლის ყოველი მცხოვრების სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი. და მარილა, ჩვენ ვნახეთ რომ მარზპანს შეუძლია ადამიანის ფიზიკური დასჯა—ცემა, საჯარო შერცხვენა (თავ-წვერის მოპარსვა), მონად ქცევა (ცხვირის გახერცვა, ალბათ ისეთივე ნიშანი იყო, როგორც ყურის მოკრა—შეადრ. „ყურმოკრილი მონა“), ჯაკვისა და ბორკილის დაღება, დაპატიმრება განუსაზღვრელ დროით და სიკვდილით დასჯაც. დასასრულ, მარზპანის ხელთაა აგრეთვე ადამიანის პატიება და სრული განთავისუფლებაც. მარზპანის განკარგულებაში მხედრები და მსახურები იმყოფებიან. მიმართვის დროს მარზპანს „მის უფლებას“ უწოდებენ¹.

როგორც იყო ხარკი, როგორ ჰკრეფდნენ მას, რამდენი იყო გაწერილი ქართლზე ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები არ შენახულა. სომეხ მემბტიანეთა მ.წმობით შეგვიძლია მხოლოდ დავასკვნათ, რომ ხარკს უმთავრესად ფულადი სახით ახდევინებდნენ და რომ ის ქართლშიაც მძიმე უნდა ყოფილიყო. ასეთივე მძიმე უნდა ყოფილიყო სამხედრო ბეგარაც—სომხურივე ცნობებით, ირანელებს ქართლიდანაც ისევე, როგორც სომხეთიდან, გაჰყავდათ უმთავრესად ცხენოსანი რაზმები, რომელთაც ისინი ხშირად ძალიან შორეულ ექსპედიციებში ჰგზავნიდნენ, მაგ., ირანის აღმოსავლეთ საზღვრებზე. „შუშანიკის წამებიდან“ ჩანს რომ ირანელებს ქართლიდან ჯარი ჯერ კიდევ მეფობის დროს (V ს.) გაუყვანიათ. ვარსკენ, ქართლის პიტიახში, ლაშქრობს „ჰონთა ზედა“, განთქმული ჰუნების წინააღმდეგ, რომელნიც იმხანად ჩრდ. კავკასიის ველებზე ბინადრობენ და სიცოცხლეს უმწარებენ ირანელებს. ირან-ჰუნების ფრონტი დარუბანდის რაიონშია გამართული. ქართლიდან ჩორის (დარუბანდის) პოზიციებზე სალაშქროდ სიარული სახარბიელოს არაფერს წარმოადგენდა, რა თქმა უნდა. თუმცა მარზპანს რეზიდენციად როგორც ჩანს, არა ერთი ადგილი აქვს (ერთი ძველი ძეგლის ცნობით, მაგ., სხვათა შორის ქალა-

¹ შეადრ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I 259.

ქი თუ დაბა რეხაც), მაგრამ ჩვეულებრივად იგი ტფილისში იმყოფება, და ამ რიგად ტფილისის ქართლის პოლიტიკური ცენტრის როლი ეკისრება. ზელობის ხანაში ქართლის სატახტო ქალაქი არის ჯერ არმაზი და შემდეგ—მცხეთა.

ტფილისის ისტორია ტფილისის ზრდის ძველი ისტორია ბურუსითაა მოცული. შეიძლება მხოლოდ ითქვას რომ ქართლის ძველ ქალაქთა შორის იგი ერთი ყველაზე უძველესია თაქის ასაკით. პირველად ტფილისი, როგორც ციხე-ქალაქი, იხსენიება IV ს. დამლევის ამბებში: „მაშინ მოვიდა ქრამ-ხუარ-ბორ-ზარდ, სპარსთა მეფისა პიტიახში, ტფილისად ქალაქად-ციხედ და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა“-ო¹. მაშასადამე, თავდაპირველად ტფილისი ირანელი პიტიახშების საჯდომად ქცეულა. ამ დროისათვის ეს პუნქტი ჯერ კიდევ ქალაქად არ ითვლება². რამ შეუწყო ხელი ტფილისის დაწინაურებას, ამის შესახებ არავითარი ფაქტიური მასალა არ შენახულა. ცხადია, მხოლოდ რომ აქ, სხვა ნიხეხთა შორის, დიდი როლი უნდა ეთამაშნა ტფილისის მდებარეობასაც. აქ იყო და არის საუკეთესო ადგილი ხიდის ასაგებად, სახელდობრ იქ, სადაც დღეს მეტეხის ხიდებია და სადაც მტკვრის კლდოვანი ნაპირები არაჩვეულებრივად ახლოს ადგებიან ერთმანეთს: ეს გარემოება მნიშვნელოვანი იყო იმდროინდელ ტექნიკისათვის. ტფილისში ჯდომა ირანელ მოხელეს შესაძლებლობას აძლევდა კონტროლი გაეწია ამ გზებისათვის, ხოლო მეორე მხრით თვალყურით დევნებინა ქართლის მეფისათვის, რომელიც მცხეთაში იყო დამკვიდრებული.—შემდეგ, ვახტანგ გორგასალის ბიოგრაფი გვარწმუნებს რომ „ვახტანგ აშენებდა ქალაქსა ტფილისსა

¹ მოქც. ქართლ., 720.

² მოტანილი ციტატა შატბერდულ საკითხავს წარმოადგენს. კელიშერი—მნიშვნელოვნად განსხვავებულია: „მაშინ მოვიდა ხუარ... ტფილის და კდ ციხედ“ და სხვ. გეოგრაფიულ ადგილის დაქარაგმებული სახელწოდება შეიძლება გახსნილიქნას ასე: „ტფილისის და კალად ციხედ“. გამოდის რომ დასახელებულია ორი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ადგილი, ერთი. მოსახლეობის და; მეორე, ციხის პუნქტები. არსაიდან არ ჩანს რომ უკანასკნელის სახელწოდება „კალა“ მართლაც არაბული სიტყვაა, და არა საკუთარი გეოგრაფი. სახელი, გარეგნულად მსგავსი უცხო სიტყვისა. ანაქრონიზმს აქ ჩვენ ამიტომ ვერ ვხედავთ. სრულიად ცხადია, როგორც ეს ქვემოთ არის ნაჩვენები, რომ მატანე ტფილისის „გაქალაქებას“ მომდევნო ხანაში დასდებს. ამრიგად, შატბერდული საკითხავის „ქალაქი-ციხე“ მერმინდელი ავტორის განმარტებაა.

და საფუძველი ოღენ დაედვა“-ო¹. მემკტიანის წარმოდგენით, ვახტანგს ვერც დაუმთავრებია თავისი მშენებლობა, მას ამის შესახებ სათანადო ანდერძი დაუგდია თავისი მემკვიდრისათვის და, მართლაც, იმავე წყაროს ცნობით, გორგასლის შვილმა დაჩიმ „განასრულნა ზღუდენი ტფილისისანი, ვითა ებრძანა ვახტანგს, იგი შექმნა სახლად სამეფოდ,“ ხოლო კათალიკოზს მეფემ „მიათვალა მცხეთა“². ე. ი. დაჩი ამთავრებს ტფილისის გალავანს და ტფილისს სამეფო საჯდომად ჰხდის, მცხეთას-კი კათალიკოზს აბარებს. ანალოგიურივე ხასიათისაა მეორე ძველი მატიაანის, „ქართლის მოქცევის“, მტკიცება, რომლის მიხედვითაც დაჩის მეფობაში ტფილისის ზრდაში რაღაც მნიშვნელოვანი ცვლილება უნდა მომხდარიყო: „ამისსა-ზე (ე. ი. დაჩის დროს) ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და მარიამ წმინდისა ეკლესია აღაშენეს“-ო³, თუმცა აქ სატახტო ქალაქად ქვევაზე არაფერია ნათქვამი. დაჩის მეფობა მეხუთე-მეექვსე საუკუნეების მიჯნაზე მოდის. რომ მართლაც აღნიშნულ ხანაში ტფილისის ზრდაში მნიშვნელოვანი ცვლილება უნდა მომხდარიყო, ამას უეჭველობით მოწმობს ტფილისის საეპისკოპოსო დაარსება, როგორც ჩანს, V ს. ბოლოს: 506 წლისათვის ტფილისის ეპისკოპოსი უკვე იხსენიება. მეექვსე საუკუნის ოციან წლებში, როგორც ვიცით, იოანელებმა მოსპეს მეფობა ქართლში და თავის მთავარ სიმაგრედ და სატახტო ქალაქადაც უკვე საბოლოოდ ტფილისი აირჩიეს. ამ ამბავს „ქართლის მოქცევა“ ასე მოგვიჩვენებს: „მაშინ მცხეთაჲ ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემკირდებოდეს და კალაჲ განდიდნებოდა“⁴, ტფილისი იზრდება მცხეთის ხარჯზე, ტფილისის ციხე კალა-კი—არმაზისაზე. კალა ისეთსავე დამოკიდებულებაშია ტფილისის მიმართ, როგორშიაც—არმაზი მცხეთის მიმართ. ცხადია, რომ ირანელების მიერ ამ პუნქტისათვის დაკისრებული ფუნქცია ძალიან უწყობს ხელს მის, როგორც ქალაქის გაძლიერებას. ტფილისის ზრდა გრძელდებოდა მთელი მეექვსე საუკუნის განმავლობაში. 571 წლისათვის, ბიზანტიელ მემკტიანის თეოფანეს ცნობით, „იბერთა დედაქალაქი ტფილისი“-არის, ისევე ისე⁵. VII ს. დამდეგისათვის ტფილისი, იმდროინდელ თვალსაზრისით, საკმაოდ მოზრდილი ქალაქი უნდა ყოფილიყო. ქალა-

¹ ჯ უ ა ნ შ ე რ ი, მარ. 180.

² იქვე 186.

³ Опис. II 722.

⁴ იქვე 724.

⁵ იხ. ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, პირველი ბერძნული ცნობა ტფილისის შესახებ: საქ. მუხ. მოაზებ, IV, 283—4.

ქის მაშინდელი ფარგლები ჩვენ შეგვიძლია მეტ ნაკლებად წარმოვიდგინოთ: თავდაპირველად მოსახლეობა და ქალაქის შენობები დღევანდელ აბანოს უბანში უნდა გაჩენილიყო, რადგანაც სწორედ ამ პუნქტის საკუთარი სახელი უნდა იყოს „ტფილისი“, მიღებული აქ არსებულ თბილ (ძველ ქართულ გამოთქმით—„ტფილ“) მინერალურ წყაროებისგან, და რადგანაც აქვე იყო ტფილისის ციხე-სიმაგრე. შემდეგ ხანებში ქალაქი უპირატესად ჩრდილო-დასავლეთით იზრდება (მტკვრის დენის მიხედვით—„ზევით“). VI—VII სს. მიჯნაზე ქალაქის ფარგალი ამ მიმართულებით, ყოველ შემთხვევაში, დღევანდელ მუხრანის ხიდს სამხრეთით არ უნდა ვიგულისხმობთ, რადგანაც VIII ს. ოციან წლებისათვის „დიდი ეკლესია“, ე. ი. სიონი, უკვე აგებულია, კათედრალის აშენება-კი ქალაქს გარეთ, ან თუნდაც განაპიოაზე, გაუგებარი იქნებოდა. სიონის ჩრდილოეთით, კიდევ მდებარეობდა ერთი ძველი ტაძართაგანი, ე. წ. ანჩისხატი. უძველეს დროიდანვე მოსახლეობა ჩნდება მტკვრის მარცხენა ნაპირას, დღევანდელ ავლაბარსა ანუ ძველ ისანში.

აღებულ ხანაში, ტფილისის პოლიტიკურ-სამხედრო და ეკონომიური ანალოგანი დასავლეთ საქართველოსათვის არის ციხე-ქალაქი პეტრა (იხ. ქვემოთ).

ირანელეების მფლობელობის ბაჟის გავლენა ქართლის განვითარებაზე ირანელების უმეშვეო მმართველობის რეჟიმი ქართლში ისე ხანგრძლივი არ ყოფილა, როგორც ზოგიერთ მერმინდელ დამპყრობელებისა, მაგრამ მას მაინც დიდი გავლენა უნდა მოეხდინა ქვეყნის განვითარებაზე. მნიშვნელოვანი იყო უკვე ის გარემოებაც რომ ამ დამპყრობელთა გრძელ სერიაში ირანელებს ქრონოლოგიურად პირველი ადგილი უჭირავთ. რომისგან დამოკიდებულება, როგორც ვნახეთ შედარებით მსუბუქ ვასალობის ფორმას არ გასცილებია, სხვისი ვისიმე მორჩილება კი ძველ ქართლს არ ახსოვს; ირანი იყო, კერძოდ, პირველი უცხო სახელმწიფო, რომელმაც აღმოს. საქართველო დახარკა. თვით ტერპინიხარკიც, როგორც ჩანს, ირანელთა ბატონობის ნაშთია ქართულ ენაში. ამავე დროისა და ასეთივე ნაშთია მეორე, მეტად მნიშვნელოვანი, სოციალურ-ეკონომიური ტერმინი „ბეგარა“, რომელიც ირანული სიტყვაა. განვიხილოთ, როგორი უნდა ყოფილიყო ეს გავლენა.

ჯერ ერთი, ფულად ხარკს უნდა მოეხდინა გარკვეული ზემოქმედება სამეურნეო და საზოგადოებრივ განვითარებაზე. საზოგადოდ,

ფულადი გადასახადები, გარკვეულ დონემდის, ხელს უწყობენ ნატურალურ მეურნეობის შიგნით სასაქონლო და ფულად ურთიერთობათა ზრდას. გადამხდელმა თავის ვალდებულებათა შესასრულებლად ფული უნდა იშოვოს. ფულის შოვნა-კი მას შეუძლია მხოლოდ ბაზარში რამე საგნის გატანით. ამისთვის კიდევ მისმა მეურნეობამ გარკვეული საქონელი უნდა დაამზადოს. რა თქმა უნდა, ხარკმა შეიძლება იმდენად მძიმე ფორმები მიიღოს რომ, საერთოდ, განადგურებამდის მიიყვანოს მეურნეობა. მაგრამ ასეთ პირობებშიც მისი გავლენა ყველა კერძო მეურნეობაზე ერთგვარი არ არის: ზოგი უფრო ძლიერად განიცდის მას, ზოგი—უფრო სუსტად. და საერთოდ, ფულადი გადასახადები, თავის ძველ სახეებში, შეიძლება იქცნენ ერთერთ პირობად მოსახლეობის ეკონომიურ დიფერენციაციისათვის, რაც, თავის მხრივ, სოციალურ ჯგუფების სხვაობის გაღრმავებას უწყობს ხელს. სოციალურ დიფერენციაციის ზრდისათვის გარკვეულ სტიმულს ირანელების პოლიტიკური რეჟიმიც წარმოადგენს. ჩვენ უკვე გარკვეული გვაქვს (იხ. საქართველო აღრინდ.-ფეოდ. ხანაში) რომ ირანელები ქართლში დიდ აზნაურთა წრეს დაეყრდნენ. გაგრძელდა თუ არა ბოლომდის ეს თანამშრომლობა, ან რა ცვლილებები ხდებოდა მასში დროთა ვითარებაში, ეს სხვა საკითხია, და ამის შესახებ ქვემოთ კიდევ გვექნება საუბარი. ყოველ შემთხვევაში, მეექვსე საუკუნის შუაწლებში ეს თანხმობა ჯერ კიდევ დარღვეული არ არის, რაც მშვენივრად ჩანს იმავე ევსტათი მცხეთელის „მარტილობიდან“. იქ, სახელდობრ, მოთხრობილია რომ, როცა ევსტათისა და მისი ამხანაგების დამაპატიმრებელი მარზპანი შაჰის ბრძანებით ქართლს სტოვებს, მისგან საცოცხლოდ, გამოსათხოვრად ქვეყნის უმაღლესი წრე, ანუ, ძეგლის ენით რომ ვთქვათ, მთავრები, იკრიბება: „ვითარ წარემართებოდა მარზპანი იგი მეფისა მის, შეკრბეს ქართლისამთავარი: მარზპანისა მის ჯმნად (ე. ი. გასაცილებლად, გამოსასალმებლად) მოვიდეს“. სულ უკანასკნელ მომენტში, როცა მარზპანი უკვე ცხენზე ჯდებოდა, მთავრებმა მას, სხვათა შორის, დაპატიმრებულ ევსტათისა და მისი ამხანაგების განთავისუფლება სთხოვეს. მარზპანმა მიუგო: მაგათ ისეთი დანაშაული აქვთ ჩადენილი რომ სიკვდილის ღირსნი არიან, მაგრამ რაკი თქვენ მთხოვთ, ეგრე იყოსო, და განკარგულება გასცა განთავისუფლებინათ პატიმრები, რომელნიც უკვე ექვსი თვე საპყრობილეში იხდნენ: „რაცამს. აღმკედრდებოდა მარზპანი იგი, აღდგეს მთავარი ქართლისანი და სამოელ, ქართლისა კათილიკოზი, და გრიგოლ, ქართლისა მამასახლისი, და არშუშა, ქართლისა პიტიახში, და სხვანი სეფეწულნი და მარზპანსა

პრკქუეს: „ვევედრებით შენსა მაგას უფლებასა, სათხოველსა ერთსა გთხოვთ“. ხოლო მან პრკქუა მათ: „თქუით რაჲცა გნებავს! რაჲცა იყო რომელი თქუენ არა მოგმადლე! ხოლო მათ ყოველთა პრკქუეს: „ვევედრებით შენ, ჯერ გიჩნდინ, უფალო, განტევებაჲ კაცთა მათ, რომელნი იგი მცხეთელნი ქრისტიანობისათუის საპყრობილედ მიცემულ არიან“. პრკქუა მათ მარზაპანმან მან: „იგი კაცნი მოსაკლავად შეგგვანდეს, ხოლო თქუენითა თხოვნითა განუტევენე იგინი“. ხოლო მათ მადლი მისცეს მას, და უბრძანა განტევება მათი. და გამოიყვანნეს იგინი მიერ საპყრობილთ¹. მკაფიოდ ჩანს რომ ქართლის უმაღლეს საზოგადოებრივ წრეს ახლო ურთიერთობა აქვს მარზაპანთან და დიდი გავლენის მოხდენაც შეუძლია მასზე. ვისგან შესდგება ეს წრე? ამის შესახებაც მოტანილი ადგილი საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს: ზოგადად ეს არიან „ქართლის მთავრები“ და „სეფეწულები“. „მთავარი“ აქ, აშკარაა, არ არის ნახმარი იმ მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობითაც ეს ტერმინი მიეკუთვნება ქართლის მფლობელ ერისთავებს (უფრო სწორედ — ერისმთავრებს) VII—VIII სს. ყველა ნიშნით, ამ დროს, XI ს. შუაწლებში, ქართლის ერისთავის თუ ერისმთავრის ე. ი. ისეთი პირის, რომელიც მთელი ქვეყნის უზენაეს მფლობელად ითვლება, ხელისუფლება ჯერ კიდევ არ არსებობს. „ვესტათი მცხეთელის მარტვილობაში“ ორჯერ მოხსენებული ქართლისა მთავარნი“ მრავალ პირთა კრებულს გულისხმობს. ზოგ მათგანს მართლაც, უქირავს უმაღლესი ადგილობრივი სამოხელეო თანამდებობა — ორი დასახელებულია კიდევ ძეგლში: „ქართლისა მამასახლისი“ და „ქართლისა პიტიახში“. უფრო საინტერესოა რომ ქართლის მთავართა შორის შერაცხილია „ქართლისა კათალიკოზიც“ გარდა ამისა, ფრაზის კონსტრუქციიდან უფრო ისეთი აზრი უნდა გამოვიტანოთ, რომ მოხსენებულთა გარეშე სხვებიც არიან საგულისხმებელნი, შესაძლოა ისეთი პირნი, რომელთაც არავეითარი ოფიციალური ფუნქცია არ ჰქონდათ და მხოლოდ თავიანთ ქონებრივ და საზოგადოებრივ მდგომარეობის წყალობით სარგებლობდენ სათანადო პატივისცემითა და გავლენით. უკვე კათალიკოზის მოხსენება მთავართა წრეში ცხადად მოწმობს ტერმინის ზოგად მნიშვნელობას (საერთოდ „მთავრის“ ზოგადი მნიშვნელობის შესახებ იხ. ჩვენი „საქართველო აღრ.—ფეოდ. ხანაში“). მეორე ზოგადი ეპიტეტი, ამავე წრის დასახასიათებლად ნახმარი ავტორის მიერ, არის „სეფეწული“. თუ „მთავარი“ მდგომარეობაზე მიუთითებს, სეფეწული უკვე

¹ აღდგენილი ტექსტი; შეადრ. საქ. სამ., 315 და II № 341.

წარმოშობის, ჩამომაველობის, მაჩვენებელია. თავდაპირველად სეფეწული მეფის გვარის შვილს აღნიშნავდა. ამ დროინდელი ჯიხის მნიშვნელობა შესაძლოა, რა თქმა უნდა, რამდენადმე უფრო გაფართოებული იყოს. მაგრამ რომ იგი საზოგადოდ არისტოკრატის მიეკუთვნებოდეს, როგორც ზოგნი ფიქრობენ, კატეგორიულად იმის მტკიცება მეექვსე საუკუნისათვის შეუძლებელია. ამ მხრივ ჩვენ ორი საყურადღებო ცნობა გვაქვს. სომეხთა ისტორიკოსი, მოსე ხორენელი, — რომლის შესახებაც ესლა მეცნიერებაში თითქმის გაბატონებულია აზრი, რომ იგი VIII—IX ს. მწერალია, — ამბობს: სომხეთის მეფემ ვალარშაკმა სამეფო კარის ოთხი მცველი გუნდი შექმნა ძველ მეფურ, ჰაიკის, შთამომავლობის პირთაგან. ისინი ნამდვილად პირველ მეფეთა თესლის ხალხია ისევე, როგორც ესლა ქართველთა ქვეყანაშია, სადაც ისინი სეფეწულეზად იწოდებიანო (*საქლ სათაჯჩანს ზაათათა 'ქ ვარძიქე ქსაყა-ღირაყენ სათაჯჩიყ. ირაკუს ს საქამ 'ქ 'ქაყე აქსაყარჩს, ირ მსიქ-ბილქს ლიჯქ. შათამ. ზ., II 7*). მეორე ცნობა ბევრად უფრო გარკვეული და სანდოა, ეკუთვნის პროკოპი კესარიელს და უკვე სომხეთს შეეხება. რომაელებისგან შეწუხებული სომხები, მეექვსე საუკუნის ოკდაათიან წლებში, ირანელების მხარეს გადადიან. მათი ჯმობილები შაჰს წარუდგენენ, — ესენი იყვნენ „უწარჩინებულენი“, — და შემდეგი უთხრეს ხოსროს: „მრავალი ჩვენთაგან, ბატონო, არსაკიდები არიან, იმ არსაკის შთამომავალნი, რომელიც არც ქართველთა სამეფო ხელისუფლებისათვის იყო უცხო, როდესაც ირანი პართელებს ექვემდებარებოდა, და რომელიც ბრწყინვალე მეფე იყო... ესლა-კი ვდგევართ თქვენს წინაშე ყველანი, მონებად და ლტოლვილებად ქცეულნი...“ არსაკმა ხომ, ჩვენი წინაპრების უკანასკნელმა მეფემ, თავისი საგამგებლო რომაელთა ავტოკრატორს თეოდოსის გადასცა თვისი ნებით იმ ზირობით რომ მომავალში მუდამ ყველა ის, ვინც არსაკის გვარისა იქნებოდა, თავისუფლად იცხოვრებდა საზოგადოდ და არას დროს ხარკს არ გაიღებდა“. და ასეც იყო, ვიდრე შენ რომაელებთან ზავი არ შექკარი და მათს თვითნებობას ხელი არ გაუხსენიო (B. P. II, 3 გეორგია II 38—40). აქედან ირკვევა რომ არშაკუნნიანები, სომეხთა სამეფო დინასტიის (რომელიც, მართლაც, პართული მოდგმისა იყო) შთამომავლობა, ე. ი., ქართული ტერმინოლოგიით, „სეფეწულეზი“, სომხეთში ბლომად ყოფილან და ადგილობრივი არისტოკრატის უმაღლეს ფენასაც შეადგენდენ. ამიტომ უეჭველია რომ მოსეს ცნობა (და ეს გარემოება ხორენელის კრიტიკისათვის

ძალიან საყურადღებოა) მეექვსე საუკუნეზე უფრო გვიანდელია და მის მიხედვით, საშუალება გვეძლევა ვიფიქროთ რომ, დაახლოებით, ალბათ, მერვე საუკუნეში, ქართლში ჯერ კიდევ „სეფეწულებად“ მეფური შთამომავლობის ხალხი იწოდებოდა, მაშინ როცა მეზობელ სომხეთში ეს წრე უკვე გამჭრალი იყო. ბუნებრივი იქნება ვიფიქროთ რომ მეექვსე საუკუნისათვის „სეფეწულს“ ქართლში უფრო მკაფიოდ ჰქონდა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა შერჩენილი: ამ დროს ეს წრე, ალბათ, წარმოშობით ჯერ კიდევ სამეფო შთამომავლობისად ითვლება, მაგრამ თავისი რეალური მდგომარეობითა და ინტერესებით მას კავშირი გაწყვეტილი აქვს საკუთრივ სამეფო ოჯახთან და უფრო ორგანულად საერთოდ აზნაურობას, არისტოკრატიას, უკავშირდება, რომლის უმაღლეს ფენასაც იგი წარმოადგენს. „სეფეწულები“ ქართლის არისტოკრატიის ერთი გარკვეული უმაღლესი წრეა.

ამრიგად, ადგილობრივ მოხელე-მთავართაგან, VI ს. შუაწლებისათვის, ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ მამასახლისსა და პიტიახშს. საფიქრებელია რომ ადგილობრივ უმაღლეს მოხელეთა შტატი ამით არ ამოიწურებოდა, მაგრამ თვით მოხსენებულთა ფუნქციას შესახებაც ბევრი არაფერი ვიცით. რა უფლება-მოვალეობანი ჰქონდა დაკისრებული ქართლის მამასახლისს, არ ჩანს. მხოლოდ, როგორც უკვე სხვაგან აღნიშნული გვქონდა, ამ თანამდებობის არსებობა იმის საბუთია, რომ ქართლის მეფის ხელისუფლება მამასახლისობიდან არ არის წარმომდგარი, რადგანაც მეფობის მოსპობის შემდეგაც ირანელები მამასახლისის ინსტიტუტს სტოვებენ, და რომ შესაძლებელია ქართლის მამასახლისის არსებობა მეფობის ხანაშიაც ვივარაუდოთ. „ეესტათი მცხეთელის მარტვილობით“ თითქოს უნდა დაგვესკვნა რომ ქართლის მამასახლისი პირველი პირია მთავართა უწყებულ წრეში, მაგრამ ცნობათა ნაკლოვანების გამო კატეგორიული მტკიცებისაგან ჯერ თავი უნდა შევიკავოთ. პიტიახშის შესახებაც უკვე გვქონდა მსჯელობა (იხ. „საქართველო აღრ.-ფეოდ. ხანაში“). ცხადია, მარზპანობის დროს, პიტიახშის ამოცანები უნდა დავიწროებულყო, შესაძლოა, მხოლოდ ადგილობრივ, პროვინციალურ მმართველის მოვალეობამდის. აქ მოხსენებულ არაშუშა პიტიახში ალბათ არის (პაპის სახელის განმეორების მიხედვით) შეილი ვარსკენისა, რომელმაც თავის ცოლი შუშანიკი აწამა.

არსებითად, მთავართა ოფიციალურ წრის წარმომადგენელია ქართლის კათალიკოზიც, რომელიც ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლში-პირველ რიგშია დასახელებული. ქართლის კათალიკოზი შინაური კა-

ცი ჩანს მარზაპანის კარზე. კავშირი, რომელიც ბევრად აღრე, ჯერ კიდევ მეფობის ხანაში გაისვენა ქართლის ეკლესიასა და ირანის მთავრობას შორის, კვლავ მტკიცეა. ეს კავშირი მრავალმნიშვნელოვანია ქვეყნის კულტურულ-იდეოლოგიურ განვითარებისათვის, მაგრამ ეს მოვლენა სპეციალურ განხილვის ღირსია (იხ. ქვემოთ). ზემოთქმულის მიხედვით, მეექვსე საუკუნის შუაწლებში, ქართლის არისტოკრატია (როგორც საერო, ისე საეკლესიო) საერთოდ, და, კერძოდ, არისტოკრატიულ ჩამომავლობის ადგილობრივი უმაღლესი მოხელეობა ახალ ვითარებაშია წარმოდგენილი. იქცა რა ირანელთა უმეწვეო დასაყრდენ ძალად ქართლში, ამ წრეს ახალი პირობები უნდა გამოეყენებინა, ბუნებრივად, თავკერძო ინტერესების დაკმაყოფილებისათვის. ძველ ქართველ ისტორიკოსს ჯუანშერს, რომელსაც ამ ხანისათვის, როგორც ჩანს, რამდენადმე ნაგვიანევი ცნობები ჰქონდა, ასე აქვს წარმოდგენილი ეს ახალი ვითარება: უშუალოდ მეფობის გაუქმების შემდეგ ქართლში ირანელების მეფის შვილი ქასრე ამბარევიზი, რომელსაც მამისაგან სამმართველოდ მიცემული აქვს ქართლის მეზობელი ქვეყანა, რანი და მოვაკანი, მოლაპარაკებას აწარმოებს ქართლის ერისთავებთან და სათანადო სიკეთეების აღთქმით ახერხებს მათ გადაბირებას. თავის მხარეზე: „უწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა, აღუთქვა კეთილი დიდი და დაუწყრა მამულები შვილითი შვილამდე, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა. და განდგეს ერისთავნი თვის-თვისად, ხარკსა მისცემდეს ქასრეს ამბარევისა“-ო¹. მემატინის წარმოდგენით, მაშასადამე, ერისთავთა მიერ მოპოვებული სიკეთეები, უწინარეს ყოვლისა, იმაში გამოიხატა რომ ირანელებმა მათ „მამულები“ დაუმტკიცეს საუკუნო მემკვიდრეობის უფლებით. თავისი ძველი ქართული აზრით, სიტყვა „მამული“ შეიძლება ნიშნავდეს მფლობელობის ყოველგვარ ობიექტს, რომელიც მამისგანაა მიღებული. თუ რა მამული იგულისხმება აქ, ეს ცხადი ხდება მომდევნო თხრობიდან. სახელდობრ, როცა ქართლში აღდგა ახალი სახით პოლიტიკური ავტონომია, ამ ავტონომიის მეთაურმა „ერისთავნი ქართლისანი ვერცვალნა საერისთავოთგან მათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვიდრობისანი“, და, როგორც ერთ-ერთი ნუსხათაგანი (ხელნაწერი პირი) ბოლომდის ხსნის ფრაზის აზრს, — სიგელნი მკვიდრობისანი „საერისთავოთა მათთა“-ო².

¹ შარ., 189—190.

² იქვე 192.

შემდეგი, მეშვიდე საუკუნის დამდეგის, ამბებისთვისაც, ნათქვამია: „ერისთავნი იგი იყვნეს თვის-თვისსა საერისთავოსა შინა კმკვიდრობდეს“-ო¹. ცხადია, მემატინის გაგებით, აქ საქმე ეხება გარკვეულ ადმინისტრაციულ თანამდებობათა გადაქცევას მემკვიდრეობით ხასიათის ინსტიტუტებად (დაწესებულებად). რადგანაც ჩვენი წარმოდგენით ამ სამოხელეო თანამდებობათა სოციალური საფუძველი მსხვილი მემამულეობაა, ამიტომ გასაგებია რომ ახალი პირობები ხელს უწყობენ აღნიშნული წრის შემდგომ გაძლიერებას ამ მიმართულებითაც, ე. ი. მიწისძვლობელობის ზრდისა და სათანადო უფლებების განმტკიცების მიმართულებით.

აღწერილი პროცესი ეხებოდა იმ ძლიერ ნიწისმფლობელთ, რომელთაც მაღალი სახელმწიფოებრივი თანამდებობანი ეკირათ. მაგრამ წყაროების გულდასმით განხილვა გვარწმუნებს რომ მიწისმფლობელობის საკონცენტრაცია ცენტრების, ფეოდალურ სენიორიათა პროტოტიპების, რიცხვი გაცილებით მეტია, ვიდრე უმაღლეს სამოხელეო პატივთა რიცხვი. ამ ცენტრების გათვალისწინება ნაწილობრივ ქართლის ეკლესიის პიერარქიულ ფაქტების ნიადაგზეა შესაძლებელი. განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ამ მხრივ საეპისკოპოსოების ისტორია. როგორც ყველგან და ყოველთვის, ქართლშიაც საეკლესიო სტრუქტურა სოციალურ და პოლიტიკურ აღნაგობის შესაბამისად იყო აშენებული. საეპისკოპოსო კათედრები, ამიტომ, ბუნებრივად მიუთითებენ და თანემთხვევიან უმსხვილეს პროტოგენურ ფეოდალურ ცენტრებს. ამიტომ საინტერესოა რომ, როგორც დოკუმენტურ ცნობებით ირკვევა, ქართლში, VI ს. დამდეგისათვის, სულ ცოტა, 24 საეპისკოპოსო ყოფილა. თვით მეექვსე საუკუნეში კი ამ რიცხვს დიდად უმატნია, და VII ს. დამდეგისათვის უკვე 35-ამდის მიუღწევია. თვით საეპისკოპოსოების სახელწოდებათა აღდგენა ამჟამად მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება, სამწუხაროდ. აი, ყველაზე უქვევლი პუნქტების დასახელება. შიდა-ქართლში: მცხეთის გარდა—სამთავისი, რუისი, ნიქოზი, წილკანი, ქვემო-ქართლში: ტფილისი, მანგლისი, ბოლნისი, ტურტაყი, კახეთ-კუხეთში: ქერემი, რუსთავი, ნინოწმიდა,—რომელიც უჯარმოს კართან იღო და, არსებითად, უჯარმოზე მიუთითებდა, როგორც ჩვენთვის საინტერესო ცენტრზე,—ხორნაბუჯი, ბოდბე, ჩელთა (ძველი სახელწოდებით ბერი თუ ბერთა) სამცხეში: აწყვერი, ჯავახეთში: წუნდა-კუმურდო, კლარჯეთში: ახიზა,

არტაანში: ერუშეთი და სხვ.¹ იმ ფეოდალურ ერთეულებს, რომელთა ცენტრებსაც აღნიშნული პუნქტები შეადგენდნენ, უკვე იმ დროს, როგორც ჩანს, „სახლები“ ეწოდებათ. ასე, მაგ. მოხსენებული არიან „სამეფო სახლისა“ (*ქაყაღიოიქსიანს სასანს*, სომხ. ცნობით²), და „პიტიახშის სახლის“ (იაკობ სუცესის ცნობით³), ეპისკოპოსები. სახლი აქ სენიორიას აღნიშნავს, რა თქმა უნდა, ადრინდელ ფეოდალიზმის სენიორიას, და, მაშასადამე, ზემოთ დასახელებული ერთეულები სამეფო სენიორიასა და საპიტიახშო სენიორიას გულისხმობენ.

რომ ირანელთა მფლობელობა აღნიშნულ „სახლების“ განვითარებისათვის გარკვეულ მომენტამდის ხელისშემწყობი პირობა იყო, ეს გასაგები უნდა იყოს ზემოთგამოთქმულ საერთო მოსაზრებათა მიხედვით. ეს პროვინციალური „მთავრებიც“ ისეთივე ხასიათის კავშირში უნდა იმყოფებოდნენ ქართლის ირანელ ადმინისტრაციასთან, როგორშიაც—ქართლის მამასახლისი, პიტიახში და სხვა დიდი მთავრები. ცენტრიდან დაშორებულსა და განაპირა რაიონებში ადგილობრივ ძლიერ კაცთა გამოყენების საჭიროება, ადმინისტრაციულ მმართველობის სფეროში, კიდევ უფრო მწვავე უნდა ყოფილიყო. შედეგებსაც ანალოგიური ხასიათი ექნებოდათ. პროვინციის ფეოდალურ ძალების საერთო ზრდის ობიექტური მაჩვენებელია ის გაორმაგება საეპისკოპოსოების რიცხვისა, რომელიც მოხდა ერთი საუკუნის მანძილზე (დაახლოებით V ს. ოთხმოციან წლებიდან VI ს. ბოლომდის).

¹ საეპისკოპოსო კათედრების სია აღდგენილია სომხ. „ეპისტოლეთა წიგნის“ 414-ე მუხლის-ისა, გვ. 182—3, და ჯუანშერის, მარ. 179, ცნობების შედარებითი შესწავლით. დაწერილებით ამ საკითხის შესახებ ავტორი სხვაგან აპირებს მსჯელობას. შეადრ. ანალოგიური ცდები პროფ. ივ. ჯავახიშვილისა, ქართვ. ერის ისტ. I² 277—9 და პროფ. კ. ქეკელიძისა, ტფ. უნ. მოამბე, X 320—21

² 414-ე მუხლის, 182.

³ შეშანიკის წამება, გორგ. გამ., გვ. 3 : „...ეპისკოპოსი სახლისა მის პიტიაშისაჲ, რომელსა სახელი ერქუა აფუტ“. გვ. 21 : „[შეშანიკმა] მოუწოდა ეპისკოპოსსა მისისა სახლისასა აფუტს“ : „სახლის ეპისკოპოსი“ სამეც. ლიტერატურაში სხვადასხვანაირად არის განმარტებული: პროფ. კ. ქეკელიძისათვის, ტფ. უნ. მოამბე, X 318—9, „სახლი“ „კარია“. ს. კაკაბაძისათვის, საისტ. მოამბე, 1924 წ., I, 102—თითქოს „გვარი“ (ავტორს, ჩვეულებისამებრ, ახრი ბუნდოვანად აქვს გამოთქმული), ხოლო პროფ. ივ. ჯავახიშვილისათვის, ქართ. სამართლ. ისტ. I 141—„ის მიწაწყალი“, რომელიც ამ შემთხვევაში მეფის თუ პიტიახშის „უშუალო სამფლობელოს შეადგენდა“. უკანასკნელი მოსაზრება ჩვენ ყველაზე უფრო მართებული გვგონია. მხოლოდ, ჩვენი აზრით, ეს „სამფლობელო“ ფეოდალური ხასიათითისა, სახლი აქ სენიორიას აღნიშნავს, ადრინდელ-ფეოდალურ მნიშვნელობით.

ახლად ჩამოყალიბებული აღრინდელ-ფეოდალური ერთეულები: ჰგრძნობენ საჭიროებას, და ახორციელებენ კიდევაც მას, - გაფორმებულ იქნას საეკლესიო ჰიერარქიული საშუალებითაც მათი დამოუკიდებელი სახე.

ფეოდალიზმის შემდგომი წარმატებებისათვის ქართლში მნიშვნელობა ჰქონდათ VI ს. დამლევის ახალ ფაქტებს. მაგრამ მათს განმარტებას წინ უნდა უძლოდეს ეგრისის მდგომარეობის მიმოხილვა განვლილ ხანაში: აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ვითარება მეტნაკლებად ურთიერთ განსაზღვრულია უკვე ამ დროს.

აღმოსავლეთ-რომის რომის კეისრების უზარმაზარ სამფლობელოს, — იმპერიამ VI ს. რომელსაც იმთავითვე თავისი მძიმე ფრთები განსაკუთრებით მტკიცედ დასავლეთ საქართველოზე გადაეთარებინა, — ამ დროისათვის უკვე განვითარების დიდი გზა ჰქონდა განვლილი. შინაგანმა კრიზისმა, რომელიც გამოწვეული იყო მონათმფლობელურ სისტემის დაცემით და სუსტად გაერთიანებულ სხვადასხვა სტრუქტურის მქონე საზოგადოებრივ ერთეულების წინააღმდეგობით, მეტად ძლიერად გამოხატულმა საგარეო ფაქტორმა, — ბარბაროსების შეუწყობელმა შემოტევამ, — რომელიც შინაგან ტენდენციების მოქმედებას არაჩვეულებრივად აჩქარებდა, ყოველივე ამან დაშლისა და რღვევის გზაზე დააყენა რომის იმპერია. 395 წ. მომავლდავი კეისარი თეოდოსი სახელმწიფოს უყოუს თავის ორ ვაჟს — არკადისა და ჰონორიუსს. უფროსს, არკადისს, წილად ზედება იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი — დაკია, მაკედონია, თრაკია, აზიის სათანადო სექტორი და ეგვიპტე. ასე ეძლევა პოლიტიკური სახე იმას, რასაც აღმოსავლეთ რომის იმპერიას ეძახიან. სახელმწიფო ფორმალურად კიდევ დიდხანს ერთიანად ითვლება, მაგრამ ფაქტიურად ეს ნაწილები სხვადასხვა გზით ვითარდებიან. მაშინ როცა დასავლეთის ნაწილი შეუჩერებელ დაქვეითების გზაზე დგას, აღმოსავლეთი, პირიქით, ეწყობა და ირავმება ახალ საფუძველზე. გარკვეულ ძალთა აღმოსავლეთისაკენ გადმონაცვლება ნათლად გამოიხატა უკვე ქალაქ კონსტანტინოპოლის დაარსებაში (326 წ.), რომელი ქალაქიც ჯერ აღმოს. რომის იმპერიისა და შემდეგ ბიზანტიის დედა-ქალაქის როლს კისრულობს. მეხუთე საუკუნის დამლევისათვის იმპერიის დასავლეთ ნაწილში, განსაკუთრებით, იტალიაში, მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება: ბარბაროსული, განსაკუთრებით, გერმანული მოდგმის ტომები ზღვასავით ედებიან იტალიის მიწა-წყალს და პოლიტიკურადაც გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევენ. 476 წ. ერთერთ გერმანულ რაზმის

შეთაურმა, ოდოვაკარმა, ტახტიდან ჩამოაგდო კეისართა დასავლეთის შტოს უკანასკნელი წარმომადგენელი, ახალგაზრდა იმპერატორი რომულ ავეუსტული, და თვითონ აიღო ხელთ მმართველობის სადავე. მართალია, გამარჯვებული ბარბაროსი კისრულობს კონსტანტინოპოლის ვასალობას, მაგრამ მომხდარი ფაქტი მაინც მრავალმეტყველია. იგი აშკარად მოასწავებს რომ მომდევნო ეპოქების მღელვარე ამბებში ნელინელ დაიღვეა იმპერიის დასავლეთი ნაწილი და აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ეს ცალკეულ არსებობა თანდათან ჩამოყალიბდება, როგორც მრავალმხრივ ახალი, დამოუკიდებელი და ორიგინალური ისტორიული მოვლენა, — „ბიზანტია“. ამ გარდაქმნის პირველ, მკაფიოდ გამოხატულ და თვალსაჩინოდ შესამჩნევ, პერიოდად შეიძლება VII ს. იყოს მიჩნეული, თუმცა ამ შემთხვევისათვისაც უნდა გვახსოვდეს რომ აქ მკვეთრი ქრონოლოგიური მიჯნის გატარება თითქმის ისევე ძნელია, როგორც გეოლოგიაში — ცალკე პერიოდებს შორის.

მომხდარი ცვლილება არსებითად ნიშნავდა: სოციალურად — ფეოდალიზმის საბოლოო გამარჯვებას მონათმფლობელობაზე, ეთნიკურად — ბერძნულ ელემენტის უპირატესობის დადგინებას რომაულთან შედარებით, კულტურულად — ლათინურ ენისა და იტალიურ კულტურის უკანდახევას ბერძნულ-ელინურ ენისა და კულტურის წინაშე.

ეს ახალი, ბიზანტიური, სამყარო შემდეგში უძლიერესად მოქმედებს საქართველოზე. მაგრამ აქ აღებულ მომენტში ამ სამყაროს სახე ჯერ საბოლოოდ გამორკვეული არ არის — ეს ტიპიური გარდამავალი ხანაა, თავის დამახასიათებელ ნიშნების მატარებელი, შინაგან დუდილითა და ჭიდილით აღსავსე, ძველის კვდომისა და ახლის დაბადების გამძაფრებულ ტკივილებით გამკვეალული.

VI საუკუნეში აღმოსავლეთ რომის იმპერია გარკვეულად ძლიერების მწვერვალს აღწევს. კეისრის გვირგვინს ამ დროს ატარებს იუსტინიანე (527—565), ძველი სტილის ისტორიკოსების მიერ „დიდად“ წოდებული, თანამედროვე და მუდმივი მებრძოლ-მეტოქე ირანის მბრძანებლის, ხოსრო ანუშირვანისა, ენერგიული, მოქმედი, სახელისა და საქონებლის მოხვეკის დაულალავი მძიებელი, რომელსაც, თანამედროვე ანალისტის თქმით, „მთელი დედამიწა ველარითევდა, მისთვის ისიც ცოტაა, რომ ერთად ეუფლებოდეს მთელ მსოფლიოს. ის ეთერსაც შეჭყურებს და რკეანეს იქით ეძებს იღუ-

მალ საყუდლებს, სადაც უნდა შექმნას თავისთვის მეორე სამყარო“-ო¹. იუსტინიანეს მეფობა, მართლაც, სავსეა სამხედრო დიდებით, ერთგვარი ტექნიკური მიღწევებით, საიმპერატორო კარის ბრწყინვალეობით. იმპერია ხელახლა იბრუნებს ვესტგუთებისაგან სამხრეთ-დასავლეთ ესპანეთს, ოსტგუთებისაგან—იტალიას, ვანდალებს ხელიდან გამოჰგლეჯს აფრიკას, და, მოკლე ხნით, თითქოს აღადგენს თავის ძველ მთლიანობას. უზარმაზარი სამხედრო ციხე-სიმაგრეები, გრანდიოზული სასახლეები და ტაძრები აესებენ ამ სურათს. მაგრამ თუ ეპოქას უფრო ღრმა თვალთ ჩავსწვდებით, სახელმწიფო წარმოგვიდგება, როგორც აბოზოქრებულ ზღვაში გატაცებული, აფრებ-შემოდარცული და საქე დაკარგული ხომალდი, რომელიც ძლივს-ძლივით იკაფავს გზას ხმელეთისაკენ და რომელმაც არც იცის, სადაურნაპირს მიადგება. ვერ ასწრებენ ერთი ხვრელის დაგმანვას, რომ წყალი ღვართქაფით ჩადის მეორეში. ძველი მსოფლიო მონარქიის აღდგენის იდეა კვდება თვით იუსტინიანესთან ერთად. სახელმწიფოს შინაგანი რესურსები გამოფიტულია. აღმოსავლეთელი ბარბაროსები ხან ერთგან არღვევენ იმპერიის ზღუდეს, ხან—მეორეგან. უდიდესი მსხვერპლით მოპოვებული გარეგანი წარმატებები უქმი და უსარგებლო რჩება, რადგანაც მათი შენარჩუნებისათვის ღონე აღარ ჰყოფნით. გაუთავებელი ომები, რომლებსაც ჩვეულებრივად დაქირავებულ უცხოელ მეომრების საშუალებით აწარმოებენ, უზარმაზარ ხარჯებს ითხოვს. არაჩვეულებრივი მარაგი ოქროსი (თითქოს 140 მილიონ მანეთამდის), რომელიც სახელმწიფო ხაზინას წინა მეფობათა დროს ჰქონდა დაგროვებული, მალე ილევა. სახელმწიფო იძულებული ხდება უკიდურესობამდის დასკიმოს ქვეყნის სავადასახადო შესაძლებლობანი. ეს კი ბუნებრივ რეაქციას იწვევს გაყვლეფილ საზოგადოებრივ კლასების მხრივ. აქედან—შემდგომი აუცილებლობა ბიუროკრატიულ აპარატის მაქსიმალურ ცენტრალიზაციისა და საზოგადოებრივ ძალთა თვითმოქმედების სრული ჩახშობის ცდა. გათავხედებული, თავის ნებას გასული, ანგაარი, თაღლითი, ცბიერი და გაუმაძღარი მოხელეები თითქმის დაუსჯელად დაფარეშობენ უპატრონო ქვეყანაში, რომელიც გმინავს აუტანელ უღლის ქვეშ. იმპერიის ყველა კუთხეში ერთი და იგივე სურათია. ყველგან რაღაც წარმოუდგენელი ამბავი ხდება—მოხელეთა უსაზღვრო ბოროტმოქმე-

¹ ასეთ სიტყვებს ათქმევენებს პროკოპი კესარიელი არმენიელთა ელჩებს. რომელნიც ირანის მეფის წინაშე არიან წაროდგარნი, იხ. პროფ. ს. ყაუხჩი ი შვილი, გეორგიკა, ბიზანტიელ მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. (ქვემოთ ყველგან=გეორგიკა), ტ. II, 41.

ღება, ქონების დატაცება, ქურდობა, ძარცვა-გლეჯა, კაცის კვლა, მოსახლეობის სასოწარკვეთილება და აჯანყებანი, ადმინისტრაციის საპასუხო სისხლიანი რეპრესიები, გაოხრება და გაპარტახება. პროვინციულ მოხელეებს რალა უნდა ექნათ, როცა სახელმწიფო ფინანსების ხელმძღვანელიც, იოანე კაბადუკიელი, განთქმული იყო თავის სიხარბით, გულქვაობითა და ზნედაცემულობით, მაგრამ დაუსჯელი რჩებოდა, იმიტომ რომ შეუდარებელი ოსტატი იყო ქვეშევრდომებისაგან უკანასკნელი სახსარის ამოცინცვლის საქმეში. დამახასიათებელია მეზობელ არმენიის რომაულ ნაწილის მდგომარეობა, რომელსაც იგივე პროკოპი გვიხატავს, კეისრის მიერ დანიშნულ ერთ-ერთ გამგის, ვინმე აკაკის, დროს. „აკაკი ბუნებით ბოროტი კაცი იყო, — ამბობს ისტორიკოსი, — და ეხლა ძიეცა საშუალება გამოემქლავნებინა თავისი ხასიათი ქვეშევრდომთა მიმართ. ის მართლაც რომ ყველაზე უურო მკაცრი აღმოჩნდა: სრულიად უსამართლოდ ართმევდა მათ ქონებას და დაადვა მათ ისეთი სახარკო გადასახადი, როგორც არასდროს არ ყოფილა, დაახლოვებით ოთხი კენდინარი“¹. არმენიელები ჰკლავენ აკაკის და ირანელების მხარეს გადადიან. განსაკუთრებით უჩიოდენ არმენიელები ამ ხარკს, რომელიც მართლაც დიდი იყო: კენდინარი უდრის ას ლიტრა ოქროს, ოთხი კენდინარი კი დაახლოებით — 150.000 ოქროს მანეთს.

იუსტინიანეს პოლიტიკა თითქმის ყველა თავისი მხარით შეეხო საქართველოსაც, პირველ რიგში, საკუთრივ, ეგრისს.

იუსტინიანეს პირველი ღონისძიებანი ეგრისის მიმართ ირანელების მიერ ქართლში მეფობის მოსპობა და იქ მტკიცე ფეხით ჩადგომა კონსტანტინოპოლის მთავრობას ბუნებრივად უნდა გაეგო, როგორც რეალური მუქარა ეგრისის მიმართაც. ირანი ხომ წინათაც ჯრევდა ხელს დასავლეთ საქართველოს საქმეებში და დროგამოშვებით საჯაროდაც აცხადებდა თავის პრეტენზიებს ამ ქვეყნის შესახებ. ასე, იუსტინიანეს წინამოადგილის, იუსტინე კეისრის დროს (518—527), ირანის შაჰის წარმომადგენლები უმტკიცებდენ კეისრის რწმუნებულთ: კოლხეთი, რომელსაც ლაზიკეს ეძახიან, ძველთაგანვე ირანის ქვეშევრდომი ქვეყანა იყო, ეხლა კი იგი რომაელებს ძალითა და უსამართლოდ უქირავეთო². 520 წ. ირანელებმა ეგრისის მეფის, წათეს, წინააღმდეგ გაილაშქრეს, მისი ორგულობისათვის

¹ B. P. II 3, იქვე 35.

² იქვე I 11, გეორგიკა, II 21.

დასჯა უნდოდით, მაგრამ რომაელ-მეგრელთა შეერთებულ ჯარისაგან ძლეულ იქნენ. შემდეგ, როდესაც ქართლის მეამბოხე მეფის გურგენის წინააღმდეგობა გასტეხეს ირანელებმა და ეგრისში გაქცეულს ურჩ ვასალს უკან დაედევნენ, მათ ისიც მოახერხეს რომ, შედარებით მცირე ენერგიის დახარჯვით, ეგრისის ორი სიმაგრე, ქართლის საზღვრებთან მდებარე (როგორც ჩანს, შორაპანი და სკანდა), ხელთ ჩაიგდეს¹. 532 წლის საზავო მოლაპარაკების დროს ამ სიმაგრეების საკითხი ერთერთ მწვავე საკითხად იყო ქცეული: ირანელები მათი დაბრუნების გადაჭრით წინააღმდეგნი იყვნენ, რომაელებსაც ისინი ვერ დაეთმოთ. ბოლოსდაბოლოს მხარეები მაინც იმაზე შეთანხმდნენ რომ ერთმანეთს ომში დაპყრობილი ადგილები გაუცვალეს და ირანელები იძულებული გახდნენ ეგრისის დასახლებული ციხეები დაეცალათ². ამრიგად, ე. წ. „უფადო ზავმა“ (532 წ.) ეგრისის ტერიტორიული მთლიანობა აღადგინა რომაელთა სუვერენიტეტის ქვეშ. მაგრამ მაინც ცხადი იყო რომ მდგომარეობა არ იყო მტკიცე და რომაელებს სიფრთხილე ჰმართებდათ.

ამიტომ ჯერ იუსტინემ და შემდეგ იუსტინიანემ გარკვეული ღონისძიებანი განახორციელეს. გურგენ ქართლის მეფის წყალობით შემთხვეულ ამბავს (ეგრისის სანაპირო ციხეების დაკარგვას) შედეგად ის მოჰყვა რომ ეგრისში რომაული გარნიზონები გაჩნდა. იუსტინიანეს მეფობის ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი, ამტკიცებს რომ ასეთი მოვლენა ეგრისისათვის უჩვეულო იყო. „ლაზები თავდაპირველად კოლხიდის ქვეყანაში მოსახლეობდნენ და რომაელთა ქვეშევრდომნი იყვნენ, ხოლო არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ მათ, გარდა იმისა რომ, როდესაც მათ მეფე მოუყვდებოდა, რაჟაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს ძალაუფლების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილი პუნები, მათი (ლაზების) მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკეზე გამოვლით რომაელთა მიწა-წყალში არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ ისე, რომ არც ფულს ლებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს, და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად,—რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს“-ო³. ასეთი მდგომარეობა იყო დას. საქართველოში უკანასკნელ პერიოდში, განსა-

¹ იქვე I 12, გეორგ. II 24—5.

² იქვე I 22, გეორგ. II 33.

³ იქვე II 15, გეორგ. II 45—6.

კუთრებით, საგულისხმებელია, V ს-ში. თორემ წინათ, ჩვენ ვიცით, ეს ქვეყანა რომაელებს ხარკსაც უხდიდა და თავის ტერიტორიაზე მათს მეციხოვნე ჯარებსაც ინახავდა. ამ ჯარების ხელახალი აქ გამოჩენა, ცხადია, სასიამოვნოდ არ უნდა დარჩენოდათ ადგილობრივ მმართველ წრეებს. ასე აფასებდნენ მომხდარ ფაქტს მეზობლებიც: რომაელთაგან გადამდგარ არმენიელების მოციქულები, იუსტინიანეს სხვა ბოროტმოქმედებთა შორის, ირანის შაჰს იმასაც უსახელებდნენ რომ „საცოლავ ლაზთა მეფეს რომაელი სარდალი ჩაუყენა“-ო¹.

რომ შავი-ზღვის ამ სანაპიროს. იუსტინიანე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ეს ჩანს მისი მოქმედებიდან მეორე *ქართველი ტომის, ქანების, მიმართაც. წინათ ისინი არავის ქვეშევრდომები არ ყოფილან, პირიქით, რომაელთა მტეე მათ ყოველწლიურად ოქროს გარკვეულ რაოდენობას უგზავნიდა, რათა მეზობელი რომაელები დაეცვა ამ გზით ქანების მძარცველობისაგან. ძარცვა-კი მათთვის ხელობად იყო გადაქცეული, რადგანაც მიწა არაფერს აძლევდა სარჩოდო. იუსტინიანეს სარდალმა მოახერხა მათი დამორჩილება და ქანეთში რომაულ რეჟიმის დამყარება მთელი თავისი ატრიბუტებით—ქრისტიანობით, მოლაშქრეობით რომაულ დროშებს ქვეშ და სხვ.²

საკუთრივ დასავლეთ საქართველოს მიხედვით კონსტანტინოპოლის მთავრობა მეტ ყურადღებას აქცევდა და თანდათან აფართოებდა იქ თავის საქმიანობას.

უკვე პირველსავე მეციხოვნეებს ადგილობრივი მოსახლეობა შეუწუხებიათ, და უწინარეს ყოვლისა, ჯარის უფროსს, პეტრე სტრატეგოსს, რომელიც ყველას უდიერად ექცეოდა და რომელიც თავის ვერცხლმოყვარებით, ჩანს, არ ჩამოღვარდებოდა სხვა ჩვეულებრივ ბიზანტიელ მოხელეებს.

პეტრეს მომდევნო მთავართა შორის თავის უტიფრობით ყველასათვის წაუცილებელია ვინმე იოანე ციბეს. ეს ციბე, იმავე პროკოპი კესარიელის სიტყვით, იყო „კაცი, არაწარჩინებულთა და არასახელოვანთა შთამომავალი, რომელმაც სტრატეგოსობამდის მიაღწია სხვა არაფრით, გარდა იმისა, რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გაამრუდა და არივ-დარია“³.

¹ იქვე II 3, გეორგ. II 40.

² იქვე I 15, გეორგ. II 25—7.

³ იქვე II 15, გეორგ. II 47.

**ციხეს მოძველება
ზარისში. სავაჭრო
მონოპოლია**

ციხემ, როგორც მისი თვისებებისაგან იყო მოსალოდნელი, უწინარეს ყოვლისა, მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯით ისახელა თავი. მაგრამ მისი ინიციატივის ნაყოფია ისეთი ღონისძიებაც, რომლის მსგავსს მანამდის ადგილი არ ჰქონია ამ ქვეყანაში და რომელმაც ეგრისის მმართველ წრეებს უაღრესად სერიოზული ნაბიჯი გადაადგმევინა. ამ ამბების შესახებ სჯობს სიტყვა მივსცეთ თვით ციხეს თანამედროვეს, იმავე პროკოპი კესარიელს, რომელსაც პირველხარისხოვანი ოფიციალური დოკუმენტები ჰქონდა ხელთა და რომელსაც, თავის წარჩინებულ მდგომარეობის წყალობით იუსტინიანეს ბიუროკრატიაში, პირადადაც ბევრი რამ შეიძლებოდა სკოდნოდა. გარდა იმისა, ამბობს პროკოპი, რომ ციხე „სძარცვავდა ლაზთა ქონებას“, ამავე პირის განკარგულებით, „ვაჭრებს უკვე ნება აღარ ჰქონდათ ყოლხიდაში შეეტანათ მარილი და სხვა საქონელი, რაც ლაზებისათვის აუცილებლად საჭიროა, არც აქედან შეეძლოთ რამე ეყიდინებინათ, არამედ მან (ე. ი. იოანე ციხემ) შემოიღო ეგრეთწოდებული მონოპოლიონი და თვით გადაიქცა მეწვრიმალედ და მთელი ამ საგნებით ვაჭრობის ზედმდგომად; ყველაფერს ჰყიდულობდა და აწვდიდა კოლხებს არა ისე, როგორც ეს ჩვეულებრივ იყო, არამედ ისე, როგორც ეს მის მიერ ნებადართული იყო“¹.

სხვა ადგილას ავტორი თვით ლაზებს ათქმევინებს, რომ რომაელები მათთვის საჭირო საგნებში, რომლებიც ქვეყნიდან გაჰქონდათ, ფასს მხოლოდ სიტყვით იხდიდენ, „რადგან ფასი თვითეულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრისდა მიხედვით“. ციხე და მისი თანამოაზრენი უფრო შორსაც წასულან: ისინი იძულებით ალებ-მიცემასაც აწარმოებდენ — „რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდებოდა, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ“. „ამნაირად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვართმევენ მთელ ოქროსაც, და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახელს. საქმით-კი ისინი გვმძლავრობენ რაც შეიძლება უფრო მეტად. ჩვენ გვიყენია მთავარი მეწვრიმალე, რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის“-ო, შესჩიოდენ ლაზების ელჩები ირანის მეფეს².

ესე იგი, იოანე ციხემ მოსპო დასავლეთ საქართველოში ალებ-მიცემის თავისუფლება, იმისთვის რათა მთელი სარგებელი მიეთვისე-

¹ იქვე გვ. 48.

² იქვე გვ. 51.

ბინა და რათა თავისთვის სასურველი ფასები თვითნებურად დაეწესებინა. მოქმედებდა ამ შემთხვევაში ციბე სრულიად დამოუკიდებლად, თუ მას თავის მთავრობის ერთგვარი დასტურიც ჰქონდა, ეხლა ძნელი გასაგებია. სავაქრო მონოპოლიას ამ დროს ჩვენ აღმ. რომი სიმპერიის სხვა პროვინციებშიც ვხედავთ: იგი გულისხმობდა არა მარტო ფუფუნების საგნებს, როგორც, მაგ., აბრეშუმს (აბრეშუმის ვაქრობა იმთავითვე სახელმწიფო მონოპოლიისა და მკაცრი რეგლამენტაციის საგანი იყო), არამედ მასიურ მოთხოვნილებების საქონელსაც, მაგ. პურს. ამიტომ ადვილად შესაძლებელია, ბიზანტიონშიაც ჰყოლოდა ლაზების „მთავარ მეწვრიმალეს“, თუ მთავარ ჩარჩს, სარგებლის მონაწილენი და ამ საქმიანობის მფარველნი, მაგრამ შემდეგში, როდესაც ასეთმა პოლიტიკამ სრულიად მოულოდნელი ნაყოფი გამოიღო, ყველაფერი ამ მოხელისათვის დაებრალეზინათ¹.

ყოველ შემთხვევაში, ციბეს საქმიანობამ მართლაც დიდ-დიდი ამბები დაატრიალა ეგრისში. სავარეო ვაქრობა ეგრისის მპართველ წრეებისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა და ამ ვაქრობის უკვე არსებულ პირობებზე მათ ადვილად უარის თქმა არ შეეძლოთ.

ციხე-ძალად პეტრას აშენება. პეტრას ადგილმდებარეობა ეგრისში განზრახულ პოლიტიკის გასატარებლად საჭირო იყო რომაელთა ფიზიკურ ძალეზის ისეთი გამაგრება ადგილობრივ, რომ კეისრის წარმომადგენელს თავისუფლად შესძლებოდა თავისი ნებასურვილები ეკარნახებინა ქვეყნის მპართველ წრეებისათვის. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ იუსტინიანემ, იმავე ციბეს რჩევითა და დაჯერებით, ერთი ადგილობრივი, წინათ „უმნიშვნელო“, — როგორც ამბობს პროკოპი, — პუნქტი ციხე-ქალაქად აქცია: „გარეზღუდისა და სხვა მინაშენების საშუალებით გაამაგრა და ყოველმხრივ გაამშენიერა კიდეც“². ქალაქი პეტრა მიუფალად ითვლებოდა, სამხედრო თვალსაზრისით, რადგანაც, ერთი მხრით, ზღვა ერტყა (იგი ზღვის პირას იყო აგენებული), მეორე მხრით კი, — ციცაბო კლდეები, რომელიც იქ ყოველი მხრით იყო ამართული, და სწორედ ამიტომაც, რომ მას „პეტრა“ დაერქვაო, ამტკიცებს ეს ბერძენი მწერალი („პეტრა“ ბერძნულად „კლდეს“ ნიშნავს). შემდეგში მისთვის, კეისრის პატრისაცემად, „იუსტინიანეს ქალაქი“ დაურქმევიათ³.

¹ იქვე იხ. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის შენიშვნა.

² იქვე II 17, გვ. 54. შეადრ. გვ. 47, 190 (პროკოპის სხვა თხზულებიდან: „შენებულებათათვის“) და 198 (თვით იუსტინიანეს ნოველიდან).

³ იუსტინიანეს ნოველა მე-31-ე, გეორგიკა, II 198 და იქვე, გვ. 60, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის შენიშვნა.

იმავე მწერლის ცნობებიდან ჩანს რომ ციხე დიდი იყო: მასში შეიძლება იყოს ათასი ციხივანი მეომარი დატეულიყო. სამხედრო სი-
მაგრეებს გარდა ზღუდის შინაგან ჩვეულებრივი საცხოვრებელი შენობე-
ბიც ყოფილა.

პეტრამ იმ დროინდელ დასავლეთ საქართველოს ცხოვრებაში
დიდი როლი ითამაშა, რამდენადმე მსგავსი ტფილისის როლისა აღ-
მოს. საქართველოსათვის, და ამიტომაც რომ მისი ადგილმდებარეო-
ბის საკითხი მკვლევართა ყურადღებას იპყრობდა და იპყრობს. სა-
კითხს თითქმის ერთი საუკუნის ისტორია აქვს. უკვე პირველმა ევრო-
პიელმა არქეოლოგმა, რომელმაც სპეციალური მიზნით მოიარა საქა-
რთველო, Dubois de Monpereux-მ, წამოაყენა ეს საკითხი და მო-
საზრებაც გამოსთქვა, რომ საძიებელი ქალაქის ნაშთები დაცულია
ნატანებ-ოზურგეთის გზაზე, მდ. მდ. ნატანებისა და სკურდების შე-
სართავთან, იმ ადგილას, რომელიც უჯენარის (შეტომბა, უნდა
იყოს—ვაშნარის) სახელწოდებას ატარებსო¹. დიუბუაზე ამ შემთხვე-
ვაში განსაკუთრებული გავლენა ვაშნარის მართლაც საყურადღებო
და მნიშვნელოვანმა ნანგრევებმა მოახდინეს. მაგრამ ჯერ უკვე მ. ფ.
ბროსემ და შემდეგში დიმ. ბაქრაძემ სავსებით სამართლიანად უარ-
ყვეს დიუბუას მოსაზრება, ეყრდნობოდენ რა უმთავრესად იმ მკაფიო
ცნობას, რომ პეტრა ზედ ზღვისპირას იყო აგებული, რასაც სრულე-
ბით არ შეეფერებოდა ზღვიდან 25 კილომეტრით დაშორებული ვაშ-
ნარის მდებარეობა.

მ. ფ. ბროსემ ამასთან ერთად წამოაყენა საკუთარი მოსაზრება,
რომ პეტრა ქობულეთის მახლობლად, vers Kobouletti, არის საძიე-
ბელი². შემდეგ, პროკოპი კესარიელის რუსმა მთარგმნელმა და
კომენტატორმა, გ. დესტუნისმა პეტრად მიიჩნია მერმინდელი რუსუ-
ლი სიმაგრე, წმ. ნიკოლოზის სიმაგრედ წოდებული, მდ. ნატანების
შესართავთან (ქართ. „შეკვეთილი“). დესტუნისი ამოდიოდა პროკო-
პის ცნობიდან პეტრას მდებარეობ.ის შესახებ შავი ზღვის აღმოს. სა-
ნაპიროს ნახევარ-მთვარისებრ მოხაზულ ნაპირის სამხრეთის თავში³.

სამოცდაათიან წლებში კავკასიოლოგმა ვაიდენბაუმმა გაკვრით
შენიშნა ციხისძირის (პუნქტი ქობულეთსა და ჩაქვს შორის) შესახებ,
აღბად აქ იყო პეტრაო⁴. ხოლო 1906 წ. ი. კალფოგლუმ ვაიდენ-

¹ Voyage autour du Caucase, t. II p. 85 და t. III, p. 86 sqq.

² Additions et éclaircissements, p. 103; შეადრ. დიმ. ბაქრაძე, Археолог. путешествие по Гурнии и Алчаре, 275—f.

³ Пр. Кесаринский, ист. воин римлян с персами, пер. Дестуниса, кн. II, гл. 29, прим. 13: იქვე, დამატება III. 263—264.

⁴ „От Батума до Артвина“: Кавказские этюды, Т. 1901, 112 3.

ბაუმის მიერ წამოყენებულ დებულებას სპეციალური წერილი უძღვნა, რომელშიაც იმავე აზრს მიემხრო, ციხისძირის ისტორ. ნაშთის ადგილობრივ დათვლიერების ნიადაგზე¹. მაგრამ ვერც ვაიდენბაუმმა, ვერც კალფოგლუმ, როგორც ჩანს, არქეოლოგები ვერ დაარწმუნეს: პირველს არც უცდია თავის აზრის დასაბუთება (იგი მხოლოდ ამ პუნქტის სტრატეგიულ სიძლიერეზე მიუთითებდა). მეორის წერილი-კი დილეტანტის ნაწარმოების შთაბეჭდილებას ახდენდა—აქ ერთადერთ საბუთად მოტანილი იყო ციხისძირის ნაშთის ადგილმდებარეობა კლდეზე, ზღვისპირას, რაც ახლოს არის სათანადო ცნობასთან პეტრას ტოპოგრაფიის შესახებ (აქ ავტორი ასახელებს მხოლოდ B. P. c. 15), მაგრამ ეს მოსაზრებაც არ იყო ზუსტ ფორმაში გამოთქმული. ავტორი წყაროებს, როგორც ჩანს, არ იცნობს და ვერც საჭირო მეცნიერული პასუხისმგებლობით ეპყრობა მათ; მაგ., სრულებით არ შეეფერება სინამდვილეს ავტორის მტკიცება, თითქოს პროკოპი ამბობდეს, რომ იუსტინიანემ პეტრა ააშენა „ბათის“ ნავთსადგურთან (ე. ი. ბათომთან), თუ მის მახლობლადო. ასეთი ცნობა არსად არ მოიპოება. საკითხის გარკვევას ვერაფერს ჰმატებს აგრეთვე ავტორის ერთადერთი ახალი ცნობა, თავისთავად საინტერესო ჩვენება, იერუსალიმის პატრიარქ ქრისანთისა, რომ „პეტრა მდებარეობდა ქუთაისსა და ბათომის ნავთსადგურს შორის.

1934 წ. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი გამოსთქვამს ახალ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც პეტრად თანამედროვე ბათომი უნდა მივიჩნიოთ. ს. ყაუხჩიშვილისათვის გარდამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ნავთსადგურის საკითხს—პეტრა, მისი აზრით, ისეთ პუნქტში უნდა ვეძიოთ, რომელიც ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა ვაჭრობისათვის და სავაჭრო მომავლისათვის და აგრეთვე სამხედრო საქმიანობისათვის, ე. ი. კარგი საზღვაო ნავთსადგურის პირობებს აკმაყოფილებდა, ასეთი კი, ამ რაიონში, ბათომია“². გარდა ამისა, მას შესაძლებლად მიაჩნია ერთმანეთს დაუახლოოს ეს ორი სახელწოდება (ბათ უნდა ენათესავებოდეს სვანურ სიტყვას „ბაჩ“, რაც ქვეას ნიშნავსო. შეადრ. „პეტრა“—ქვა).

როგორც ვნახეთ, საკითხით დაინტერესებულ პირთა უმრავლესობა პეტრას გურია-აჭარის სანაპიროზე იგულებს, მდ. ნატანებსა და ქალ. ბათომს შორის, და სავსებით სამართლიანადაც. პროკოპი კესარიელი, რომელიც გადმოგვცემს მთავარ ცნობებს პეტრას შესახებ,

¹ И. И. Кальфоглу. Город Петра-Цихис-дэри, ИКОИРГО, т. XVШ.

² გეორგია, II, გვ. 58, შენ. 2 და გვ. 77, შენ. 1.

სრულიად გარკვეულად მიუთითებს პეტრას ადგილმდებარეობის შემდეგ ნიშნებზე: პეტრა მ. ფაზისის, ე. ი. რიონის, მარცხნივ (მაშასადამე, სამხრეთით)¹: ქალაქ პეტრადან სამხრეთისაკენ წასული რომაელთა საზღვრებს ხვდება, სადაც რიზე, ათინა (დღესაც არსებობენ) და სხვა პუნქტები მდებარეობს (იქვე). ამ პუნქტთა შორის ყველაზე ჩრდილოეთით მდებარე და რიზესგან სამი დღის სავალზე დაშორებული, აკსირტი (ანუ აფსარუნტი), თავის მხრივ, ქალაქ პეტრასა და ლაზთა-საზღვრებს (ე. ი. ლაზიკის სამხრეთ საზღვარს, რომელზედაც იდო პეტრა) ერთი დღის სავალითაა დაშორებული². ამ ლაზიკის სამხრეთ საზღვარსა (და, მაშასადამე, პეტრას) და მდ. ფაზისის (რიონს) შორის აგრეთვე ერთი დღის მანძილია, ან ოდნავ მეტი³. თუ გავითვალისწინებთ რომ აფსარუნტი, სრული უქველობით, ქოროხის შესართავთანაა საძიებელი და, შესაძლებელია, თანამედროვე გონიოს ადგილზე მოდიოდეს (ასეთი მოსაზრება გამოთქმული ჰქონდა აკადემ. უსპენსკის და ჩვენც, სხვა ადგილას, ვცდილობდით მის დასაბუთებას), მაშინ ცხადი გახდება რომ პეტრა მდებარეობდა შუაგზაზე რიონსა და ქოროხს შორის. ამასვე, ნაწილობრივ, ეთანხმება პროკოპის აღწერილობა შავი ზღვის აღმოსავლეთის, ნახევარმთიარისებრი, ნაპირისა, რომელიც შუაშია გაყოფილი ფაზის-რიონით, და რომლის სამხრეთით მდებარე კიდეზე მოდის ლაზიკის საზღვარი და ქალაქი პეტრა. ამ პუნქტიდან ფაზისამდის, პროკოპის ცნობის თანახმად, 225 სტადიონი უნდა ვიანგარიშოთ, ე. ი. დაახლოებით 40 კილომეტრი. ამ მანძილების მიხედვითაც აშკარაა რომ პეტრა ქობულეთ-ჩაქვის რაიონშია საძიებელი.

ტოპოგრაფიული აღწერილობა იმ ადგილისა, სადაც აგებული იყო ქალ. პეტრა, გაარკვევს საკითხს უფრო ნათლად. საბედნიეროდ ეს ტოპოგრაფიული ჩვენებებიც, რომელნიც იმავე პროკოპის ეკუთვნიან, აგრეთვე სავსებით მკაფიო და ნათელია.

„პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში, იგრეთწოდებულ ვეკსინის პონტოსთან“⁴. იგი „ზღვისპირა ქალაქია ლაზების ქვეყანაში“⁵. ქალაქი, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, „მიუვალად“ ითვლებოდა „ჯერ ერთი ზღვის მხრით, მერე ციცაბო კლდეებით“, რომელიც იქ ყოველი მხრით არის აღმართული. აქედან არის რომ

¹ B. P., II 73, გეორგია. II 73.

² B. G., VIII 2, იქვე, II 96.

³ B. P., II 29, იქვე II 73. -

⁴ იქვე II 17, გეორგ. II 54.

⁵ იქვე II 15, გვ. 47.

მას ეს სახელწოდება ხვდა წილად. მხოლოდ ერთი შესავალი აქვს მას დაბლობში, ისიც არც თუ ისე ფართე: ვინაიდან მის ორივე მხარეს არაჩვეულებრივი კლდეებია დაკიდებული“¹.

თუ აღნიშნულს ტოპოგრაფიულ ცნობებს ჩაუუკვირდებით, იძულებული ვიქნებით დავასკვნათ, რომ ქობულეთ-ჩაქვის სანაპირო ხაზზე მხოლოდ ციხისძირი, და ციხისძირი-კი ზედმიწევნით, უპასუხებს პროკოპის აღწერილობას. შეიძლება მეტიც ითქვას: გურია-აქარის მთელ სანაპიროზე მხოლოდ ციხისძირს შეშვენის მთლიანად ის ტოპოგრაფიული ნიშნები, რომლებიც ზემოთ იყო ჩამოთვლილი. მართალია, ჩაქეთან, მახინჯაურთან, ბათომთან არის ცალკე პუნქტები, სადაც ზღვისპირას ბორცვებია აღმართული. მაგრამ არსად ეს ასეთი მასშტაბითა და სახით არ არის მოცემული, როგორც ციხისძირში: აქ საკმაოდ მაღალი ქედი ზედ ზღვას მისდგომია, ნაპირისგან მკირე დაშორებით მრავალ შტოდ დაშლილა და ამრიგად შიგ ზღვის სიღრმეში გადაქრილა. ეს გორაკები ერთმანეთისაგან ღრმად გაღარულ ხევებითაა გამიჯნული, რომლებშიაც ბლომად ჩამოდის წყალი (წყაროები თუ ლეღები). ასეთი რელიეფი აქ დაახლ. ორნახევარი კილომეტრის მანძილზეა გაფენილი. მეორე ნიშანდობლივი თვისება ციხისძირის ნაპირისა არის მისი კლდოვანი ხასიათი. მთელს აღწერილ სივრცეზე კლდეებს ვხვდებით, მეტნაკლები სიდიდისას. შესაძლებელია რომ ეს კლდოვანი ხასიათი ნაპირისა თავის დროზე კიდევ უფრო მკაფიოდ ყოფილიყო წარმოჩენილი, რადგანაც საფიქრებელი ხდება, რომ გარკვეულ ხანაში აქ ნაპირს ერთგვარი დეფორმაცია უნდა განეცადოს. კერძოდ, ამ დეფორმაციის შედეგი შეიძლება იყოს მეტნაკლები სიდიდის ლოდები და კლდეები, რომლებიც აქ ბლომდაა ზღვის ფსკერზე მიმოფანტული, ნაპირის სიახლოვეს.

ყოველივე ამის შემდეგ სრულიად ბუნებრივად შეიძლება გაჩნდეს ექვი იმის შესახებ, ხომ არა აქვთ კავშირი პეტრასთან იმ თავისთავად საყურადღებო ნანგრევებს, რომლებიც ციხისძირის ერთერთ ჩრდილოეთით მდებარე ბორცვზეა შემონახული. ტოპოგრაფია ბორცვისა კიდევ უფრო ახლო დგას პროკოპის ნიშანდობლივ აღწერილობასთან: იგი ზედ ზღვის კიდეზეა აღმართული და მისი ჩრდ. და დას. ფერდობები ნაწილობრივ—დიდი გაშიშვლებული კლდეებისაგან შესდგება. ყუ უადლებას იქცევს წყლის სიმრავლე გორაკის რაიონში—თვით მის ძირობაზე საში კარგი წყაროა, ხოლო. იქვე მოზრდილი ლეღეც ჩამოდის.

¹ იქვე II 17, გვ. 57.

სპეციალურად უნდა აღვნიშნოთ რომ ზემოთგამოთქმული მოსაზრება ნაპირის სახის ცვლილების შესახებ, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ამ ნანგრევების ადგილს შეეხება. ერთი თურქი ოფიცერი, რომელიც მომსწრე და მონაწილე იყო რუსეთ-თურქეთის ომებისა წარსული საუკუნის შუაწლებში და, კერძოდ, საომარი მოქმედებისა, თვით ჩვენთვის საინტერესო რაიონშია, ამბობს რომ ციხისძირის ციხე (ე. ი. ჩვენ მიერ ნაგულისხმევი ნაშთი, აწ ნანგრევების სახით არსებული) აგებულია ერთს უზარმაზარ კლდეზე, რომელსაც 120 მეტრის სიმაღლე აქვს¹. მაშასადამე, 1855 წ., რა დროსაც ეკუთვნის ამ ოფიცრის მოგონებები, ციხისძირის ისტორიულ ნაშთის ბორცვს კიდევ უფრო სპეციფიკური შეხედულება ჰქონია და მას მხოლოდ შემდეგში უცვლია ნაწილობრივ სახე. მართლაც, აქარისტ. სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის დირექტორმა, ნ. ნ. გომანმა, რომელიც ქ. ბათომის ძველი მკვიდრია, დაგვიდასტურა, რომ ციხისძირის ნაციხვარის გორაკის ერთი მხარე, თვით ნაშთის ნაწილთან ერთად, ამ 50 წლის წინათ ააფეთქა ბათომის ოლქის გენ.-გუბ. თავ. ერისთავმა. აფეთქების მიზანი იყო ქვის მოპოვება ბათომის ნავთსადგურის ჯებირისათვის („მოლისათვის“), რომელსაც იმხანად აგებდნენ². ყოველივე თქმულის შემდეგ ცხადი უნდა იყოს რომ, თავის დროზე, მოცემულ პუნქტს კიდევ უფრო მეტი უფლებით, ვიდრე ეხლა, შეეძლო ეტარებინა „პეტრას“ (კლდის) სახელწოდება. ჩვენ მაინც შეუძლებლად მიგვაჩნია მხოლოდ მოტანილი მოსაზრებებით დაკმაყოფილება. საჭიროა აგრეთვე პუნქტისა და ძეგლის რეალურ-პრაქტიკული ფუნქციის განხილვა და მისი ისტორიული განვითარების გათვალისწინება.

ახალი ქალაქისათვის გარკვეული პუნქტის შერჩევისას რომაელებისათვის გარდამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა, რა თქმა უნდა, იმ ამოცანას, რომელსაც ისინი ამ თავის ნაგებობას აკისრებდნენ. ეს ამოცანა სავსებით მკაფიოდ არის აღნიშნული იმავე პრ.იკოპის მიერ. პეტრას აგების ისტორიას პროკოპი ასე შოგვეითხრობს, ახასიათებს რა იმავე დროს ამ ამბის პირობებსაც: იუსტინიანე კეისარი, სხვა მოხელეთა შორის, გზავნის ლაზიკაში, როგორც უკვე მოთხრობილი იყო, იოანე ციბეს. „ის იყო,—ამბობს პროკოპი,—რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გაამრუდა და არივ-ღარია. მანვე დააჯერა

¹ Матюс Осман-бей, Воспоминания 1855 г. Кляк. С.Сиринк, II, ამ წერილზე ჩვენი ყურადღება მიექცია ქრ. გ. შარაშიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებო.

² ნ. ნ. გომანს აღნიშნულ ცნობისათვის მადლობას ვუძღვნივთ.

მეფე იუსტინიანე ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი აეშენებინა, სახელად პეტრა. იქ იჯდა ის, ვითარცა აკროპოლისში¹... მოვიგონოთ რომ იმ მიზეზების შესახებ, რომელთაც გამოიწვიეს ამ აკროპოლისის აგება, პროკოპი მოგვითხრობს: ლაზები მანამდინაც რომაელთა ქვეშევრდომნი იყვნენ, მაგრამ არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ მათ, გარდა იმისა, რომ კეისარი ლაზიკის ტახტზე ახლად ამავალ მეფეს სამეფო ნიშნებს უგზავნიდა. ამ ვასალის მოვალეობას შეადგენდა თავისი ქვეყნის ჩრდილოეთის საზღვრის დაცვა ჩრდილოეთ-კავკასიელ ნომადების (კერძოდ — ჰუნების) წინააღმდეგ. მაგრამ VI ს. ოციან წლებიდან ლაზიკაში პირველად (როგორც ამბობს პროკოპი; ნამდვილად კი — დიდი ხნის აქ არყოფნის შემდეგ) გაჩნდნენ რომაული გარნიზონები. გამოწვეული იყო ეს იმ გარემოებით, რომ ამ ხნისათვის აღმ. საქართველო (ივერია) საბოლოოდ ხელში ჩაიგდეს ირანელებმა, რომლებმაც 523 წ. მეფობაც მოსპეს ივერიაში და რომელნიც სრულიად არ მალავდნენ თავიანთ ზრახვებს დას. საქართველოს (ლაზიკის) მიმართაც. რაკი თვით ლაზიკის მმართველ წრეებსაც წინახანებში არა ერთხელ გამოემქლავნებინათ თავისი ანტირომაული განწყობილება და მიდრეკილება ირანულ ორიენტაციისადმი, ამიტომ ბუნებრივია, რომ იუსტინიანემ განახორციელა რადიკალური ღონისძიებანი, რომლებიც გულისხმობდნენ, ერთი მხრით, ქვეყნის თავდაცვას, განსაკუთრებით, ირანელების წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მხრით, კონტროლის გაძლიერებას ლაზიკის მმართველ წრეების მიმართ (რაკი კონსტანტინოპოლის მთავრობას არ ჰქონდა დიდი საფუძველი სრული ნდობით მოპყრობოდა ამ უკანასკნელთ). სწორედ ეს დანიშნულება ჰქონდა რომაელთა ციხოვან ჯარების შეყვანას ლაზიკაში. თავდაპირველად რომაელებმა სცადეს ამ ჯარებით იმ სიმაგრეების (პირველ რიგში, სკანდისა და შორაპნის) დაცვა, რომლებიც ივერიის საზღვართან მდებარეობდნენ. მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა ეკონომიურად: ეს მხარე საკუთარი მეურნეობით მეტად მწირი იყო და აღნიშნულ გარნიზონებს თავის გამოკვება აქაურ პროდუქტებით არ შეეძლოთ, ხოლო გარედან სურსათის მიწოდება მათთვის აგრეთვე გადაუღაბავ სიძნელეებთან ყოფილა დაკავშირებული, გზებისა და ტრანსპორტის მდგომარეობის მიზეზით ამ ქვეყანაში², რომაელებმა დასტოვეს ეს სიმაგრეები და ისინი ირანელებმა დაიპყრეს (იქვე). მაგრამ ეს

¹ B. P. II 15, გეორგ. II 47—48.

² იქვე. I 12, გვ. 24—25.

უკანდახევა არ ნიშნავდა რომაელების მიერ მთლად ხელის აღებას ლაზიკაზე. რომაელთა ჯარები მაინც დარჩნენ ამ ქვეყანაში, მხოლოდ უფრო მოხერხებულ პუნქტებში გამაგრდნენ. ასეთებად, უწინარეს ყოვლისა, ცხადია, ზღვისპირა სიმაგრეები უნდა ყოფილიყო მიჩნეული (მაგ. ფაზისი—ფოთი და სხვ.). მსგავს პუნქტებთან კავშირის განხორციელება ზღვით რომაელებისათვის სრულიად ადვილი საქმე იყო. ამ ზღვისპირა სიმაგრეთა შორის პირველი ადვილი იმთავითვე დაიჭირა პეტრამ. პროკოპის საწინააღმდეგო ცნობები აქვს ამ ადგილას მოსახლეობის მანამდე არსებობის შესახებ, მაგრამ, შესაძლებელია, რომ მისი მერმინდელი სამხედრო-პოლიტიკური მნიშვნელობა ადრევე ნათელი ყოფილიყო. თუ, მაინც, იგი ციხე-ქალაქად მართლაც იოანე-ციბეს რჩევით აქციეს, მაშინ, უნდა ითქვას, რომ ეს კეისრის, სხვაფრივ სახელგატეხილი, აგენტი კეშმარიტად ნიქიერი კაცი ყოფილა. არჩევანი უხადო იყო: როგორც რომაული პოლიტიკის გატარებისათვის თვით ლაზიკაში, ისე საგარეო-სამხედრო თავდაცვის საქმისათვის ციხისძირზე უკეთესი პუნქტის მოძებნა გურია-სამეგრელოს სანაპიროზე შეუძლებელი იყო. ეს გარემოება მომდევნო ისტორიულ ეპოქებშიაც არა ერთგზის გამოაშკარავებულა.

ჯერ ერთი, როგორც ვნახეთ, სტრატეგიული თვალსაზრისით, პუნქტი მიუვალად ითვლებოდა. მეოთხე მისი უდიდესი მნიშვნელობა მდგომარეობდა იმაში, რომ იგი ჰკეტავდა უმნიშვნელოვანეს გზას, რომლითაც სამხრეთიდან (ე. ი. რომის აღმოსავლეთ პროვინციებიდან, არმენიიდან, ირანის ჩრდ.-დასავლ. პროვინციებიდან) შემოდდიოდნენ დას. საქართველოში. მეორე გზა, რომლითაც აგრეთვე შეიძლებოდა სამხრეთიდან დასავლეთ საქართველოში გადმოსვლა, რკინის ჯვარზე ანუ, ეხლანდელი სახელწოდებით, ზეკარის ულელტეხილზე, მიემართებოდა (ე. ი. თანამედროვე აბასთუმან-ბაღდათის გზის ხაზს მიჰყვებოდა). რადგანაც ეს უკანასკნელი ბუნებრივად ირანული კონტროლის ქვეშ უნდა ყოფილიყო (იგი უშუალოდ ირანული პროვინციებიდან გადმოდდიოდა დას. საქართველოში), ამიტომ პირველს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სწორედ რომაელებისათვის: იგი ლაზიკას პირველ რიგში სწორედ რომაულ პროვინციებს უკავშირებდა. ციხისძირზე გადმოსული ეს გზა ქოროხთან, ჩანს, იყოფოდა ორ შტოდ: ა) ერთი ქოროხისავე მიმდინარეობას მიჰყვებოდა ზევით (ე. ი. დაახლოებით თანამედროვე ბათომ-ართვინის გზის მიმართულებით) და ერზერუმში (მაშინდელს თეოდოსიოპოლში) ჩადიოდა. დამახასიათებელია, რომ ამ გზაზე IX ს. დამდეგს აღმოცენდა ქალ. არტანუჯი, რომელიც კონსტანტინე პორფიროგე-

ნეტის ცნობით, X ს. პირველ ნახევრისათვის, უკვე ითვლებოდა მთელი მესხეთის, ქართლისა და აფხაზეთის ეკონომიურ გასაღებად. ბ) მეორე შტო კოროხის შესართავიდან უკვე ზღვისპირს მიჰყვებოდა ტრაპეზუნტამდის. ამ მიმართულებით, ჩანს, ზღვით მოძრაობას უფრო არჩევდენ, მაგრამ რომ ხმელეთითაც ამ ხაზზე მიმოსვლა წარმოებდა, ეს ცხადია ძველი ქართული ცნობებიდან. ორივე ეს გზა, ერთს მაგისტრალში გაერთიანებული, როგორც ვთქვით, მხოლოდ ვიწრო დეფილეთი შედიოდა ლაზიკის ტერიტორიაზე: ციხისძირის აღმოსავლეთით მდებარე დიდი მთის მასივები, ულრან ტყეებით დაფარული, სრულიად გაუვალი იყო (ვიდრე ზეკარის უღელტეხილამდე) ხმელეთით მოგზაურთათვის. იმავე დროს პეტრა-ციხისძირს აღვილად შეეძლო კონტროლი გაეწია საზღვაო მოძრაობისათვისაც, რადგანაც მაშინ, ჩვეულებრივ, საზღვაო ნაოსნობა საკაბოტაჟო ხასიათისა იყო.

თქმულიდან ცხადია პეტრა-ციხისძირის დიდი ეკონომიური მნიშვნელობაც: აღნიშნული მაგისტრალი ხომ ემსახურებოდა არა მარტო სამხედრო საკირობებს, არამედ უწინარეს ყოვლისა და კიდევ უფრო მეტად საქონლის ტრიალსაც. ამიტომ იყო რომ რომაელთა სტრატეგოსი, რომლის მთავარ რეზიდენციად იქცა პეტრა, ახერხებს „ლაზთა ქონების ძარცვის“ ორგანიზაციას ამ თავის „აკროპოლისიდან“. აქ მჯდომმა იოანე-ციხემ შემოიღო ლაზიკის საგარეო ვაჭრობის მონოპოლია, და ამით მწვავედ დაარტყა ლაზიკის მმართველ წრეების ინტერესებს, რომლებიც მკიდროდ იყო დაკავშირებული საგარეო აღებ-მიცემასთან.

ხოლო ყველა შემოთაღნიშნული პირობა, ერთად აღებული, შესაძლებლობას აძლევდა კეისრის აგენტს თავისუფლად ეკარნახებინა თავისი ნებასურვილები ლაზიკის მეფისა და მმართველი წრეებისათვის. ტყუილად კი არ ამბობდენ, ამ ახალი ვითარების მიზეზით რომაელთაგან გადამდგარის, ლაზიკის მეფის ელჩები, რომელნიც ირანის შაჰს წარუდგნენ და მას თავის ქვეყანაში ეპატიყდებოდენ: „წყეულმა რომაელებმა... ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ხოლო ძალაუფლება საქმეებში თვითონ მიითვისეს; მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულებელი სტრატეგოსის ეშინია. უპირავე ჯარიც ჩავიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ, რომ დაიცვან ქვეყანა შემწუხებელთაგან... არამედ

რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც სადილეგოში და ჩვენს ქონებას დაჰპატრონებოდენ“...¹.

ფაქტიური საბუთები, ციხისძირის ზემოთგანმარტებულ მნიშვნელობას რომ გვიდასტურებენ, ბლომად შეიძლება ვიპოვოთ სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა წარმოშობის წყაროებში.

ზემოთაღწერილი ნაგისტრალი, რომელიც, ციხისძირის დეფილეს გავლით, აკავშირებდა რომის აღმოს. პროვინციებს დას. საქართველოსთან, II ს. დამდეგისათვის მკაფიოდ მოცემულია (როგორც საზღვაო გზა) არჩიანეს ცნობილ პერიპლში. ამ ნაგისტრალის მნიშვნელობა IV საუკუნის დამლევისათვის კიდევ უფრო რელიეფურ გამოხატულებას ჰპოვებს Tabula Peutingeriana-ში, რომლის მიხედვითაც ეს გზა გაქიმულია ტრაპეზუნტიდან სევასტოპოლის-ცხუმამდის (=თანამედროვე სოხუმს). აქვე გადიოდა, როგორც უკვე ვთქვით, ფეოდალურ საქართველოს გზებიც საშუალო საუკუნეებში.

მშვენივრად აქვს, მაგალითად, ეს გზა აღწერილი, ჩანს, VIII—IX სს. ცნობებზე დამყარებით, ძველ ქართველ ისტორიკოსს ჯუანშერს, მურვან-ყრუს ლაშქრობაში. აფხაზეთიდან უკუქცეული არაბები მოდიან ანაკოფიიდან ცხუმზე, კლისურაზე (ეხლაიძ. კელასური); ციხე-გოჯზე (ნოქალაქევი), ერთი პირობა დაიბანაკებენ აბაშა-ციხისწყლის რაიონში, ხოლო შემდეგ—აიყარნენ, „შევლეს გზა გურიისა და განვლეს სპერისა“ და გავიდნენ საქართველოს ფარგლებიდან. სპერი თაიანედროვე ისპირის რაიონია, რომელიც კოროხის ხეობის ზემო ნაწილში მდებარეობს. ცხადია, რომ მისთვის მისაღწევად არაბებს უნდა აეეღოთ მთელი კოროხის ხეობა ანუ „გზა კლარჯეთისა“, მეორე ძველი ქართველი ისტორიკოსის, ლეონტი მროველის მიერ აღნიშნული².

იმვე ხაზს მიჰყვებოდა გზა ბათომ-ქობულეთს შორის თურქთა მფლობელობის ხანაში, რუსული გზატკეცილი XIX ს. ბოლოსა და XX ს. დამდეგს და თანამედროვე შოსეც. რკინის გზამაც ხომ აქ გაიარა და, საინტერესოა, რომ ეხლაც რკინის გზა და შოსე ერთმანეთს ეჯვარედინებიან სწორედ ციხისძირის ნაციხვართან, ე. ი. იმ პუნქტთან, სადაც, ჩვენი აზრით, პეტრა მდებარეობდა.

ციხისძირის სტრატეგიული მნიშვნელობა შეგნებული იყო აგრეთვე ყველა მომდევნო ისტორიულ ეპოქის მიერ. ფეოდალურ სა-

¹ იქვე II 15, გვ. 50—51.

² ჯუანშერი, მარ. 204; ლ. მროველი, მარ. 30. სპეციალურად იხ. ჩვენი „ძველი საქართველოს სავაჭრო გზები და ქალაქები“.

ქართველოსა ციხისძირი გამოყენებული ჰქონდა, როგორც სიმაგრე, და მის სათანადო მნიშვნელობას იმდროინდელ თვალსაზრისით ნათლად გამოსთქვამს ციხის ქართული სახელწოდება „ქაჯეთის ციხე“. გამოჩენილი ქართვე. გეოგრაფის, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, რომელიც XVIII ს. პირველ ნახევარს ეყუთების, ეს იყო „მაგარი, მალალს კლდესა ზედა შენი; აქვს გვირაბი—კლდე გამოკვეთილი—გზად“-ო¹. შემდეგში, როცა თურქებმა დაიპყრეს ეს სანაპირო, მათაც ციხისძირი თავის სიმაგრედ აქციეს. თუ როგორი მნიშვნელობა ჰქონდა ციხისძირს თურქებისთვის, ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ XVIII ს. შუაწლებში მათ აქ 25 ზარბაზანი ედგათ, მაშინ, როცა ბათომში ქვემეხი ყოფილა მხოლოდ 5 ან 6, რუხში—6, ანაკრიაში—20, და მხოლოდ ფოთი ჰქონიათ მათ ციხისძირზე მეტად გამაგრებული². სწორედ ამ ძველი თურქული თვალსაზრისის გამოძახილია, რა თქმა უნდა, თავის ადგილას ჩვენ მიერ მოხსენებული თურქი ოფიცრის ოსმან-ბეის შეხედულება, რომლის თანახმადაც ციხისძირის ციხე, უზარმაზარ კლდეზე აგებული, „სრულიად ჰყეტავს მიმოსვლას (იგულისხმება დასავლ. საქართველოსა და თურქეთს შორის, ამ მიმართულებით) და ჰქმნის აქ ყველაზე საძნელო დეფილეს“.

ამითვე აიხსნება რომ სამივე ომის დროს რუსეთსა და თურქეთს შორის, 19 ს., ციხისძირთან და მის გამო მწვავე ბრძოლებს ჰქონდა ადგილი.

რომ ჰუნქტს საყურადღებო ეკონომიური როლიც შერჩა მერმინდელ ხანებშიაც, ესეც უდაო უნდა იყოს. ჩვენ ვფიქრობთ, მაგ., რომ ციხისძირს ჰგულისხმობს ვენეციელი კონტარინი, რომელიც საქართველოში იყო 1474 წ. და რომელიც შავი ზღვის პირას ასახელებს ერთს პატარა ქალაქს, Caltichea-ს, სადაც თურმე აბრეშუმს, ტილოსა და თაფლს ვაჭრობდენ³. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „Caltichea“ არის „ქაჯეთის ციხის“ (თუ: ქაჯთა-ციხის) დამახინჯება. დოკუმენტალურად დასტურდება აგრეთვე რომ ციხისძირში იყო საბაზრო ადგილი ჯერ კიდევ XIX ს. სამოკდაათიან წლებში, ვიდრე აქ თურქები ბატონობდენ.

¹ გეოგრ., უანაშე. გამ. 322. საინტერესოა, რომ ძველი საქართველოს განათლებული წრეები ამ ქაჯეთის-ციხესთან აიგივებდენ რუსთაველის მთავარი გმირის, ნესტანის, საპატიმრო ადგილს, რომელიც პოემაში ამავე სახელს ატარებს.

² Peyssonel, Traité sur le commerce de la Mer Noire, II 15; იხ. აგრეთვე მთურავოვის რაპორტი პანინს, I, 73.

³ „მოამბე“, 1894 წ. XI.

ციხისძირის ეს მრავალმხრივი მნიშვნელობა საუცხოოდ აქვს გამოხატული ერთს ქართველ პოლიტიკოსს, იმერეთის სამეფოს სარდალ-სახლთხუცეს ზურაბ წერეთელს, რომელიც ელჩად იყო გაგზავნილი პეტერბურგს 1784 წ. მან რუსეთის უძლიერეს მოხელეს, პოტიომკინს, წერილი გადასცა იმ სარგებლობის შესახებ, რომელსაც რუსეთი მოიპოვებდა იმერეთის შექმნით. არსებითად მისი წინადადებები და დაპირებები ორი მუხლისაგან შესდგებოდა. პირველი შეეხებოდა რუსული პოლკის მოწყობას იმერლებისაგან, მეორე-კი იმერეთში რუსული მთავარი სიმაგრის აგებას. ასეთი სიმაგრისათვის საუკეთესო ადგილი წერეთელს კინტიში (თუ კინტრიში) ანუ ციხისძირი მიაჩნდა (ციხისძირი მდ. კინტრიშის ნაპირას ძვეს). აქ ამენებული ციხე-სიმაგრის სარგებლობა შეუდარებელი იქნება, რადგანაც იმერეთისა, აფხაზეთისა, სამეგრელოსა და გურიისათვის საცესებით შეასრულებს გაუვალი ზღუდის როლს და ყველა ამ ქვეყანას მტკიცედ დაუმორჩილებს რუსეთს. ეს ადგილი ადვილად და მალე დასახლდება ანატოლიელ ბერძნებით, რადგანაც მას უხვად აქვს სასმელი წყალი და მრავალრიცხოვანი ლითონები, აბრეშუმი, ბამბა, ცვილი, გემთსაშენი ხეცყე და სხვ. აქ უკვე იყო ოდესღაც ქალაქი და არც ისე დიდხანია რომ აქვე არსებობდა სოფელი და ვაქრობა წარმოებდა. ამ ადგილის მდგომარეობა იმდენად ხელსაყრელია, რომ სამს თუ ოთხ წელიწადში ხარჯებს გაასწორებს. მთელ იმერეთში ამაზე უფრო სახეირო ადგილი არ არის. ყირიმიდან, თუ კარგი ამინდია, ხომალდები აქ ორ დღეში მოდიან. ამ ადგილს იმერლები წინათაც აქცევდენ ყურადღებას, და მამაჩემს, სარდალს ქაიხოსრო წერეთელს, ჯერ კიდევ სოლომონ მეფის სიცოცხლეში უნდოდა ამ განზარახვის განხორციელება. თუ ეს სიმაგრე აგებულ იქნა, საქართველო მაშინ თავს დააღწევს ახალციხის თავდასხმებს, რადგანაც ციხისძირი ახალციხის ზურგში იმყოფება. თუ ციხისძირში ციხე-ქალაქი დაარსდება, თურქები იძულებული შეიქმნებიან უომრად დასტოვონ ფოთის ციხე, აგრეთვე ბათომი და ჩაქვიო ¹.

უკეთესი დასაბუთება პეტრა—ციხისძირის იგივეობისა შეუძლებელია. აქ ყველაფერია დახასიათებული: ციხისძირის თავისთავადი სტრატეგიული თვისებები, მისი სამხედრო-სტრატეგიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა მეზობელ პროვინციებისათვის, მისი ეკონომიური ღირებულება და გამოყენების შესაძლოება ხომალდების მისადგომად, ჰავის ღირსებები (ყველაზე ნაკლებ მაღარიანი პუნქტი აშ

¹ Б у т к о в, Материалы для новой истории Кавказа, II 139.

სანაპიროზე—ამ მომენტს დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ძველი რომაელებისა და ბერძნებისათვის). ყოველივე აღნიშნული საუცხოოდ უპასუხებს იმ ნიშნებს, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ამ პუნქტისაკენ იზიდავდა რომაელ პოლიტიკოსთა და სამხედრო პირთა ყურადღებას, როცა ისინი ახალ ციხე-ქალაქის ადგილს ეძებდნენ.

რომ პუნქტი და მისი რაიონი იზიდავდა არა მარტო უცხოელთა ყურადღებას, ესეც ნათელია. ამას შეიძლება მოსაზრებებიც დამატებოდა, მაგრამ აქ აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ ლაზიკაში არსებულ ოთხ ბერძნულ საეპისკოპო კათედრიდან, ერთი პეტრაში იყო. შემდეგში იგი, ადგილობრივ საეკლესიო დამოუკიდებლობის განმტკიცების პირობებში, საერთო ტენდენციის თანახმად, გადადის ხინოში, რაც, სათანადო „პოლიტიკურ გეოგრაფიის“ კანონზომიერი გამოხატულებაა.

კიდევ ერთი პატარა მომენტი. საქ. კარტოგრაფიულ ინსტიტუტის რუკაზე მდ. კინტრიშის შესართავთან, სამხრეთით, მაშასადამე ციხისძირის ზონაში, აღნიშნულია მცირე მოსახლეობა „პანტურანი“. თუ ადგილობრივი შემოწმება გამოარკვევს რომ აქ არაერთარი დამახინჯება არაა, მაშინ ჩვენ შესაძლებლად მივიჩნევთ თვით ამ სახელწოდებების, — „პეტრა“ || „პანტურანი“, დაკავშირებას: ან პირველი იქნება მგორის გააზრიანება უცხოელთა მიერ, ან უკანასკნელი — ბერძნული ფორმის ადგილობრივი განვითარება. უნდა მოვიგონოთ აგრეთვე, რომ მერმინდელ საუკუნეებში სახელწოდება ბერძნულ მწერლობაში მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა მოცემული, რაც შესაბამისად, გენეტიკში გვაძლევს ფორმას „პეტრაიონ“ || „პეტრაონ“ ან „პეტრონ“ — *Πετραίον* — *Πετραων*; ხოლო ეს ფორმა და „პანტურანი“ კიდევ უფრო უახლოვდება ერთმანეთს. საინტერესოა ისიც, რომ ზემოთმოტანილი ბერძნ. ფორმა იმავე სახითაა გადმოსული ძველ ქართ. თარგმნილ მწერლობაში: — „ქალაქი პეტრონი, ქუეყანისაგან მეგრელთაჲსა“, ამბობს ერთი ძველი¹.

მოღწეული ნაშთი არის, ჩვენი აზრით, პეტრას აკროპოლისი. პროკოპის ეს აკროპოლისი სპეციალურად აქვს აღნიშნული: როცა რომაელებმა, 550 წ., ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ უკან დაიბრუნეს პეტრა (იგულისხმება ქალაქი) ირანული გარნიზონიდან 500 კაცმა თავი შეაფარა აკროპოლისში, სადაცერთი დღის განმავლობაში კიდევ უწევდნენ მტერს წინააღმდეგობას, საბოლოოდ

¹ მეხუთე მსოფლიო კრების კანონების ძვ. ქართ. თარგმანი, ქრნკ. II 88, შგნ.

მანც არ დანებდენ რომაელებს და ცეცხლში ამოიწვეს თავი (B. G. VIII, 11—12). თვით ქალაქი, პროკოპისავე ცნობით, დანგრეული იყო რომაელების მიერ.

აკროპოლისის დარჩენილი ნაწილების არქიტექტურული ნიშნები, ჩვენი დაკვირვებით, უნდა ამართლებდენ წამოყენებულ დებულებას. წყობა კედლისა, ზომები და სხვა, ეთანხმება იმ ცნობებს, რომლებიც ჩვენ მოგვეპოვება ეპოქის ნაგებობათა შესახებ. გარეგნულად, მაგ., ეს კედლები ძალიან ჰგვანან კელასურის კედელს აფხაზეთში, რომლის აშენებაც აგრეთვე იუსტინიანეს საქმე უნდა იყოს. ციხისძირის ნაციხვარის კედლები ნაშენებია რიყის ქვისაგან. შიგა და შიგ სპეციფიკურ აგურის გამოყენებით. ერთს ასეთ აგურზე, რომელიც ციხისძირიდანაა ჩამოტანილი და ეხლა ინახება საქ. მუზეუმში, ამოჭრილია საქარხნო მარკა ლათინურ ასოებით: vexea¹.

ზღუდის კედელი ორმაგად ნაშენებია. გარეთა და შიგნითა კედლებს შორის თავდაპირველად დატოვებული ყოფილა ერთი სანტიმეტრის სივრცე. ორთაშუა რიცხვით, შიგნითა კედლის სისქე უდრის 1 მ., გარეთასი—2 მ. სიმაღლეც კედლებს ძალიან დიდი უნდა ჰქონოდათ, ზოგს, უფრო კარგად დაცულ ადგილას, ეს სიმაღლე 12—15 მ-ს უნდა აღწევდეს. ეს ციფრები ეთანხმება პროკოპის ცნობებს იუსტინიანეს სხვა ნაგებობათა საზომების შესახებ (მარტივროპოლის კედლები: სისქე—3,7 მ., სიმაღლე—12,2მ.; დარას კედლები: სიმაღლე—18,5 მ. და სხვ.). საძირკველი ამოყვანილი ყოფილა 2 მ-ის სიმაღლეზე. საინტერესოა თვით გეგმაც აკროპოლისისა. აკროპოლისის შიგნით რამდენიმე შენობის კვალია დარჩენილი: ერთი აშკარად ყაზარმაა; მეორე, შესაძლოა, ტაძარი იყოს,—საეპისკოპოსო საჯდომი,—ან სხვა დანიშნულების შენობა (იქნებ სტრატეგოსის სახლი), არის სხვა შენობათა საძირკვლებიც.

კულტურული ფენაც აქ დიდი სიმაღლისა და მკვეთრად გამოხატული სახისაა. დიდი რაოდენობითაა მოღწეული კერამიკის ნაშთები (ქურჭლის, სახურავი კერამიკისა და სხვათა ნამსხვრევები).

აკროპოლისის სამხრეთით ბორცვზე ყოფილა აგრეთვე კოშკი.

¹ მოქ. გოლიცინი თავზიანად გვატყობინებს კერძო წერილებში (1935 წ. 13/III და 19/VI) რომ აგური მის მიერ ნაპოვნია 1927-8 წ. ნაციხვარის რაიონში აკროპოლისის ბორცვის ჩრდ.-აღმ. კალთაზე, ბორცვის ზემოთა ნახევარში, საყანეში, ყანის მეპატრონე გლეხების მიერ მოგროვებულ ნაყარში, რომელიც შესდგებოდა ქვებისა და კერამიკულ ნამტერვებისგან. მოგენელს ნივთი გადაუცია აკარის „სამთო კლუბის მუზეუმისათვის“, საიდანაც იგი გადმოსულა საქართველოს მუზეუმში, ვგონებთ, დოც. გ. ჩიტაიას მეშვეობით.

აკროპოლისი და კოშკი შეერთებული ყოფილა ორი პარალელური მაღალი კედლით. აქვე დარჩენილია მეტად საყურადღებო ნაგებობის (ჩენი აზრით, ქარვასლის) ნაშთი.

ნაციხვარის რაიონში ბევრი საინტერესო ნივთი, კერძოდ, ფულიც, ჩნდება. აქ დავასახელებთ მხოლოდ ორ მონეტას, რომელნიც, ჩენი წინასწარი განმარტებით, უკანასკნელი პერიოდის სასანიდური დრაქმებია. სასანიდური ფულის პოვნა აქ უალრესად საყურადღებო ფაქტია. ეს ფულები ნაპოვნი იყო ნაციხვარის რაიონში მუშების მიერ და ამჟამად აქარის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში ინახება.

უკვეელია რომ გათხრა კიდევ არა ერთ ცნობას შეგვძენს ამ ნაქალაქარის შესახებ¹.

ძალიან ჰგავს პეტრას თავის მნიშვნელობითა და თავის მდებარეობით გაგრა, რომელსაც იმ ხანაში ტრაქეას ციხეს ეძახიან (როგორც ეს წყაროების შესწავლით ირკვევა), მაგრამ ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით სხვაგან ვისაუბრებთ.

მზრისის საბარაო   მეექვსე საუკუნეში ეგრისის ეკონომიკაში
ვაჭრობა. სავაჭრო   საგარეო ვაჭრობას საკმაოდ მნიშვნელოვანი ად-
გზები   ვილი უნდა სკეროდა. იუსტინიანეს ეპოქის მემ-
ტიანე, რომელსაც ჩვენ ასე ხშირად მივმართავთ, პროკოპი კესარიელი, გვარწმუნებს რომ ამ ქვეყნის მოსახლეობას „არც მარტივი ჰქონდა, არც ხორბალი, არც სხვა რამე სიკეთე“, და ამიტომ იძულებული იყო საგარეო ვაჭრობის საშუალებით შეეძინა ეს საგნებო. სხვა ადგილას-კი იმასაც ამტკიცებს რომ ეგრისში ღვინოც არ მოდისო². რომ ეგრისში „არავითარი სიკეთე“ არ მოიპოვებოდა, ეს დაუჯერებელია და, რა თქმა უნდა, გაზვიადებაა, ზოგიერთ შემთხვევაში, რომაელთა ადგილობრივ მოხელეების გასაგები ტენდენციის გამოძახილი. მაგრამ აღნიშნული საგნების, განსაკუთრებით მარილისა და ხორბლის, შემოტანა დას. საქართველოსათვის მართლაც აუტო-

¹ ეს პარაგრაფი წარმოადგენს ექსტრაქტს ორი მოხსენებისას, რომლებიც წაკითხული იყო ავტორის მიერ ტფ. სახ. უნ. რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტში 1934 წ. მაისსა („პეტრას ადგილმდებარეობის საკითხის შესახებ“) და ოქტომბერში („მედევები პირველი არქეოლოგიური ექსპედიციისა პეტრა-ციხისძირში“). ამ მოხსენებებში აღმრულ საკითხებისა და სათანადო დებულებებისაგან აქ არა ერთი უგულბელყოფილია ეკონომიის მოსახრებით.—ტფ. სახ. უნ-ტი და გან. სახ. კომ. სამეცნ. დაწესებულებათა სამმართველო ამზადებენ ვრცელ არქეოლოგიურ ექსპედიციას, რომლის ამოცანა უნდა იყოს ძველის ყოველმხრივ შესწავლა, კერძოდ, გათხრების საშუალებით.

² B. P. I 12; II 15; II 28. გეორგია II 25, 46, 67.

ლებელი იყო იმიტომ რომ, არც პირველი და არც მეორე ადგილობრივ არ მოიპოვებოდა. მარილის საბადოები ან სხვა ხასიათის წარმოება ადგილობრივ არ არსებობდა. მარცვლელისაგან ეგრისში უმთავრესად ითვისებოდა, იმავე პროკოპის ცნობით, „ელიმოსი“, რომელსაც თვით რომაელები სრულებით ვერ სჭამდნენ, რადგანაც მათთვის უჩვეულო იყო. „ელიმოსის“ მნიშვნელობა ზუსტად გარკვეული არ არის, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ რომ აქ ან „ფეტვი“ იგულისხმება, ან „ქერიმა“ (ფეტვის სახეობაა) ¹. რაც შეეხება ღვინოს, აღნიშნული ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ ადგილობრივი ღვინო ვერ აკმაყოფილებდა მოთხოვნილებას და საზღვარგარეთიდან შემოტანის თვის ხარისხითაც ჩამოუვარდებოდა. ვენახის კულტურის არსებობა ამ დროს (და ბევრად უფრო ადრეც) დას. საქართველოში ყოველ ექვს გარეშეა. ჩვენ კიდევ ვნახავთ რომ როგორც პროკოპი, ისე იმავე ხანის დანარჩენი წყაროებიც სხვა ცნობებსაც გვაწვდიან ეგრისის მეურნეობის შესახებ.

პროკოპივე ამბობს რომ ეგრისში სხვა საქონელიც შეჰქონდათ. თუმცა კონკრეტულად დასახელებული არ არის, მაგრამ შეიძლება წარმოვიდგინოთ რომ ეს იყო ძვირფასი ქსოვილები, იარაღი, საზოგადოდ, ლითონის ნაწარმოები და სხვა.

საექსპორტო ეკვივალენტს, ამავე მემბტიანის მრავალგზის განმეორებული ჩვენებით, შეადგენდა, უმთავრესად, ტყავეულობა, ბეწვეულობა და მონები ². თვით ალებ-მიცემის პროცესი თითქოს უშუალო ნატურალურ გაცვლის ფორმით ხდებოდა: „ამაში ისინი ფულსკი არ აძლევენ მიმწოდებლებს, არამედ ტყავებს, მონებს და თუ სხვა რამ სიქარბით აღმოაჩნდებათ“ ³. მაგრამ ესეც გაზვიადება უნდა იყოს: უეჭველია რომ ფულს ერთგვარი, თუნდაც მცირე, ადგილი მაინც უნდა ჰქავებოდა ამ პროცესში, რასაც თუნდაც იმავე პროკოპის სიტყვებიც ამოწმებენ, როცა იგი ლაზების ელჩებს ალაპარაკებს.

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკონ. ისტ; I 364—69; გეორგია II 24, შენ. 1934 წ. ავვისტოში, ტფ. სახ. უნ. ექსპედიციაში ყოფნისას, თიანეთში ჩვენ ჩავიწერეთ შემდეგი ცნობა ქერიმას შესახებ, ერთი ადგილობრივი მკვიდრის, მექვებიშვილისაგან: „ხერიმა(!) ფეტვია. ფეტვი ორნაირია: ერთი არის ძურწა, მეორე—ხერიმა. ხერიმა ისაა, რომელსაც ფარჩხას ეძახიან ევონებ, ინფორმატორი გულისხმობდა რომ ფარჩხა სხვა რაიონებში მიღებული სახელია ქერიმასი. ს. ჯ.). ძურწას მარცვლები ერთად აქვს მოკრებილი, ფარჩხას დაშლილი აქვს ცოცხივით“.

² B. P. II 15, 28; გეორგ. II 46, 67—8.

³ იქვე, II 28.

რომაელების ახალ სავაჭრო პოლიტიკის შესახებ ეგრისში: ლაზიკის ნაწარმოებიდან თავიანთთვის საჭირო საგნებს ისინი ჩვენგან ყიდულობენ, მაგრამ ყიდულობენ მხოლოდ ზეპირად, რადგანაც თასს ყოველთვის თვითონ ეს ჩვენი მმართველები აწესებენ, როგორც მოეპრიანებათ. „ამრიგად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვტაცებენ ჩვენ მთელ ოქროსაც, და ამას უწოდებენ ვაჭრობის კეთილ სახიერ სახელსა“-ო.¹

ეგრისის საგარეო ვაჭრობის შესახებ პროკოპის გამგრძელებელი, ბიზანტიელი მემატიაზე, აგათიაც გვამცნობს რომ არგონავტების კოლხეთში მოსვლას შემდეგ აქაურმა მცხოვრებლებმაც ხელი მიჰყვეს ზღვაოსნობას და დიდ სარგებელს იღებენ ვაჭრობისაგანაო: „იმ დროს, როდესაც „წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევ, რამდენადაც შესაძლოა, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას“².

აღებ-მიცემობდა ეგრისი, ისე როგორც მისი წინაპარი კოლხეთი, ყველა მეზობელ ქვეყანასთან—ქართლთან, სომხეთთან, ამათი მეშვეობით შესაძლოა სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებთანაც, ჩრდილოეთ-კავკასიასთან და, განსაკუთრებით კი, აღმოსავლეთ რომის იმპერიასთან და ამ უკანასკნელის სხვადასხვა პროვინციებთან, კერძოდ, პონტოსა და ყირიმთან: ყირიმიდან შემოჰქონდათ ეგრისელებს მარილი.

რომთან ვაჭრობა უმთავრესად ზღვის გზებით უწარმოებიათ: „ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავეებით, რომაელთა სანაპიროებიდან“, ძველად ეგრისელები „მუდამ აწარმოებდენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან საზღვაო ვაჭრობას“-ო, ამბობს პროკოპი.³

ამასვე მოწმობს აგათიას ზემოთმოტანილი ჩვენებაც. მაგრამ, უეჭველია, რომის იმ პროვინციებთან, რომელნიც დას. საქართველოს სამხრეთიდან ესაზღვრებოდნენ, ეგრისს სახმელეთო მიმოსვლაც ჰქონდა. ხმელეთის გზებით იყო დაკავშირებული ეგრისი, როგორც

¹ იქვე, II 15.

² აგათია III 5, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი, გეორგიკა III 50—51; ჩვენ ვისარგებლეთ აღნიშნულ ტომის გამოქვეყნებამდის აპონაბეკდით, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის ნებართვით, რისთვისაც მას გულითად მადლობას მოვახსენებთ.

³ B. P. II 28 და 15; გეორგ. II 67 და 46.

თავისთავადაც გასაგებია, ქართლთან, სომხეთთან და ჩრდილოეთ კავკასიასთან.

ეგრისის დიდი გზების შესახებ დიდად საყურადღებო ცნობები დაცული აქვს ე. წ. „ტაბულა პევტინგერიანას“, ანუ ძველ რომაულ მსოფლიო რუკას, რომელიც შედგენილია კასტორის მიერ IV ს. მეორე ნახევარში, მაშასადამე, აქ აღებული ხანას წინ უსწრებს ორი საუკუნით¹. ეს რუკა ორ გზას უჩვენებს: ერთი ტრაპეზუნტიდან ნაპირით მოდის, ფაზისზე გაივლის და სევასტოპოლისში (ქართულ ცხუმში) თავდება; ამ გზაზე ძვეს, სხვათა შორის, მერმინდელი პეტრაც (ციხისძირი). მეორე გზა იმავე სევასტოპოლიდან იწყება და სომხეთის დედა-ქალაქ არტაშატისაკენ მიემართება.

უქველია რომ სევასტოპოლისიდან უკვე მაშინაც, ისე როგორც შემდეგში, გზა გადიოდა ჩრდ. კავკასიაში. ეს გზა კოდორის ხეობას მიჰყვებოდა და ყუბანის ზემოთა შენაკადების ხეობებში გადადიოდა (ქლუხორის ზეკარით, როგორც ეს შემდეგში იყო). ჩრდილოეთისაკენ ეგრისს სხვა გზებიც ჰქონდა: ენგურის ხეობით, სვანეთზე, და რიონის ხეობით.

ყოველივე მოწმობს რომ გარე სამყაროსთან ამ დროს ეგრისს ცხოველი ურთიერთობა აქვს.

ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ყველაფერს რაც ამათუიმ მზრით ამ საგარეო ეკონომიურ ურთიერთობას შეეხებოდა, მისი გაძლიერების თუ შესუსტების, ან მთლიანი მოსპობის მიზნით, ეგრისში. სათანადო რეაქცია უნდა გამოეწვია. შემდგომი დაკვირვების საგანი უნდა იყოს ეგრისის საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფების დამოკიდებულება ცვლილებებისადმი აღწერილ ურთიერთობაში.

ეგრისის მმართველ კონსტანტინოპოლის მთავრობის ამოცანე-
წარების განწყობი- ბის განხორციელებას ეგრისში სწორედ ის
ლება შეჯავშნული მუშტი სპიროდა, რომელსაც მათ-
თვის უმთავრეს სიზაგრებში, განსაკუთრებით-კი, პეტრაში დაბა-
ნაკებული ჯარები წარმოადგენდნენ. ეხლა, რომაელებს თავისუფლად
ზედქლოთ ემოქმედნათ, კერძოდ, თავიანთი ნება ეკარნახებინათ ეგ-
რისის მეფისა და მმართველ წრეებისათვის. ამას მშვენიერად ჰხედავ-
დნენ და გრძობდნენ ეგრისის დაინტერესებული პირები და ჯგუფე-

¹ Miller K. Weltkarte des Kastorius, genannt die Peutingersche Tafel, Ravensburg, 1898. და მილლერისავე სხვა გამოცემები.—ამ რუკის ცნობების დაწვრილებითი ანალიზისათვის იხ. ჩვენი „ძველი საქართველოს გზები და ქალაქები“.

ბი. იგივე პროკოპი კესარიელი ეგრისელ წარჩინებულებს, ეგრისის მეფის ელჩებს, ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს: „საქიროა ითქვას ზოგიერთი ბოროტების შესახებ; რაც ჩაიდინეს ჩვენს წინააღმდეგ წყულმა რომაელებმა. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ხოლო ძალა უფლება საქმეებში თვითონ მიითვისეს; მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულებელი სტრატეგოსის ეშინია. უამრავი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ რომ დაიცვან ქვეყანა შემწუხებელთაგან (მოსაზღვრეებიდან სხვა ხომ არავინ გვაწუხებდა ჩვენ, გარდა რომაელებისა), არამედ რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც დილეგში (ციხეში) და ჩვენს ქონებას დაპატრონებოდენ“-ო ¹.

„მწარე მიმძლავრება“, ეგრისის თავზე აღმართული, უწინარეს ყოვლისა, ახალი პოლიტიკური ვითარება, მწვავედ სცემდა სამეფო სახლის ინტერესებს. ადგილობრივ არისტოკრატიაში-კი შესაძლოა, ისეთი ჯგუფებიც არსებულებოდნენ უკვე ამ დროს, რომელნიც გულგრილი, თუ არ მოხარული, მოცქირალნი იქნებოდნენ დატრიალებულ ამბებისა. ჩვენ გვაქვს კანტი-კუნტი ცნობები მეფის უკმაყოფილო წარჩინებულთა შესახებ. ასევე განსხვავებულად, მაგრამ მინც ბევრად უფრო ერთსულოვნად უნდა შეხვედროდნენ ეგრისის მზოთველი წრეები თავიანთი ინტერესების შელახვას საგარეო ვაჭრობის სფეროში. საგარეო აღებ-მიცემას მათთვის ამ დროს საარსებო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

თუ გულდასმით ჩაუყვირდებით ზემოთგანხილულ ცნობებს ეგრისის საგარეო სააღებ-მიცემო ურთიერთობის შესახებ, დაერწმუნდებით რომ მთავარი ადგილობრივი კონტრაქტენტი ამ პროცესში არის ეგრისის მეფე და წარჩინებული წოდება. ჯერ ერთი, შემოტანილი საქონლის მთავარი მომხმარებელი სწორედ ეს წრე უნდა იყოს. ცხადია, მაგ., რომ საზღვარგარეთული ძვირფასი ლვინო მდიდარ აზნაურებს სკიროდათ, ხალხი ადგილობრივ მალლარსაც დასჯერდებოდა. იგივე აზნაურები იყვნენ, ცხადია, შემოტანილ პურის მომხმარებლები, მდაბიონი, უეჭველია, მამაპაპეულ ფეტვითა და მის მსგავს მარცვლეულით იკვებებოდნენ. ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ უცხოური ძვირფასი ქსოვილები და იარაღი, რაც აუცილებლად უნდა შემოეტანათ, აგრეთვე მხოლოდ დიდებულებისათვის იყო მისაწვდომი. საიმპორტო საქონელთა შორის ერთადერთი, უდაოდ ფართო მოხმარების საგანი, იყო მარილი. შედარებით ფართო დანიშნულება

¹ B. P. II 15; გეორგია II 50 - 51.

შეიძლებოდა ჰქონოდა რკინეულობას, რომლის შესახებაც, სამწუხაროდ, არავითარი კონკრეტული ჩვენება არ შენახულა.

მაგრამ ეგრისის მაღალი წოდება იყო არა მარტო მთავარი მომხმარებელი, არამედ მთავარი მიმწოდებელიც. თვით ფორმა აღებ-მიცემობისა (ფული ან სულ არ მონაწილეობს, თითქოს, ან მეორე. ხარისხოვან როლს ასრულებს, რაც, რათქმა უნდა, ყველაზე უფრო სარწმუნოა) მოწმობს რომ ეგრისში ამ დროს ვაჭრების მეტნაკლებად მნიშვნელოვანი წრე ჯერ კიდევ არ არსებობს. საქონელი, აღწეოილ პირობებში, უმეტეს წილად იმასვე გააქვს ბაზარში, ვინც მას ამზადებს.

ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს თვით გასატან საქონლის ხასიათიც. ჩვენ ვუიჭრობთ, რომ საექსპორტო საქონელში მთავარი ადგილი მონებს უნდა სჭეროდეთ, მიუხედავად იმისა, რომ პროკოპის ცნობებში ისინი ბოლოში იხსენიებიან. ეს იყო ყველაზე ხელსაყრელი სავაჭრო საგანი: მისი ტრანსპორტის სიიაფე (ხმელეთზე იგი საკუთარი ფეხით დადის, წყალში შეიძლება ნიჩბებზე დაისვას), მისი მოპოვების შედარებითი სიადვილეც (რადგანაც სათანადო სიძნელეები ბოლოს და ბოლოს ისეთი ხასიათისა არ არის, რომ მათი დაძლევა უსიამოვნო და სათაქილო შრომას მოითხოვდეს,—ეს „შრომა“ მოცემულ სოციალურ პირობებში მონადირის „გასართობისა“ და აზარტიან „სპორტის“ სახესაც-კი იღებს), დიდი საბაზრო მოთხოვნილება,—ყოველივე ეს მონას ყველაზე სარფიან საქონლად აქცევს. ასე იყო ეგრისშიაც. მეორე მხარე აღნიშნულ მოვლენის ის იყო, რომ მონა იმ დროს, როგორც უკვე ვამბობდით სხვა ადგილას¹, წარმოშობით ტყვეა, უცხო ტომის შვილი. დასავლეთ საქართველოსათვის მონების მთავარი წყარო, რა თქმა უნდა, იყო ჩრდილო კავკასია. ძალიან საინტერესოა ამ მხრივ, მაგ., ცნობილ ქართველ ლექსიკოგრაფის, სულხან-საბა ორბელიანის ცნობა—„ქაშაგი მოზრდილი ტყვეა“. ქაშაგი იყო ჩერქეზთა სატომო სახელი. სიტყვამ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა იმიტომ იცვალა (ეთნიკურ ტერმინიდან სოციალურად იქცა) რომ გარკვეულ ხანაში საქართველოში ტყვეები სწორედ ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ჩერქეზებიდან მოჰყავდათ. აღნიშნული ფაქტი, მართალია, უფრო ნაგვიანვე ხანისაა, მაგრამ იგი დამახასიათებელია ძველი დროისთვისაც.

ჩრდილოეთ კავკასიის თემებიდან ტყვეების გადმოყვანას-კი შესაფერი ორგანიზაცია ესაქიროებოდა. ამ საქმის ინდივიდუალურად

¹ იხ. ჩვენი „საქართველო აღრინდელ-ფეოდალურ ხანაში“.

გაკეთება შეუძლებელი იყო. მიხვტომნი დარაზმულნი უნდა ყოფილიყვნენ. ამ რაზმების, რომელნიც, ცხადია, არც მცირერიცხოვანნი უნდა ყოფილიყვნენ, სათავეში ეგრისის აზნაურები და, საბოლოოდ, თვით მეფე დგანან. ეს მეფე და დიდი აზნაურები არიან ტყვეების მიმწოდებელნიც ეგრისის სანაპირო ბაზრებში. ამიტომ არის რომ, როგორც უკვე ვამბობდით, მონებით ვაქრობას ჩვენ დიდ როლს ვაკუთვნებთ საქართველოში ფეოდალურ პროცესების განვითარების საქმისათვის.

როდესაც ეს ტყვეთა გამყიდველნი შედარებით განვითარებულ სოციალურ ღირფერენციაციის ნიადაგზე საკმაოდ ფეხს მოიმარებენ, ისინი უკვე ცდილობენ ამ სახარბიელო საქონლის შინაური წყაროებიც აღმოაჩინონ. აბაზგების შესახებ, მაგ., იგივე პროკოპი გვიამბობს: აბაზგებს „თავიანთი მთავრებისაგან საშინელი ჩაგვრა აქვთ გამოცდილი, იმათი ვერცხლისმოყვარეობის წყალობით. მათი ორივე მეფე, როგორც კი დაინახავდენ ამ ტომში კარგი გარეგნობისა და ლამაზი ტანის ბავშვებს, დაუყოვნებლივ დააშორებდენ მათ მშობლებს, ევნუქებად (საქურისებად) გადააქცევდენ და გზავნიდენ რომაელთა ქვეყანაში, რათა იქ მიეყიდათ მსურველთათვის დიდძალ ფულზე. მათ მამებს-კი მაშინვე კლავდენ, რათა ზოგიერთი მათგანი არ ცდილიყო ოდესმე ეზლო მეფისათვის მათი შვილების მიმართ ჩადენილი უსამართლობისათვის, ხოლო ზოგიერთი ქვეშევრდომთაგანი კიდევ მათთვის საექვო არ ყოფილიყო... აქიდან არის, რომ მეტი წილი ევნუქებისა რომაელთა ქვეყანაში, განსაკუთრებით-კი მეფის სასახლეში, ტომით აბაზგები არიან“¹. ჩვეულებრივად, მაინც ამ ხანაში მონა-ტყვე წარმოშობით უცხოელია.

სხვა საქონელიც (ტყავეული, ბეწვეული) ალბათ ამავე წრეების საშუალებით გამოდიოდა ბაზარში. ამ მხრივ საყურადღებოა სხვა ბიზანტიელ მწერლის, მენანდრეს, ცნობა, რომ ეგრისის ვასალი, სვანეთის მთავარი (ქეგემონი) თავის პატრონს, ეგრისის მეფეს, ხარკის სახით აძლევდა თაფლსა („ფუტკრების ნაყოფს“) და ტყავებს². ცხადია, ეგრისის მეფეს სვანეთიდან მორთმეული ტყავები გასაყიდად უნდოდა.

ყველაფერი ზემოთქმული მოწმობს, რომ, საგარეო ვაქრობას ეგრისის მეფისა და დიდებულებისათვის ამ დროს სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა და ცხადყოფს რომ ამ წრეების საგარეო პოლი-

¹ B. G. VIII 3; გეორგ. II 103—104.

² მენანდრე, ნაწყე. 11, DInd. გვ. 30.

ტიკაშიც სათანადო ინტერესებს დიდი როლი უნდა ეთამაშნათ. რომ იმდროინდელი საერთაშორისო ურთიერთობა ეგრისის გაბატონებული კლასისა, უმთავრესად, მატერიალურ მომენტით იყო განსაზღვრული, ეს ხატოვანებით გამოსახულია იმ სიტყვებში, რომლებსაც პროკოპი ეგრისის მეფე გუბაზს ათქმევინებს ლაზი დიდებულების მიმართ, ერთერთი ბრძოლის წინ: „საფრთხე არსებობს... ცოლებისთვის, შვილებისთვის, სამშობლო ქვეყნისთვის, ერთი სიტყვით, ყველაფრისათვის... არავინ არ დაუთმობს იმათ, ვინც რასმე ართმევს მას ძალით მისი ქონებიდან, ვინაიდან ბუნება აიძულებს მას იბრძოლოს თავის საკუთრებისათვის“-ო¹ მართალია, ეს სიტყვები სხვა შემთხვევის გამოა თქმული, მაგრამ ისინი კარგად ააშკარაებენ სტიმულებს, რომელნიც საზოგადოდ ამოძრავებდნენ საგარეო მოქმედებისა და ბრძოლისათვის თავიანთ მთქმელს. საესებით გასაგები ხდება ამიტომ ის რეაქცია, რომელიც ამ მხრივ რომაელებმა თავიანთი ახალი ეკონომიკური პოლიტიკით გამოიწვიეს ეგრისის მმართველ წრეებში: ამ წრეებმა თავიანთი სიუზერენისაგან პირი იბრუნეს და ირანულ ორიენტაციას დაადგნენ. ეგრისის მთავრობამ საგანგებო ელჩების საშუალებით საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა ხოსროსთან. ირანის შაჰმა სიამოვნებით მიიღო ეგრისის მთავრობის წინადადება ამ ქვეყნის გადასვლის შესახებ ირანელების ყმობაში და გადასწყვიტა, მეგრელების დახმარებით, ძალით გაედევნა რომაელები დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან. ასე ატყდა ეგრისში დიდი ომი, რომელიც ოც წელზე მეტს გაგრძელდა და რომელმაც უეჭველია ამ ქვეყნის განვითარებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა.

დიდი ომიანობა ეგრისში

ომიანობა ეგრისში არსებითად იყო, რა თქმა უნდა, ერთი ეპიზოდთაგანი იმ გაუთავებელი ბრძოლისა, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში წარმოებდა რომსა და ირანს შორის, და საბოლოო ანგარიშით, ამ საერთო ბრძოლის მიზეზებით განისაზღვრებოდა. გარდა იმ ჩვეულებრივი პირობებისა, რომელნიც საერთოდ იწვევენ ომებს ძველ სამყაროში, აქ სავაჭრო ინტერესებიც დიდ როლს კისრულობენ. ირანი იმთავითვე არის სავაჭრო შუამავალი რომსა და შუადა შორეულ-აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის, და თავის ტერიტორიით გატარებულ სატრანზიტო საქონელზე (გარკვეულ დროიდან,

¹ B. G. VIII 8; გეორგ. II 118.

განსაკუთრებით, აბრეშუმზე) დიდ სარგებელს იღებს. რომაული საზოგადოების გაბატონებული წრეები ცდილობენ თავი გაითავისუფლონ ამ საკომისიონერო ბეგრისაგან.

მაგრამ ეგრისში, როგორც ნაწილობრივ ზემოთაც იყო. ნაჩვენები, სპეციფიკური პირობებიც იყო. კერძოდ, ირანის დაინტერესება ეგრისით თვით თანამედროვეებს ასე ეხატებოდათ: ჩვენი ხვეულებრივი მოამბე, პროკოპი კესარიელი, ეგრისის ელჩებს, მაგ., ასეთ სიტყვებს უდებს პირში, როცა ეს ელჩები ხოსროს თავის ქვეყანაში ეპატიჟებიან: „იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზთაგან, თუ მათ თხოვნას შეიწყნარებთ, ეხლავე მოვახსენებთ. სპარსელთა ძალას თქვენ შექმატებთ უძველეს სამეფოს, და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყნის ზღვით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააგებ, მეფევე, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. უნდა დაუმატოთ იაიცი, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი... თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის ძაობის წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო¹. ეხლა ძნელი გასაგებია თუ რა სიტყვებს ნამდვილად ეგრისელმა ელჩებმა შაჰის კარზე. ჩვენთვის საინტერესოა ისიც, რომ ეს ნათქვამი ზემომოტანილი სახითა აქვს წარმოდგენილი თანამედროვე პირსა და ამბების მონაწილეს. სხვა ადგილას იგივე მწერალი ამტკიცებს, რომ ხოსროს „ღირსშესანიშნავ მოპოვებად მიაჩნდა კოლხიდის ქვეყანა ჰქონოდა მტკიცე საკუთრებად მითვისებული, რადგან, მისი აზრით, ირანის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. იბერიაც ხომ მომავალში სავსებით მორჩილი იქნებოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისთანაც ისინი, განდგომის შემთხვევაში, თავს გადაირჩენდენ... აგრეთვე ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებისაგანაც სპარსელთა სახელმწიფო სამუდამოდ დაურბეველი იქნებოდა, ხოლო გაცილებით უფრო ადვილად მოუსევდა იმათ რომაელთა სახელწიფოს, როცა-კი ეს მისთვის სასურველი იქნებოდა: კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსთათვის ლაზიკეა მხოლოდ საწინააღმდეგო ტიხარი. ყველაზე უფრო-კი, მას იმედი ჰქონდა, ლაზიკის მხრით გაძლიერება სპარსელებისთვის იმით იქნებოდა სასარგებლო რომ იქიდან შეტევით ისინი ადვილად შესძლებდენ თავს დასხმოდენ,

¹ B. P. II 15; გეორგ. II 52—53

ხნელეთთაც და ზღვითაც, ეგრეთწოდებულ ეექსინის პონტზე მდებარე სოფლებს, დაემორჩილებინათ კაბადუქიელები, მათი მოსაზღვრე გალატიელები და ბითინიელები და მოულოდნელად დაეპყროთ ბიზანტიელები, ისე რომ მათ ვერაფერს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა. ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკის შემოერთება“-ო¹.

ეგრისის პოზიციებს, წმინდა სამხედრო თვალსაზრისით, ის მნიშვნელობაც ჰქონდა ირანელებისათვის, რომ სამხრეთში ფრონტი ძალიან ფართოდ იყო გაშლილი, იქ, რომაულ მიწა-წყლის შუაგულში შექრის შემთხვევაში, ირანელებს უკან მტრის ბევრი ციხე-სიმაგრე რჩებოდათ, რაც ზურგიდან შემოვლის საფრთხეს ჰქმნიდა; აქ-კი ირანელებს ზურგი (ქართლი!) სრულიად მტკიცე ჰქონდათ. გარდა ამისა ხოსროს იმედი ჰქონდა, რომ იგი ეგრისიდან კონსტანტინოპოლს დაჰკრავდა ჩრდილოეთის ხმელეთის გზითაც, მეოტიდაზე (=აზოვის ზღვა) შემოვლით.

„მას (ე. ი. ხოსროს) გაეგო საიდანაც,—მოგვითხრობს იგივე პროკოპი,—რომ ეექსინის პონტის მარცხნივ ის ბარბაროსები, რომლებიც მეოტის ტბის ირგვლივ ბინადრობდნენ, უშიშრად არბეედნენ რომაელთა მიწა-წყალს, და მან თქვა: სპარსელებიც, თუ ისინი ლაზიკეს ხელთ იგდებენ, ადვილად შესძლებენ, როდესაც-კი მოისურვებენ, ბიზანტიონამდე მისვლას ზღვაზე გადაუსვლელად, ისევე როგორც სხვა ბარბაროსული ტომები, რომლებიც იქ დამკვიდრებულან, მუდამ დათარეშობენო. ამის გამო იყო რომ სპარსელებმა გადასწყვიტეს ხელთ ეგდოთ ლაზიკე“². პროკოპის გამგრძელებელი და იმავე ეპოქის შვილი, ისტორიკოსი აგათიან ასეთსავე შეხედულებას გამოსთქვამს მოცემულ მოვლენების შესახებ. მისი მტკიცებით, ეგრისის დიდი ომის გარკვეულ მომენტისათვის, იუსტინიანეს, ბიზანტიის კეისარს, „აფიქრებდა და აშინებდა ის რომ თუ სპარსელები ომში გაიმარჯვებდნენ და მთელ ქვეყანას აიღებდნენ, აღარაფერი დააბრკოლებდა მათ უშიშრად შემოეყურათ ეექსინის პონტოთი და ძალიან ღრმად გაეკვალათ გზა რომაელთა სამეფოში“ და ამიტომ ახალი საუკეთესო ძალები გაგზავნა იქო (553 წლისათვის)³. ლაზების ერთს წარჩინებულთაგანს, აიეტს, იგივე აგათიან ასეთ აზრს

¹ იქვე, II, 28; გეორგ. II 65—66. ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანში ჩვენ მიერ მციროდენი ცვლილებაა შეტანილი.

² B. G. VIII 7; გეორგ. II, 115—6.

³ აგათიან II, 18; პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის თარგმ., გეორგ. III, 29.

გამოათქმევენებს ეგრისის მეფის მოკვლის გამო გამართულ ერისკრებაზე: კოლხების „ნებაყოფლობით“ მიმზრობით ირანელები „მოკავშირედ იძენენ უალრესად გამოსადეგ ქვეყანას და მნიშვნელოვან ჯარს, რაც მათ ფულსა და ქონებას ურჩევნიათ“-ო¹.

თუ რამდენად დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ირანის მეფე ამ საქმეს, იქიდანაც ჩანს რომ იგი პირადად ხელმძღვანელობდა სამარ მოქმედებას. წინასწარი სიფრთხილის ღონისძიებათა დაცვით, რომ მტრის ყურადღება არ გაელევიძებინა, დიდძალი ჯარით ირანის შაჰი 542 წ. მოვიდა ქართლში და აქედან, ლაზი მეგზურების წინამძღოლობით, გადავიდა ეგრისში (შემდეგშიც ირანელებისათვის ქართლია ბაზა): მას შუა კოლხეთში მიეგება ლაზთა მეფე გუბაზი, ეთაყუენა ხოსროს, „როგორც ბატონს, და თავისი თავი საქმეთა ძალაუფლებითურთ და მთელი ლაზიკე გადასცა მას“². რადგანაც რომაელთა მთავარი სამხედრო ძალა პეტრაში იყო დაბანაკებული, პირველ რიგში სწორედ ამ ციხე-ქალაქის აღება იყო საჭიროდ მიჩნეული: სასტიკი და სისხლისმღვრელი ბრძოლების შემდეგ ხოსროს ჯარებმა აიღეს პეტრა. მოკლოლ იქნა თვით ის ციხეც, რომელმაც ზემოთაღწერილი როლი ითამაშა ეგრისის ამბებში. პეტრაში ჩაყენებულ იქნა ირანელთა ციხის ჯარი. თვით ხოსრო იძულებული შეიქნა ირანში გაბრუნებულიყო, რადგანაც იქ, თავისი მხრით, რომაელები შექრილიყვნენ.

545—6 წ. ირანელებმა და რომაელებმა ხუთწლიანი დროებითი ზავი შეჰკრეს. ამ მშვიდობიანობის გამოყენება ხოსროს, სხვათა შორის, ეგრისის საქმეების საბოლოოდ მოწესრიგებისათვისაც უნდოდა. იმდროინდელი ოფიციალური რომაული ისტორიოგრაფია გვარწმუნებს, — ხოსროს განზრახული ჰქონდა მთლიანად აეყარა ეგრისის მოსახლეობა და მის მიწა-წყალზე ირანელები და სხვა ხალხები დაესახლებინაო³. ყოველ შემთხვევაში ის—კი ცხადი გახდა რომ ირანის შაჰს გუბაზ მეფის თავიდან მოცილება სურდა და მისი მოკვლა დაევალებინა ერთი თავისი აგენტისათვის.

ასეთი რადიკალური ღონისძიებანი იმით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული რომ ირანელების მდგომარეობა ეგრისში მტკიცე არ გამოდგა. რომაელებთან ვაჭრობის შეწყვეტა ეგრისის მმართველ წრეე-

¹ აგათია III, 10; იქვე, III, 70.

² პროკოპი, B. P. II, 17; გეორგ. II, 54.

³ იქვე II 28.

ბისათვის, ყოველ შემთხვევაში, ამ წრეების ყველაზე გავლენიან ნაწილისათვის და, უწინარეს ყოვლისა, თვით მეფისათვის, მიუღებელი იყო: ისინი იმთავითვე ხომ იმისთვის იბრძოდნენ რომ ეს ვაქრობა თავიანთთვის სასურველ ფორმებში მოექციათ, და არა იმისთვის რომ მთლად მოესპოთ იგი. სხვა მხრივაც, როგორც ჩანს, ეგრისელები ვერ შეეგუენ ირანელებს. ეხლა კიდევ გუბაზის, რომელიც გადარჩა სიკვდილს, პირადად განწყობილებამ ხელი შეუწყო ურთიერთობის საბოლოო გამორკვევას: ეგრისის მეფე ისევ რომაელების მხარეს გადავიდა. ამის შემდეგ, მთელი ამ ხანგრძლივი ომიანობის დასასრულამდის, ეგრისელები ირანელთა წინააღმდეგ იბრძვიან რომაულ რაზმებთან ერთად.

ეს ბრძოლა გაგრძელდა სამოციან წლების დამდეგამდის. გარდა ხანგრძლიობისა, მას სისასტიკე და ძალიან ფართო არე ახასიათებდა. თითქმის არ დარჩენილა დას. საქართველოში ისეთი ადგილი, სადაც მებრძოლთა სისხლი არ დაღვრილიყოს.

თავდაპირველად ბრძოლა უმთავრესად პეტრასთან და პეტრასთვის წარმოებს, შემდეგ თანდათანობით ეგრისის მთელ ტერიტორიას ედება. ნაწილობრივ (მაშასადამე, წმინდა სამხედრო სტრატეგიულ მიზეზებს გარდა) გამოწვეულია ეს იმ გარემოებით რომ საომარ მოქმედებაში ებმებიან დასავლეთ-საქართველოს სხვა წვრილი ტომები, რომელთაც საკუთარი ინტერესები აქვთ და ეგრისის მეფისგან მეტნაკლები დამოუკიდებლობით სარგებლობენ ან მიისწრაფიან ასეთი მდგომარეობისაკენ. ბრძოლის მსვლელობაში მთავარ მოწინააღმდეგეებს სულ ახალ-ახალი მაშველი ჯარები მოსდით. საკუთარ ძალებს გარდა იყენებენ, დაქირავების გზით, ჩრდილო-კავკასიელ ნომადებსაც (ჰუნებს, ალანებს). ჯარების რიცხვი ხშირად მეტად შთამაგონებელი ციფრებითაა წარმოდგენილი (30.000 კაცს ანგარიშობენ, მაგ., იმ ირანულ რაზმში, რომელიც გუბაზის განდგომის საპასუხოდ იქნა ეგრისში გამოგზავნილი!). ხშირად იცვლებიან სარდლები, უშუალო სამხედრო მოქმედებას თანსდევს სხვა ხერხებიცა და მოვლენებიც: მოსყიდვა, ლალატი, ვერაგობა, შური და ჯიბრი.

გუბაზის განდგომის შემდგომ მომხდარ ბრძოლების პირველ ტურში (ირანელთა მხრით სარდლობს მერმეროე, რომაელთა მხრით-დაგისტე) ირანელებმა სასტიკი დამარცხება იწვინეს (რიონის პირას), თუმცა პეტრა მისმა გარნიზონმა მაინც შეინარჩუნა (549 წ.). ამ გარნიზონის გარდა ირანელთა სხვა ჯარებმა დასტოვეს ეგრისი-

550 წ. ირანელები ისევ შეიჭრნენ ეგრისში, ხორიანეს მეთაურობით. მაგრამ ეს ლაშქარიც სასტიკად დამარცხდა, სადღაც ცხენისწყლის შესართავთან.

ამ დროს აბაზგები აჯანყდნენ რომაელების წინააღმდეგ. ეხლა ისინი უკვე ეგრისის მეფის ყმები აღარ იყვნენ, არამედ უშუალოდ კეისარს ემორჩილებოდნენ (დაწვრილებით ქვემოთ). რომაელ მოხელეების ძალადობისაგან „აბაზგები პირდაპირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩავარდნილან“. ისარგებლეს რა ამ არეულ დროთი, აბაზგები გადაუდგნენ კეისარს და ირანელებს მიეკედლნენ (ააშ წ.); ირანელების ახალმა სარდალმა მათ მძევლები ჩამოართვა სიმტკიცისათვის. ამ სამთავროს ხელში ჩაგდება ირანელებმა უფრო აღრეც სცადეს: პირველ ექსპედიციისავე დროს (542 წ.) ხოსრომ, სხვათა შორის, სცადა აბაზგების ორი ზღვისპირა ციხე-ქალაქის, სებასტოპოლის—ცხუმისა და პიტინტ—ბიქეინტის დაჭერა. ამ სიმაგრეების გარნიზონებმა, რაკი თავდაცვის იმედი არა ჰქონდათ, „გადასწვეს სახლები, ძირამდე დაანგრიეს კედლები“, რომ ამ ადგილების გამოყენება მტერს ვერ შესძლებოდა, და ხომალდებით გავიდნენ სამშვიდობოს. ირანელებმა მართლაც ველარ დაიპყრეს ეს ქვეყანა.

ახალი ცდაც ასევე უშედეგოდ დამთავრდა. რომაელებმა ენერგიულად შეუტიეს აბაზგებს, რომელთა მთავარი იმედი იყო ზღვისპირას მდებარე ტრაქეას ციხე (სათანადო აღწერა მის შესწავლით ცხადი ხდება რომ ეს არის დღევანდელი გაგრა). მაგრამ რომაელებმა მოახერხეს ამ ძლიერი სიმაგრის აღება, ნაცარტუტად აქციეს იგი და ბოლო მოუღეს აფხაზთა ურჩობასაც. აბაზგების განდგომას მოჰყვა არეულობა აფშილეთშიაც, რომლის მთავარი ციხეც წიბილი (დღევანდელი წებელდა უნდა იყოს) ეგრისის მაგისტროსმა, ვინმე ტერდეტემ, გუბაზ მეფის მტრობით, ირანელებს გადასცა. მაგრამ ირანელი სარდლის სიბრიყვემ (ციხისათვის ცოლის შეურაცხყოფა სცადა) საშუალება მისცეს გუბაზსა და რომაელებს აფშილეთი ისევ უკან დაებრუნებინათ.

541 წ. რომაელებმა უკვე პეტრას აღებაც მოახერხეს, სისხლისმღვრელ ბრძოლის შემდეგ, ჰუნების სამხედრო დახმარებისა და ტექნიკური მოხერხების წყალობით. მაგრამ რადგანაც, როგორც ჩანს, რომაელებს არ ჰქონდათ მტკიცე იმედი პეტრას შენარჩუნებისა, მათ ძირამდის დაანგრიეს ციხის კედლები, რომ ირანელებს მათთვის კიდევ არ მიეყენებინათ ასეთი ვაი-ვაგლახი. ამის საპასუხოდ ირანელთა ახალმოსული უზარმაზარი რაზმი ეგრისის დედაქალაქს არქეოპოლისს (დღევანდელი ნოქალაქევი, მდ. ტეხურის პირას,) სადაც რომაელთა რაზმიც იღვა, ალყას არტყამს, მაგრამ სასტიკად მარცხდება და დიდი ზარალით (ამბობენ რომ ირანელებმა დაჰკარგეს 400

მეომარი, 3 სარდალი, 20000 ცხენი¹. დაიხიეს უკან ქუთაისისაკენ. რომელიც ამ დროს ნაციხვარს წამოადგენდა, მაგრამ მნიშვნელოვანი იყო სტრატეგიულად (ჰეცტავდა გზას ეგრისის პროვინციების, ლეჩხუმისა და სვანეთისაკენ) და იქ გამაგრდა.

მიუხედავად ამ დამარცხებისა, საერთო შთაბეჭდილება ისეთი იყო რომ ირანელების მდგომარეობა ეგრისში სჯობდა რომაელებისას. ამ მდგომარეობას მოუსწრო ახალმა დროებითმა ზავმა, აგრეთვე ხუთი წლით დადებულია (552 წ.), რომელმაც, ერთი მხრით, ერთგვარი ფინანსური დახმარება აღმოუჩინა ირანელებს (საზავო პირობებით, რომაელებს დიდი ფულადი სუბსიდია უნდა ეძლიათ მათთვის), ხოლო, მეორე მხრით, საშუალება მისცა მათ ჩუმჩუმად განეგრძოთ მუშაობა თავიანთი საქმეების განსამტკიცებლად ეგრისში და თვით საომარი მოქმედებაც². ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც რომ თუმცა გუბაზ მეფე ისევ კონსტანტინოპოლის ორიენტაციისა იყო, ეგრისის მოსახლეობის ზოგიერთი ძლიერი ჯგუფები, კერძოდ: სარდლები, რომაელების ძალმომრეობისაგან თავმოებზრებულნი, უფრო ირანელების მხარეს იხრებოდნენ. ამ განწყობილებების მქონე პირებმა გადასცეს ირანელებს, ქუთაისის პირისპირ მდებარე, ძლიერი უქიმერიონის ციხე. ამან მეტად გააძლიერა ირანელები, რომელთაც განამტკიცეს თავიანთი ხელისუფლება ეგრისის მიწა-წყლის დიდ ნაწილზე და გზა მოუქრეს ეგრისელებსა და რომაელებს ლეჩხუმისა, სვანეთისა და მთელი ქვემო-იმერეთისაკენ. გუბაზიცა და მისი მოკავშირენიც იძულებულნი იყვნენ მხოლოდ სამალაევებზე ეზრუნათ.

შემდეგ წლებში სამხედრო გამარჯვების სასწორი უფრო ირყევა, რასაც შეიძლება კიდევ უფრო გარკვეული შედეგები მოჰყოლოდა მოკავშირეებისათვის, ირანელთა სარდლის, ნიქიერი მერმეროეს, სიკვდილის გამო (553 წ.), მაგრამ მოწინააღმდეგეებმა ამ გარემოებით ვერ ისარგებლეს შინაურ უთანხმოების წყალობით. გუბაზი დამარცხებას რომაელ მხედართმთავრების უტვინობასა და უმოქმედობას აბრალებდა და უჩივლა კიდევაც მათ კეისართან. იუსტინიანემ ზოგი დაბეზლებულთაგანი დასაჯა. ყოველივე ამან კიდევ უფრო გაზარდა შური, შფოთი და განხეთქილება. ბოლოსდაბოლოს ეს მტრობა გათავდა იმით რომ რომაელმა სარდლებმა ვერაგულად მოჰკლეს მეფე გუბაზი, შეასმინეს რა იგი თავის მხრით იმპერატორთან წინასწარ.

¹ B. G. VIII 14

² აგათია II 18

ამ მკვლევლობამ უაღრესად არია საქმეები. ლაზები გადაუდგნენ რომაელებს. საერთო აღშფოთებით ისარგებლა ეგრისის წარჩინებულთა ირანოფილურმა ჯგუფმა, რომელმაც მკვლევლობაში ბრალი დასდო თვით იუსტინიანეს, და მოითხოვა მასთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტა და საბოლოოდ ირანის მხარეს გადასვლა. მაგრამ ბოლოსდაბოლოს მაინც კონსტანტინოპოლის ორიენტაციის დიდებულებმა გაიმარჯვეს და კეისართან დეპუტაცია გაგზავნეს თხოვნით — დაესაჯა დამნაშავენი და ეგრისის მეფედ დაენიშნა წათე, გუბაზის უმცროსი ძმა, რომელიც მაშინ კეისრის კარზე ცხოვრობდა. ლაზები მოითხოვედნენ აგრეთვე მათი მამაკაპური ადათისა და სამეფო სახლის უფლებების დაცვას.

იუსტინიანემ დააკმაყოფილა ეს თხოვნა: მკვლევები დასჯილ იქნენ და ეგრისის ტახტზე დამტკიცებულ იქნა წათე; ლაზები დაშოშმინდნენ და ისევ მხნედ შეუდგნენ ირანელების წინააღმდეგ მოქმედებას, რომელსაც ეხლა უკვე საიმედო პირი უჩანდა.

ერთგვარი შეფერხება გაპოიწვია რომაელ მოხელეების უდიერ ქცევით აღულებულ მისიმიელების აჯანყებამ. ეს ტომი აგრეთვე ეგრისის მეფის ვასალად ითვლებოდა და, როგორც იმდროინდელ ცნობების ანალიზით ირკვევა, წებელდისა და დალის ხეობაში ბინადრობა. ამბობებულები სასტიკად იქნენ დასჯილნი (5აა წ.)¹.

ირანელებმა ახალ სარდლის ხელში, თავდაპირველი გამარჯვების შემდეგ, ორი დიდი დამარცხება იგვეს (ერთხელ ქალ. ფაზისთან — ფოთთან, სადაც ირანელებმა თითქოს 10000 კაცამდის დაჰკარგეს, მეორედ — არქეოპოლისთან), ეხლა კიდენ ისინი იძულებული იყვნენ მტრისათვის ქალ. ვარდციხე დაეთმოთ. ამიტომ ირანელების სარდალმა, ნახორაგანმა, უმჯობესად მიიჩნია სამხედრო მოქმედების გაგრძელებაზე ხელი აეღო, ჯარს სათანადო ბანაკი მიუჩინა და თვითონ ქართლში გადავიდა. ეგრისში დარჩენილი ირანელი რაზმები და რომაელები კი ერთმანეთს უთვალთვალედნენ და ომის განახლებისაგან თავს იკავებდნენ.

შაჰმა ნახორაგანი ფაზისთან დამარცხების მიზეზად ჩასთვალა, ქართლიდან დაიბარა და, ირანული პოლიტიკური პედაგოგიკის თანახმად, ბედუკულმართ სარდალს ცოცხლივ ტყავი გააძრო თავის თხემიდან ფეხის ტერფამდის.

რაც შეეხება ეგრისში ომის განგრძობის საკითხს, შაჰი დარწმუნდა რომ ამ საქმეს მისთვის კარგი ბოლო არ უჩანდა. თუ ეგრი-

¹ მისიმიელებისა და მათი აჯანყების შესახებ მოგვითხრობს ავათია III, 15—17.

სის ფრონტს, სხვასთან შედარებით, თავისი პლუსები ჰქონდა, სამხედრო მოქმედების პროცესში მისი დიდი ნაკლიც ცხადი გახდა. დიდ დაბრკოლებას შეადგენდა ირანელებისათვის, უწინარეს ყოვლისა, ეგრისში მისასვლელი გზები, რომელნიც, ქართლიდან გადასავალ ადგილებში (ირანელები ხომ ქართლიდან გადადიოდნენ დას. საქართველოში), უღრან და გაუვალ ტყეებით იყო დაფარული და დიდი მასების მოძრაობისათვის საჭირო ხდებოდა ტყის ვრცელი ნასივების სახელდახელოდ გაკაფვა. მეორე დაბრკოლებაც ნაწილობრივ ამავე უგზობასთან იყო დაკავშირებული. ირანელების დიდ რაზმებს საკვების ეგრისში შოვნა არ შეეძლოთ, სურსათი მათ ქართლიდან უნდა მიეტანათ, მაგრამ ასეთ გზებზე ამოდენა სანოვაგის კაცისა და სახედრის ტვირთით წაღება ძალიან ძნელი იყო. მოწინააღმდეგეს-კი ყოველივე სახმარი საგანი იოლად მოჰქონდა ზღვით. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ირანელებისათვის იმ გარემოებასაც, რომ ჩვეულებრივად (უფრო მცირერიცხოვან გამონაკლის შემთხვევების გარდა) მტრულად განწყობილ მოსახლეობაში უხდებოდათ მოქმედება. ხშირი დამარცხებები ეგრისში უკმაყოფილებას ჰბადებდა ირანის მმართველ წრეებში. მაგალითად, ერთხელ როცა ირანელები ეგრისიდან დიდი ზარალით დაბრუნდნენ, დიდებულებმა „განიზრახეს აშკარად შეთქმულიყვნენ მის (ხოსრო მეფის) წინააღმდეგ და საზარელი სიკვდილით მოეკლათ ის“, „რომელსაც (ე. ი. ხოსროს) ერის დამლუპველს უწოდებდნენ“. ასეც მოხდებოდა „რომ ხოსროს წინასწარ არ შეეტყო ეს და ზომები არ მიეღო და პირფერობით არ მოექონა თავი დიდგვარიანთათვის“¹.

ებლა, უკანასკნელ დიდ დამატცხებათა შემდეგ, ხოსრომ ზავის დადება გადასწყვიტა.

ირანელებმა და რომაელებმა ჯერ დროებითი შეთანხმება მოახდინეს სამხედრო მოქმედების არგანახლების შესახებ, ვიდრე უფრო მტკიცე ზავს არ შეჰკრავდნენ.

ეს „მტკიცე“ ზავი, რომელსაც თითქოს ორმოცდაათი წლის ვადა უნდა ჰქონოდა, 562 წ. დაიდო. ამ ხელშეკრულებით, შაჰი ხელს იღებდა ეგრისზე და უთმობდა მას კეისარს, მაგრამ ცალ ფეხს მაინც ამ ქვეყანაში იტოვებდა: ირანელები პრეტენზიას აცხადებდნენ სვანეთზე, ეს კუთხე ჩვენ გვეკუთვნისო. ისინი ემყარებოდნენ იმ ფაქტს რომ ომის დროს სვანები ირანელების მხარეს გადავიდნენ, გაბრაზებ-

¹ პროკოპი, B. G. VIII, 7, გეორგია, II, 113—114.

ბულნი იმის გამო რომ გუბაზ მეფემ, რომაულ სარდლობის ჯიბრით, ადათი დაარღვია და სვანებს დაწესებული სანოვანე არ მიაწოდა. ირანელებისათვის სვანეთს, სამხედრო-ისტრატეგიულის გარდა, ის მნიშვნელობაც ჰქონდა რომ მის ტერიტორიაზე გზა იდო, რომლითაც ჩრდილო-კავკასიელი ტომები („სკვითები“, როგორც მემატიანე ეწოდებოდა) ათქმევენებს ხოსროს¹ გადმოდიოდნენ. რომაელებიც სვანეთს არ სთმობდნენ, და ამ ერთს პუნქტში მოწინააღმდეგენი ვერ შეთახმდნენ. 565 წელს იუსტინიანეს მემკვიდრემ, იუსტინე კეისარმა, ისევ აღძრა საკითხი სვანეთის შესახებ, რომელიც ჯერ კიდევ დაცლილი არ ჰქონდათ ირანელებს. კეისარი მზად იყო ფულითაც-კი ეყიდა ეს ქვეყანა, რადგანაც ირანელების წინააღმდეგ თავდაცვის საქმეში მას დიდ ღირებულებას ანიჭებდა. მაგრამ, კეისარის ელჩის წინდაუხედაობისა და თვით სვანების ირანელებისადმი მიდრეკილების წყალობით, ეს საქმე ისევ ჩაიფუჭა². ბოლოსდაბოლოს მაინც ირანელები იძულებული გახდნენ თავსებთან აეკეთათ ფეხი ეგრისიდან და სვანეთიდანაც წაბარებულყვნენ. ამრიგად, ეს ხანგრძლივი ბრძოლა რომაელების სრული გამარჯვებით დამთავრდა.

ეს იყო ყველაზე დიდი ომი, რომელიც-კი ისტორიას ახსოვს ეგრისსა და ქართლში, VI ს. უწინარეს. მას, უეჭველია, დიდი ცვლილებები უნდა მოეხდინა დას. საქართველოს ცხოვრებაში. ცვლილებები, ჩვენ ვფიქრობთ, დაახლოებით ისეთივე ხასიათისა უნდა ყოფილიყო, როგორიც ქართლშიაც გამოიწვია იმავე ირანულმა პოლიტიკურმა ექსპანსიამ (ხომ სწორედ ირანელების გააქტიურება, V—VI სს. მიჯნაზე და მომდევნო ხანაში, იყო მიზეზი კონსტანტინოპოლის მთავრობის საპასუხო ღონისძიებათა და, შემდეგ, თვით სამხედრო მოქმედებისაც). ცვლილებათა მეტნაკლებად ანალოგიური ხასიათის განსაზღვრავდა აგრეთვე მეტნაკლებად ანალოგიური ხასიათი იმ სოციალურ გარემოსი, რომელშიაც აღნიშნული მოვლენები ვითარდება: ეგრისიც ამ დროს აღრინდელ-ფეოდალური ქვეყანაა. გაბატონებულ კლასს იგივე წარჩინებულთა წოდება შეადგენს. მართალია, და ეს არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ, როგორც უკვე თავის ადგილას ვამბობდით, ეგრისის მეფის ხელისუფლება სხვა ნიადაგზეა წარმოშობილი, ვიდრე ქართლის მეფისა, და ამიტომ ეგრისში მეფისა და მსხვილ მიწისძელობელთა მკაცრი ანტაგონიზმისათვის არ არსებობს ისეთი პოზიტივი ნიადაგი, როგორც ქართლში. ამიტომევა რომ აღ-

¹ შენანდრე, ნაწყ. 11, Dindorf-ს გამოც. გვ. 28.

² იგივე, ნაწყ. 15, Dind. 35—40; იხ. ავრუკე იქვე ნაწყ. 12, 13, 16, 17.

წერილ ამბების დასაწყისში ეს ანტაგონიზმი ისე არ არის წარმოჩენილი, როგორც ქართლის შესატყვის ისტორიაშია. მაგრამ თანდათანობით აქაც იჩენს თავს სათანადო, თუმც იქნებ უფრო სუსტი, წინააღმდეგობა, რომელსაც ჰკეებავს, განსხვავებულ ინტერესთა მქონე, ლოკალურ ფეოდალურ ჯგუფთა და ტომთა სხვადასხვაობის არსებობა. ეგრისშიც, ამ მიზეზით, გარედან მოსული ძალა პოულობს თავის დასაყრდენს ახალგაზრდა ფეოდალურ ძალებში ადგილობრივ მეთის წინააღმდეგ, რომელიც (მეფე) საჭირო არ არის არც რომაელებისათვის და არც ირანელებისათვის: სათანადო პოლიტიკა დამოქმედება ეგრისშიაც, საბოლოო ანგარიშით, მეთის ხელისუფლების დასუსტებას გვაძლევს. სამაგიეროდ, შეცვლილი მდგომარეობით შეიძლებოდა ესარგებლათ გარკვეულ ფეოდალურ წრეებს და, უნდა ვიფიქროთ რომ ისარგებლეს კიდევაც. საკმარისია ჩავეუკირდეთ ნობრობილ ამბებს.

უკვე რომაულ ჯარების ჩაყენება ეგრისში, როგორც ვამბობდით, სამართლიანადაა გაგებული დაინტერესებულ პირთა მიერ, როგორც ეკრისის მმართველ წრის (პირველ რიგში, მეფის), „დაპატიმრება“. თანამედროვეებს კარგად ესმით რომ ეგრისის მეფეს რომაელები ეხლა „მეფობის მხოლოდ გარეგნულ ნიშნებს უტოვებენ, ხოლო ძალაუფლება საქმეებში თვითონა აქვთ მითვისებული: მეფე მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულებელი სტრატეგოსის ეშინია“¹. მაგრამ რაც უფრო მეტად ებმება კონსტანტინოპოლის მთავრობა ეგრისის გამო ბრძოლაში, რაც უფრო ძლიერი აღმინისტრაციული ყურადღების მიქცევა უხდება მას ამ ქვეყნის საქმეებისათვის“, მით უფრო ბუნებრივად იზრდება ეს „განმკარგულებელი“ როლი სტრატეგოსისა, ე. ი. კეისრის ადგილობრივ უზენაეს მოხელისა.

ამ გარეგან ტენდენციას ხედება სათანადო განწყობილება ეგრისის წარჩინებულთა ზოგიერთ წრეებში. ფაქტები მეფის წინააღმდეგ განწყობილ ჯგუფების არსებობისა საკმაო რაოდენობითაა ნოლწეული. ირანელების ვერაგი განზრახვის, გუბაზ მეფის მოკვლის, შესრულების იარაღად არჩეულია ერთი წარჩინებული ლაზთაგანი, (*τοῦ τῆς ἐν Κοζχῆσις Λαζυῶν*), „რომელსაც გუბაზისათვის შეურაცხყოფა მიუყენებია და მასთან ამის გამო დიდ შულღში ჩავარდნილა“². მართალია, შემდეგში ამ კაცმა არ გაამართლა ირანელთა იმედები და შეიძლება აზრი დაიბადოს აღნიშნულ უკმაყოფილების

¹ B. P. II, 15, გეორგ. II, 50.

² იქვე II, 29, გვ. 70.

პირად ხასიათის შესახებ, მაგრამ ერთგვარი ინტერესი ამ ფაქტს მაინც უნდა შერჩეს. უფრო მნიშვნელოვანია მეორე ლაზი წარჩინებულის, ტერდეტეს, (თარგმანი *თარგმანი* *თარგმანი*), „რომელსაც ეგრეთწოდებული მაგისტროსის უფლება ეპყრა ამ ხალხში“ (ე. ი. დიდი თანამდებობის პირი იყო), ამბავი: ტერდეტემ სახელმწიფო ლალატი ჩაიდინა (წიბილის ძლიერი ციხე ირანელებს გადასცა) ინიტომ რომ „ლაზთა მეთე გუბაზთან წახუბებული იყო და მასთან უკაყოფილება ჰქონდა“¹. იხსენიება კიდევ ერთი ლაზი, „ლაზებს შორის წარჩინებული“, არქეოპოლისის მცხოვრები, რომელიც „ლალატობს სამშობლოს“ და ირანელებს ჰპირდება რომ მათი იერიშის დროს ცეცხლს წაუკიდებს ეგრისის სასურსათო ბელგებს² შემდეგ, ვინმე თეოფობი, „კაცი არა უზნო“ (*თარგმანი* *თარგმანი* *თარგმანი*) ლალატით აძლევს ირანელებს ეგრისის ციხეს, უქიმერიონს³. იხსენიებიან აგრეთვე სხვა უფრო წვრილი რენეგატები და შინათგამცემელნი.

რომ ეგლისის ფეოდალურ წრეებში სხვადასხვა ინტერესებისა და, ამიტომ, სხვადასხვა საგარეო ორიენტაციის მქონე ჯგუფები არსებობდნენ, ეს განსაკუთრებით რელიეფურად ჩანს იმ ცნობებიდან, რომელნიც აღწერენ გუბაზ ჰეფის მოკვლისადმი დამოკიდებულებას ამ წრეებისას. მართალია, ამ საზოგადოებრივ აქტის გამო „ლაზთა მთელი ჯარია აღელვებული“⁴. მაგრამ, განსაკუთრებით, „საგონებელში ქვეყნის მმართველები არიან ჩაცვივნულნი“⁵. მათ არ იციან, რა ქნან, რა მოისახრონ. ბოლოს, ერთს მიყრუებულ ხეობაში, ერისკრებას იწვევენ, რომელმაც უნდა საგარეო ორიენტაციის საკითხი გადასწყვიტოს. ეს კრება მეტად საინტერესო მოვლენაა. იგი მოწმობს რომ ეგრისში VI ს. კიდევ არსებობდა გვაროვნული წყობილების ეს გარდმონაშთი, საერო კრება, რომელსაც განსაკუთრებულ შემთხვევებში იწვევდნენ. მაგრამ ცხადია რომ იგი, თავის შეზღუდულ ფუნქციის გარდა, სწვა მხრივაც მნიშვნელოვნად განსხვავდება თავის წინაპრისაგან. კერძოდ, აშკარაა რომ მისი სადავე წარჩინებულებს უპყრიათ ხელთ. კრებაზე „მრავალმა [სამწუხაროდ, აღნიშნული არ არის, ვისგან შესდგება ეს სიმრავლე. ს. ჯ.] წარმოთქვა სიტყვა: ზოგი ერთ-

¹ პროკოპი, B. G. VIII, 10, გეოგ. II, 131.

² იქვე, VIII, 14, გვ. 160.

იქვე VIII, 17.

⁴ აგათია III, 4.

⁵ იქვე III, 8.

წინადადებას იძლეოდა, ზოგი კიდევ—სხვას. იყო უთაებლო და არეული ყვირილი; კაცი ნათლად ვერ გაარკვევდა ვერც იმას, თუ ვინ ლაპარაკობდა, ვერც იმას, თუ რას ამბობდა. მაშინ დიდებულებმა (*οι δεσποταται*) მოუწოდეს ხალხს სიწყნარე და ეცვათ. ყოველი მსურველი, ვინც არ უნდა ყოფილიყო ის, წყნარად გამოსულიყო და ეთქვა თავისი წინადადება, როგორც შეეძლო¹. ამის შემდეგ კრების ხელმძღვანელობა წარჩინებულთა ხელში გადადის. „იყო წარჩინებულთა შორის ერთი (*αυτο δε τις των λαμπωτατων*) სახელად აეტი. ის ყველაზე უფრო მძიმედ გრძნობდა მომხდარ ამბებს და წუხდა; სხვათა შორის, რომაელთა მოძულე იყო და მუდამ სპარსელების მომხრე“. რაკი მისმა პირველმა სიტყვამ სათანადო შთაბეჭდილება ვერ მოახდინა, აეტი „აღელვებული წამოდგა, შუაში გავიდა და ილაპარაკა ისე, როგორც სახალხო საბჭოში (*οι δημοκρατικωι συνελυτοι*) ლაპარაკობენ“². აეტმა მოახერხა ბოლოსდაბოლოს „მთელი ხალხის აღფრთოვანება“, რამელიც მას „სიხარულის ყვირილით“ მიემხრო. მაგრამ მოწინააღმდეგე პარტიასაც ჰყოლია თავისი დახელოვებული ორატორები: „ერთი ვინმე, სახელად ფარტაზი, კაცი, კოლხთა შორის გავლენიანი, გონიერი და თავისი ქცევით მეტად მდაბიური“, რომლის „რიდი ჰქონდათ“ მის თანამეტომეებს, კრების „შუაში წამოდგება“ და აეტის საბუთების დარღვევას ცდილობს. ფარტაზი რომაული ორიენტაციისა. ფარტაზი იმარჯვებს: მას ეხმარება ერის არისტოკრატია და აზნაურობა—„რადგან ფარტაზის აზრმა გაიმარჯვა. ერის წარჩინებულმა და კეთილშობილმა კაცებმა (*οι αγατοι και επαφειδοι των εθρων*) აცნობეს იუსტინიანე მეფეს ის, რაც გუბაზის გარშემო მოხდა“². ჩვენ ზემოთ უკვე განვმარტეთ, თუ როგორი რეალური პირობებით უნდა ყოფილიყო განსახლვრული ლაზურ არისტოკრატის ამ უძლიერეს ჯგუფის საგარეო ორიენტაცია. მაგრამ გარკვეული რეალური პირობები განსახლვრავდენ მის შემდგომს კონკრეტულ ნაბიჯებსაც: ვასალობის არსებული ფორმის რადიკალური შეცვლა მოცემულ ისტორიულ გარემოში (ვგულისხმობთ ეგრისის მიმდინარე დიდი ომიანობის მიერ შექმნილს პირობებსა და ურთიერთობას) შეუძლებელი იყო, რა თქმა უნდა. ადგილობრივი მეფე-ვასალი რომაელებს ჯერ კიდევ აუცილებლად სჭიროდათ. ლაზურ არის-

¹ იქვე, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი, გეორგ. III, 63—4.

² იქვე III, 11—14, გეორგ., III, 71—81.

ტოკრატის მხოლოდ ის უნდა ემეცადინა რომ მისთვის მაქსიმალურად სასურველი კაცის კანდიდატურისათვის მოეპოვებინა კონსტანტინოპოლის მთავრობის დასტური. ბიზანტიონში ჩასული ეგრიელი ელჩები სთხოვენ იუსტინიანეს:... „დაუსჯელს ნუ დასტოვებ ამ ბოროტ-მოქმედებას და მეფედ ვინმე უცხოელს, არათვისტომს, კი ნუ დაგვიყენებ, არამედ წათე გამოგვიგზავნე, გუბაზის უმცროსი ძმა, რომელიც ამჟამად ბიზანტიონში ცხოვრობს, რათა დაცულ იქნეს მამაპაპური წესი და ძველი სამეფო გვარი შეურყენელი დარჩეს“¹. იუსტინიანე მიზანშეწონილად სცნობს ამ თხოვნის დაკმაყოფილებას: მის მიერ ეგრისის მეფედ დამტკიცებული წათე მოდის სამშობლოში, „რომელთა მეფისაგან მიეღო მას, როგორც ეს ძველითაგანე დაწესებული იყო, მამაპაპეული ხელისუფლება და სამისო ნიშნები [აქ აღწერილია წათეს სამეფო სამოსელი]“². წათე დიდი ზემოთა და ბრწყინვალეობით მიიღეს ეგრისში. იგი „ჩაუდგა სამეფოს სათავეში, შეუდგა ამიერიდან საქმეების მოწესრიგებას და უქლიდათვისტომთ, როგორც მას სურდა და როგორც მას მამაპაპური წესი უკარნახებდა“³. ჩვენ ძალიან გვექებება, რომ წათე ისე მართავდა „როგორც მას სურდა“. პირიქით, აშკარა გვგონია: წათეს ხელისუფლება ისეთ პირობებში დაიბადა რომ იგი ბევრად უფრო ვიწრო მოცულობისა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე გუბაზის ძალაუფლება—ერთი მხრით, იგი ბევრად უფრო დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო რომაელებზე, ხოლო, მეორე მხრით,—ბევრად უფრო შეზღუდული ეგრისის წარჩინებულთაგან. უკანასკნელს მოწმობს, მაგ., ის ფაქტი რომ რომაელებმა ეგრისში გუბაზის მკვლელთა საჯარო გასამართლება მოაწყვეს, სასამართლოში ბრალმდებლებად გამოვიდნენ „და რბაისელი კოლხები, რომელთაც უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელინური ენა“⁴. მოაჩივანნი ეგრისის წარჩინებულნი არიან: ეგრისის მეფის ხელისუფლება აშკარა დაქვეითების გზაზე იდგა.

არა ნაკლებ არყვედა ამ ხელისუფლებას ცალკე ტომთა, წინათ ეგრისის მეფის ყმათა, პარტიკულარისტული ტენდენციები (სვანების, მისიმიელების, შესაძლოა, აგრეთვე აფშილებისაც), რომელიც ტენდენციებიც თავისი საკუთარი წყაროებით იკვებებოდა, მაგრამ რომელთაც გარეშე ძალა აქეზებდა და ხელს უმართავდა, საკუთარი ინტერესების სასარგებლოდ.

¹ იქვე III, 14, გვ. 82.

² იქვე III, 15.

³ იქვე III, 15, გეორგ. III, 85.

⁴ იქვე IV, 2, გვ. 127.

**მდგომარეობა აზნა-
ჯითში**

სპეციალურ ყურადღებას იპყრობს აბაზ-
გიის ამბები ალბელ ხანაში, აღწერილი
იმევე წყაროების მიერ.

პროკოპი კესარიელის ცნობით, „აბაზგები ძველითგანვე ლაზე-
ბის ქვეშევრდომები იყვნენ, ხოლო მუდამ ჰყავდათ ორი თვისტომი
მთავარი. ამათგან ერთი დადგენილი იყო დასავლეთის ნაწილში,
ხოლო მეორე—აღმოსავლეთისაში“¹. გარკვეულ დროიდან აბაზგებს
უკვე დამოუკიდებლად უქირავთ თავი. აბაზგების განკერძოებითი
ტენდენციები ალბათ იმავე პერიოდში შეღავნდება, როცა წყაროე-
ბი კონკრეტულად მიუთითებენ სვანეთის განდგომაზე ლაზიკისგან,
ე. ი. მეხუთე საუკუნის დამლევს, ან, შესაძლოა, ცოტა უფრო გვიან-
ნაც. უნდა ეიფიქროთ რომ აბაზგთა მთავრების ამ შედარებითი გაძ-
ლიერების ხანას გულისხმობს ის ცნობები, რომელიც აბაზგების
მფლობელთა დესპოტიას გვიხატავს. „აბაზგებს,—ამბობს პროკოპი,—
თავიანთი მთავრებისაგან საშინელი ჩაგვრა აქვთ გამოცდილი, იმათი
ვერცხლისმოყვარეობის წყალობით. მათი ორივე მეფე, როგორც-კი
დაინახედნენ ან ტომში კარგი გარეგნობისა და ლამაზი ტანის ბავ-
შეებს, დაუყოვნებლივ დააშორებდნენ მათ მშობლებს, ევნუქებად [სა-
ქურისებად] გადააქცევდნენ და გზავნიდნენ რომაელთა ქვეყანაში, რა-
თა იქ მიეყიდათ მსურველთათვის დიდძალ ფულზე. მათ მამებს-კი
მაშინვე კლავდნენ, რათა ზოგიერთი მათგანი არ ცდილიყო ოდესმე
ეზლო მეფისათვის მათი შვილების მიმართ ჩადენილი უსამართლობი-
სათვის, ხოლო ზოგიერთი ქვეშევრდომთაგანი კიდევ მათთვის საეჭვო
არ ყოფილიყო. ამრიგად, შვილების სილამაზე მათთვის დაღუპვის მო-
მასწავებელი იყო, ვინაიდან ისინი იღუპებოდნენ საცოდავნი, შვილე-
ბის საბედისწერო სილამაზით გაუბედურებულნი. აქიდან არის რომ
მეტი წილი ევნუქებისა რომაელთა ქვეყანაში, განსაკუთრებით-კი—
მეფის სასახლეში, ტომით აბაზგები არიან“². ცნობა მეტად კონ-
კრეტული, ნიშანდობლივი და, ამიტომ, უაღრესად საყურადღებოა.
მეექვსე საუკუნის დამდგისათვის, როდესაც, ჩანს, ეს ამბები ხდება,
აბაზგებს განეთარების საკმაოდ გრძელი გზა ჰქონიათ განვლილი.
მეფეების ვერცხლის მოყვარეობა, მათ მიერ ტყვისყიდვის
(და, მასადაამე, მონათვაქრობის) მოწყობა ესოდენ ფართო
სარეწაის სახით, ამ გზით დიდძალი შემოსავლის მიღება,—
ყოველივე ეს მიუთითებს სააღებ-მიცემო პროცესების მოცულობასა და

¹ B. G. VIII, 3, გეორგ., II, 103.

² იქვე. გვ. 103—4.

მნიშვნელოვანზე ქვეყნის ცხოვრებაში. თუ ე' მთავრები საკუთარ ქვე-
შევრდომებსაც არ ინდობდენ, რა ხელს დააკლებდნენ სხვისას, ან, სა-
ერთოდ, მეზობელ ტომთა მოსახლეობას! ამიტომ, უეჭველია, რომ
აბაზგთა მთავრებს ტყვის მოტაცება, სათანადო სამხედრო ექსპედი-
ციები მონების საშოვრად და მოსარბევად, ჩვეულებრივ ხელობად ექ-
ნებოდათ გადაქცეული. ამ გარემოებას განსაკუთრებით უნდა გაეზარ-
და მთავართა სამხედრო რაზმების მნიშვნელობა. ასეთ ძალაზე და-
მყარებას შეეძლო აღმოეცნებინა აბაზგთა მფლობელების ზემოთაღ-
წერილი დესპოტია. ასევე უეჭველია რომ თვით საზოგადოების შიგ-
ნითაც მთავართა ხელისუფლებას სჭიროდა და ჰქონდა ერთგვარი
სოციალური მისანდობელი, საყრდენი. ყოველივე ეს უკვე საკმაოდ
განვითარებულს საზოგადოებრივ დიფერენციაციას გვაგულისხმებინ-
ებს. მართლაც, თუ აბაზგების მთავრებს ჰყავდათ ისეთი ქვეშევრ-
დომები, რომელნიც „შვილების საბედისწერო სილამაზით გაუბედუ-
რებულნი“ იყვნენ, თუ ზოგნი ამ ქვეშევრდომთაგინ „საექვოდაც“ გა-
მოიქცირებოდნენ და მათ მიმართ ჩადენილი უსამართლობისათვის მე-
ფის მოსისხლე მტრებად იგულისხმებოდნენ, სამაგიეროდ, ისეთი ხალ-
ხიც უთუოდ იქნებოდა, რომელიც ამ დესპოტებს სანდოდ და ერთ-
გულად მიაჩნდათ. ადრინდელ-ფეოდალური ხასიათის საზოგადოებრი-
ვი ფენიანობა, ერთი მხრით, სხვადასხვა ფეოდალური თუ, საერთოდ,
გაბატონებული ჯგუფები, მეორე მხრით,—აბაზგის ეს სოციალური
სურათი, როცა მულ ხანაში, თვალსაჩინოა.

სოციალური დიფერენციაციის განვითარებას მოწმობს წყაროებ-
ში მოხსენებული ფაქტი, რომ, მეექვსე საუკუნის ორმოცდაათიან
წლების დამდეგს, ირანელების სარდალი ნაბედი, რომელიც ჯარით
ჩადგება, რომაელებისა და ლაზებისაგან განდგომილ, აბაზგების ქვე-
ყანაში, სიმტკიცისათვის მოსახლეობას გამოართმევს მძევლებს—სა-
მოც ბ ა ე მ ს წ ა რ ჩ ი ნ ე ბ უ ლ თ ა გ ვ ა რ ე ბ ი დ ა ნ, *παυδα*
*των εν ορεισι λαχτων εχθροισιν εν ορεισιν λαωι παρῶς αυτων ελαβη*¹
აქიდან ჩანს რომ ქვეყნის ბატონ-პატრონი სწორედ წარჩინებულ-
ნი არიან და რომ ეს წოდება ამ დროისათვის საკმაოდ მრავალრიც-
ხოვანია. სოციალურ ფენიანობის შესახებ აბაზგიაში უალრესად ნი-
შანდობლივი ცნობაა, აგრეთვე, ცნობა მათი გაქრისტიანების შესახებ,
რაც დაწერილებით ქვემოთ იქნება განხილული.

შემდეგი ამბების გაგებისათვის საჭიროა მოვიგონოთ აფხაზე-
თის პოლიტიკური ვითარება VI ს. მომდევნო პერიოდში, განსაკუთ-
რებით, იუსტინიანეს მეფობაში. პრ. კესარიელის ცნობებით უნდა

¹ იქვე, VIII, 9, გვ. 125.

დავასკვნათ რომ რომაელები შავი-ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ თანამედროვე აფხაზეთს. ეს ავტორი მოგვითხრობს რომ „პირველ ხანებში რომაელ ჯარისკაცთა რაზმებს ეკირათ მთელი ადგილები ტრაპეზუნტიის საზღვრებიდან დაწყებული ვიდრე სანიგების ქვეყნამდე [აქ „სანიგების ქვეყნად“ ავტორი თანამედროვე სოხუმის რაიონს გულისხმობს, ს. ჯ.]... ამჟამად-კი მათ დარჩათ მხოლოდ ეს ორი სიმაგრე [ე. ი., პიტიუნტი და სევასტოპოლისი, ანუ დღევანდელი ბიჭვინტა და, მიახლ., სოხუმი, ს. ჯ.], სადაც ჩვენ დრომდე ჰქონდათ სადარაჯოები“¹. აქ ალბათ იგულისხმება მეექვსე საუკუნის ოციანი წლების დამდეგის ხანა. ავტორის წარმოდგენით, ამ მომენტში დასავლ. საქართველოს ტერიტორიაზე რომაელთა გარნიზონები სხვაგან არსად დგას, გარდა თანამედროვე აფხაზეთის სანაპიროსი. აღნიშნული ფაქტი ნაწილობრივ ალბათ იმ გარემოებასთანაც არის დაკავშირებული რომ აღებულ დროისათვის რომაელებს უკვე მოუხერხებიათ აბაზგების რაიონის ერთგვარი გამოთიშვა ეგრისის სამეფოს პოლიტიკური სისტემიდან. ცხადია რომ კონსტანტინოპოლის მთავრობა იძულებული გამხდარა განსაკუთრებული ღონისძიებანი განეხორციელებინა ამ მხარის შემოსამტკიცებლად. ყველაფერი იმაზე მიუთითებს რომ რომაელებს აქ განსაკუთრებული ინტერესები ჰქონდათ. უეჭველია რომ ეს ინტერესები მნიშვნელოვნად იყო დაკავშირებული ზემოთ-მოთხრობილ მონისა „და ტყვის“ ვაჭრობასთან. აბაზგების ქვეყანაშივე იწყებოდა ჩრდილოეთისაკენ მიმავალი ჯარისკაცთა საყურადღებო საულელტეხილო გზები, რომელნიც, უწინარეს ყოვლისა, ცოცხალი საქონლის, მონების, გამტარებელ არხებს წარმოადგენდნენ.

ამ სანაპიროს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისითაც: აქ მდებარეობდა ისეთივე კარები ჩრდილო-დასავლეთიდან მომავალთათვის დასავლეთ საქართველოში, როგორც, სამხრეთ-დასავლეთიდან მომავალთათვის, თანამედროვე ციხისძირი (პეტრა!). წარმოადგენდა -- ვგულისხმობთ გაგრა -- ტრაქეას. ყოველივე ეს აფხაზეთის შემდგომდროინდელ ისტორიაში უფრო რელიეფურად გამოჩნდება.

„როდესაც მოხდა გურგენ, ივერთა მეფის წყალობით შემთხვეული ამბავი“, ე. ი. როდესაც ივერიის აჯანყება ირანელთა წინააღმდეგ მარცხით დამთავრდა (მეექვსე საუკუნის ოციანი წლების დამდეგს), მაშინ „ლაზებთან დაიწყეს ჩადგომა რომაელთა ჯარისკაცებმა“², რადგანაც თვით „ლაზებს არ სურდათ თავისი ქვეყნის

¹ B. G. VIII, 4, გეორგ. II, 106-7.

² B. P. II 15, გეორგ. II 46

თანადაცვა¹. რომელთა იმპერატორმა გადასწყვიტა ლაზიკაში „გა-
ეგზავნა ჯარი და სარდალი ირენე“, რომელთაც დაიპირეს აქ ივე-
რიის საზღვრებთან მდებარე ეგრისის ორი ძლიერი ციხე, იგულის-
ხმება, სკანდა და შორაპანი². რომელეები ამ ციხეების გამაგრებას
ვერ ახერხებენ და მათს მთავარ სადგომად იქცევა, როგორც ზემოთ
უკვე მოთხრობილი იყო, იუსტინიანეს მიერ ახლადაგებული პეტრა ერთი
მხრით, პეტრაში დაბანაკებულ ძალებზე დაყრდნობით, მეორე მხრით
აბაზგების დასახელებულ სიმაგრეებში მდგომ გარნიზონების საშუა-
ლებით, იუსტინიანე და მისი ადმინისტრაცია ატარებს, ლაზიკასა და
აბაზგიაში, ეგრისისათვის თავის ადვილას აღწერილს, პოლიტიკას.
ამ პოლიტიკის ხასიათი და შედეგები აბაზგიაშიაც დაახლოებით იგი-
ვე იყო, რაც საკუთრივ ეგრისში. უწინარეს ყოვლისა, რომაელები
ცდილობენ აბაზგიის უმეშვეო მართვის შესაძლებლობის მოპოვებას.
თუ ეგრისში მათ შეჰქვეცეს ადგილობრივი სამეთო ხელისუფლება
თავისთვის სასურველ ფარგლებამდის, აბაზგიაში მათ სრულიად
მოსპეს მთავართა ხელისუფლება. უეჭველია რომ რომაელთა უშუალო
შთაგონებამა და წაქეზებამ არამეცირედი როლი ითამაშა აბაზგიაში ამ
დროს მომხდარ რევოლუციაში. პროკოპის მოთხრობით, „ორივე მე-
ფე მოსპეს აბაზგებმა და გადასწყვიტეს თავისუფლად ეცხოვრათ“. ამ
აქტს წინუსწრებს რომაული მთავრობის გარკვეული ღონისძიებები.
ოფიციალური ისტორიკოსი გვარწმუნებს, თითქოს ამ ღონისძიებებს
მხოლოდ „ჭუმანური“ დანიშნულება ჰქონდათ—ქრისტიანობის გავრ-
ცელება აბაზგებში და კასტრაციის ბარბაროსული ჩვეულების მოს-
პობა. მაგრამ ცხადია რომ პირველიცა და მეორეც მხოლოდ სასურ-
ველ აზმოქმედების იარაღი იყო ადგილობრივი გარკვეული წრეების
მიმართ. გასაგებია რომ როცა კეისრის ადგილობრივი წარმომადგე-
ნელი სასტიკად უკრძალავს აბაზგთა მეფეებს ამიერიდან ვისიმე გა-
საქურისებას და როცა „ამას აბაზგები სიხარულით ხედებიან“, ან რო-
ცა შემდეგში, „რომაელთა მეფის ბრძანებით გამხნეებულნი, ისინი
მთელი თავისი ძალ-ღონით ეწინააღმდეგებიან ამ საქმის ჩადენას“³,
გასაგებია, ვიმეორებთ, რომ ამ შემთხვევაში კეისრის მთავრო-
ბას კურსი ადგილობრივ წარჩინებულთა წრეების გადმობირებაზე
აქვს აღებული, მათი მეფეების წინააღმდეგ წინააღმდეგობა მეფეებსა
და წარჩინებულთა ამ წრეებს შორის ხელოვნურად არ იყო გაჩენი-
ლი. ადგილობრივ მთავართა ხელისუფლება, წარმოშობილი იმ სპე-

¹ იქვე I 12, გვ. 24—25.

² B. G. VIII 3, გვ. 104—5.

ს. ჯანაშია. ფეოდალ. რევოლ. საქართველოში.

ციფიკურ სამყაროში, სადაც სოციალურ დიფერენციაციის თავდაპირველს, მონათმფლობელურ, სახეს აღრე უჩნდება ფეოდალური მეტოქე, რაც პოლიტიკურ ზედნაშენის თავისებურებას განსაზღვრავს, ეს ხელისუფლება შემდეგში კვლავ იხრება პირველი ელემენტისაკენ, რომელსაც, სასურველ პირობებში გაძლიერების ტენდენცია უჩნდება. ყველაზე ხელსაყრელი ამ სასურველ პირობათა შორის არის მეტნაკლებად (შედარებითი თვალსაზრისი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაგვეკარგოს) ინტენსიური საგარეო ვაქრობა, რომელსაც ალებულ მომენტისათვის ვხედავთ აფხაზეთშიაც, როგორც ზემოთ იყო მოთხრობილი: „ანტიკურ ქვეყანაში ვაქრობის ზეგავლენა და ვაქრული კაპიტალის განვითარება შედეგად მოიღებს მუდამ მონურ მეურნეობას„¹... რათქმუნდა, იმდროინდელ აბაზგიაში ეს მონათმფლობელური მეურნეობა მეტად სუსტი იყო და, შესაძლებელია, რომ იგი უპირატესად მხოლოდ მონების, როგორც საბაზრო საქონლის, „წარმოებაში“ გამოიხატებოდა, მაგრამ იგი მაინც საფუძვლად იქცა აბაზგთა მთავრების ზემოთაღწერილ დესპოტიისათვის. ეს უკანასკნელი-კი შეუთავსებელი იყო თუმცა განუვითარებელს, მაგრამ ზრდის პროცესში მყოფ, ფეოდალურ ელემენტთან.

აღნიშნული ბრძოლა დამთავრდა იმ გადატრიალებით, რომლის შესახებაც ზემოთ იყო საუბარი. რომ გადატრიალება სწორედ წარჩინებულ ელემენტს, ჩვენი გაგებით, ე. ი. ახალგაზრდა ფეოდალურმა კლასმა, მოახდინეს, ეს ჩანს, აგრეთვე აღნიშნულ ფაქტიდან რომ აბაზგის პირველ დაჭერისთანავე ირანელებმა მძევლები სწორედ ამ წარჩინებულებს გამოართვეს: ქვეყნის ბატონი ეს წოდება იყო და პასუხისმგებლობასაც მას აკისრებდენ.

აღბათ, აბაზგი წარჩინებულების თავდაპირველი თანხმობა საიმპერატორო მთავრობასთან და მათივე ანტილაზური განწყობილება იყო იმის ერთი მიზეზთაგანი რომ ირანელებმა თავიდანვე ვერ მოახერხეს აფხაზეთში დამკვიდრება. როცა, 541 წ., ეგრისის მეფის მოწვევით, ირანის შაჰი ხოსრო უზარმაზარი ჯარით დას. საქართველოში გადავიდა და, უწინარეს ყოვლისა, პეტრასკენ გაეშურა, იმავე დროს მან ერთი რაზმი აფხაზეთის ციხე-ქალაქებისაკენ გაგზავნა, ამ პუნქტების განსაკუთრებულ სტრატეგიულ მნიშვნელობის გამო. როგორც უკვე ნათქვამი იყო, აფხაზეთში მაშინ რომაული ციხეოვანი ჯარი სევასტოპოლისსა და პიტიუნტში იდგა. როდესაც ამ გარნიზონებმა ირანელების მათკენ გალაშქრების ამბავი „წინდაწინ“ გაიგეს, დაასწრეს და გადასწვეს

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი III, ნაწ. I, გვ. 289, ქართ. თარგმ. 1932 წ.

სახლები, ძირამდე დაანგრის კედლები, დაუყოვნებლივ ჩასხდნენ ხომალდებში, გასწიეს პირისპირ მდებარე ხმელეთისაკენ და მივიდნენ ქალაქ ტრაპეზუნტში¹. ცხადია, მათ ირანელებისათვის გამკლავების იმედი წარწყმედილი ჰქონდათ. „ამრიგად, — განაგრძობს ბიზანტიელი მემატიანე, — თუმცა ზარალი მიაყენეს რომაელთა ძალაუფლებას სიმაგრეების მოსპობით, მაგრამ მით დიდი სარგებლობაც მოუხვეპეს იმხრივ რომ მტრებმა ვერ დაიპყრეს ეს ქვეყანა: სპარსელები ხომ იქიდან უშედეგოდ გაბრუნდნენ პეტრაში“¹. ჩვენ ვფიქრობთ რომ ირანელები უკან გააბრუნა არა მარტო დანგრეულ სიმაგრეების სურათმა, არამედ იმ გარემოებამაც რომ მათ, მაშინ ჯერ კიდევ, არ ჰქონდათ მოპოვებული საკირო ვაფლენა არც ერთს ადგილობრივს, სოციალურად მნიშვნელოვან, საზოგადოებრივ ჯგუფში. ასეთ მდგომარეობას ირანელები მხოლოდ რამდენიმე ხნის შემდეგ აღწევენ, როგორც ეს ქვემოთ იქნება აღნიშნული.

მას შემდეგ, რაც აბაზგებმა თავიანთი მეფეები მოსპეს და „თავისუფალ ცხოვრებას“ შეუდგნენ, როგორც ამას ოფიციალური მემატიანე ამბობს, ნამდვილად ეს „თავისუფლება“ იმაში გამოიხატა რომ რომაელებმა თვითონ დაიქირეს გაძევებულ ტირანების ადგილი. ეხლა უკვე „რომაელთა ჯარისკაცები, კეისრის მიერ წარგზავნილები, მათ ქვეყანაში იდგნენ ხოლმე ძალიან ხშირად. მათ უნდოდათ ეს ქვეყანა დაემორჩილებინათ რომაელთა ძალა-უფლებისათვის, და მათ ახალ-ახალს რალაც წესებს უმყარებდნენ. ამ ძალადობის გამო აბაზგები პირდაპირ აუტანელ მდგომარეობაში ჩაეარდნენ“. მაშასადამე, რომაელებმა სცადეს თავიანთი უმეშვეო მმართველობის დამყარება აფხაზეთში, რაც მეტად უხეში, რომაულ ადმინისტრაციისათვის დამახასიათებელი, მეთოდებით იქნა განხორციელებული. ამან ახალი მოკავშირეები გასთიშა და ერთმანეთს გადაამტერა. აბაზგებმა, „იძის შიშით, რომ ამიერიდან რომაელთა მონები არ გამხდარიყვნენ, კვლავ დაიყენეს თავისთვის მთავრები, აღმოსავლეთის ნაწილისათვის — ოფსიტე სახელად, ხოლო დასავლეთისათვის — სკეპარანა“. მაშასადამე, აბაზგები გადაუდგნენ რომაელებს და კვლავ ადგილობრივი უზენაესი ავტონომიური ხელისუფლება გაიჩინეს. ცხადია, ეს ხელისუფლება განსხვავდებოდა ძველისგან, რომელიც განადგურებულ იქნა აბაზგების მიერ. იქნებ შემთხვევითი არ იყოს რომ აბაზგების უზენაეს ხელისუფლების ახალმატარებლებს თანამედროვე უცხოელი მემატია-

¹ B. G. VIII 4, გეორგ. II 107.

ანე „მთავრებს“, „არქონტებს“, ან „წინამძღოლებს“, „ჭეგუმენებს“, ეძახის, ძველს-კი — უფრო ჩვეულებრივ, „მეფეებს“, ბაზილევსებს. ეს მთავრები მართლაც მხოლოდ წინამძღოლნი იყვნენ აბაზგიის ახალგაზრდა ფეოდალური კლასისა, წარჩინებულთა წოდებისა, რომელიც ეხლა თავისი, სავსებით საკუთარი, პოლიტიკური ორგანიზაციის გაჩენას ლამობდა. ამ წრემ საზღვარგარეთულ დამხმარე ძალის ძებნაც დაიწყო, მოსალოდნელ რომაულ რეპრესიებისათვის შესახვედრად, ორიენტაცია ირანზე აიღო და შაჰის კარზე, სათანადო დავალებით; ერთი თავისი „წინამძღოლთაგანი“, სკეპარნა მიავლინა. მაგრამ აბაზგ წარჩინებულთა ეს ცდა მარცხით დამთავრდა: იუსტინიანემ მათ წინააღმდეგ დიდძალი ჯარი გაგზავნა, რომელმაც თუმცა დიდი გაქვირებით, მაგრამ მაინც, აიღო აბაზგების ერთი უძლიერესი სიმაგრე, ტრაქეას ციხე, სადაც თავშეფარებული იყო მთავარი ოფსიტე, და მთელი არეშარე ცეცხლსა და მახვილს მისცა¹. თვით მთავარმა ოფსიტემ მოახერხა გაქცევა და ჰუნებთან შეაფარა თავი, მაგრამ, სამწუხაროდ, არაფერი ვიცით მისი შემდეგდროინდელი მოქმედების შესახებ, კერძოდ, შეიძლო თუ არა მან უკან დაბრუნება და დაკარგულ მდგომარეობის აღდგენა. იმხანობად-კი აბაზგია რომაელებს დარჩათ ხელთა. აბაზგების განდგომა 550 წელს მოხდა².

მოთხრობილ ამბებში მშვენიერად გამოჩნდა აბაზგიის სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა: აქ, კერძოდ ტრახეას ციხესთან ანუ თანამედროვე გაგრასთან³. იღო ის კარები, რომელიც აუცილებ-

¹ იქვე VIII 9, გვ. 126—130.

² ასეთი თარიღი აქვს მიღებული შ. დილსაც: Юстиниан и византийская цивилизация в VI в СПб. 1908 г. გვ. 223.

³ ტრაქეა გაგრას იგივეობას თვალსაჩინოდ აპტიკებს, ჩვენი აზრით, პროკოპის ტოპოგრაფიული აღწერილობა: „აფსილიის საზღვრების შემდეგ აბაზგიის შესავალში ასეთი ადგილია: მალალი მთაა გადაკიმულს, რომელიც კავკასიის მთებიდან იწყება და თანდათან ეშვება, როგორც კიბე, და ექსპონის პონტოსთან თავდება. ამ მთის ძირში აბაზგებს ძველადღე აუშენებიათ უმტკიცესი სიმაგრე ღირს-შესანიშნავეი სიდიდისა. აქ შეიხზულები მუდამ იგერიებენ მტრის შემოტევას, რომელსაც არასად არ შეუძლია ამ ძნელი ადგილის გადალახვა. ერთი შესავალი გზა მიდიოდა ამ ციხეშიც და აბაზგების დანარჩენ მიწა-წყალზეც და იგი წვეილ-წყვილად მიმავალთათვის ძნელად გასავლელია. არაერთარი შესაძლებლობა არ არის იქ გასვლისა თუ არა კაცად-კაცად [ე. ი. დაწალიკებით; ს. ჯ.] და ისიც ფეხით. ამ გზას ზედ ადგას ნაპრალი, მეტად სახარო, რომელიც ციხიდან ზღვამდე გადაკიმული. თვით ადგილიც ამ ნაპრალის შესაფერ სახელწოდებასაც ატა-

ლად უნდა გაეელო ყველას, ვინც ჩრდილოეთ-დასავლეთიდან მოდიოდა დასავლეთ საქართველოში. როგორც უკვე ზემოთ ვამბობდით, ტრაქეა-გაგრა და პეტრა-ციხისძირი ორს მოპირდაპირე კიდეზე მაგრად ჰქეტავდენ ეგრის-აფხაზეთს.

იუსტინიანეს სამხედრო და პოლიტიკური ღონისძიებანი აფხაზეთში იდეოლოგიურ ზემოქმედების საშუალებებითაც იყო შეხავებული. მეექვსე საუკუნის დამიეგამდის აბაზგები წარმართები ყოფილან და მათი განსაკუთრებული კულტის საგანს თურმე ხეები წარმოადგენდენ. მაგრამ იუსტინიანეს მიერ აბაზგიაში განხორციელებული ცვლილებები არა მარტო პოლიტიკური ხასიათისა იყო, როგორც ვთქვით. კეისარმა აბაზგ წარჩინებულებს ქრისტიანობის მიღებაც დაავალა. რომ იუსტინიანე ამ შემთხვევაში სრულიად გარკვეულს საზოგადოებრივ ფენას მიმართავდა, ეს საესებით ცხადია აფხაზეთის შესახებ მოთხრობილი ამბებიდან ამავე მომენტისათვის და აგრეთვე იმიდანაც, რაც ჩვენ სხვა ადგილას გავარკვეით, ქრისტიანობის, როგორც ოფიციალურ სარწმუნოების, შემოღების შესახებ ქართლსა და ეგრისში¹. ამ შემთხვეულებიდანაც უქვეელი ხდება რომ ახნაურობა აბაზგიაში გაბატონებულ ძალას წარმოადგენდა.

პოლიტიკური გადატრიალებისა და ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად შემოღების ერთ დროულობას აბაზგიაში წყაროებიც მოწმობენ და მოვლენათა განვითარების ლოგიკაც ადასტურებს. პროკოპი მოგვითხრობს: „იუსტინიანეს მეფობისას აბაზგების მდგომარეობა შეიცვალა, უმჯობესი გახდა. იმათ მიიღეს საქრის-

რებს: იქაური მცხოვრებლები ელინურად მას „ტრაქეას“ უწოდებენ“... როდესაც გამდგარი აბაზგების წინააღმდეგ გამართული რომაელები „ტრაქეას მიუახლოვდნენ, დანიახეს აბაზგები, ყველანი შეიარაღებულნი, რომელნიც იმ გზის ზემოთ, რომელიც ახლახან მოვიხსენიე, მთელი ნაპრაღის გასწორივ იდგნენ დარაზმულნი, და დიდს გაკირვებაში ჩაეარდენ, რადგან ვერ გარკვეულიყვნენ შექმნილ მდგომარეობაში, ვიდრე იოანემ დიდი ჩაფიქრების შემდეგ არ გამოძებნა ერთი საშუალება ამ უბედურების წინააღმდეგ. ულიგაგე ნახევარი ჯარითურთ იქ დასტოვა და თვითონ წაიყვანა დანარჩენები ხომალდებზე. მათ გასცურეს, მოუარეს, და გაიარეს მთელი ადგილი ტრაქეისა და მოექცნენ მტერს ზურგიით. მაშინ ამართეს მათ დროები და გასწიეს მტრის წინააღმდეგ. აბაზგებმა რომ დანიახეს რომ მტერი მათ ორივე მხრით მოაწვა, ვეღარ შესძლეს წინააღმდეგობის გაწევა“... B. G. VIII 9, გეორგ. II 127—9. ვინც აფხაზეთის ზღვის სანაპიროს იცნობს, ის დაგვეთანხმება რომ მოცემული აღწერილობა მხოლოდ გაგრას გვაგულისხმებინებს—სხვაგან არსად ასეთი ადგილი არ მოიპოვება. გაგრის გასავლის ხასიათი ასევე აქვთ აღწერილი XIX საუკუნის (ვიდრე აქ გზატყეცილს გააკეთებდენ) წყაროებს.

¹ ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში.

ტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევენქ-თაგანი გაუგზავნა, ტომით აბაზგი, სახელად ეფერატა. მან სასტიკად აღუქრძალა მათ მეფეებს რომ მათ ამიერიდან აღარავინ გაესაქურისებინათ, ბუნებაზე ძალა არ ეხმარათ დანით. ამას აბაზგების სიხარულით შეხედენ. რომაელთა მეფის ბრძანებით გამხსნევებულნი ისინი მთელი თავისი ძალ-ღონით ეწინააღმდეგებოდნენ ამ საქმის ჩადენას: თითოეულ მათგანს ხომ ეწინოდა, ოდესმე არ გამხდარიყო ლამაზი ბავშვის მამა. მაშინ იუსტინიანე მეფემ აბაზგების ქვეყანაში ღვთისმშობლის ტაძარიც ააშენა და მათ მღვდელთ-მსახურნი დაუყენა და მიაღწია იმას რომ მათ შეითვისეს საქრისტიანო. წესები მალე ორივე მეფე მოსკეს აბაზგებმა და გადასწყვიტეს თავისუფლად ეცხოვრათ“-ოქ. ეს ამბები 541 წლამდის, ე. ი., ირანელების ეგრისში პირველ შექრამდის, უნდა მომხდარიყო, დაახლოებით, ალბათ, ოციან და ოცდაათიან წლების მიჯნაზე¹. ამრიგად, საკუთარი პოლიტიკური პარატიის მოპოვებასთან ერთად აბაზგების წარჩინებულებმა საკუთარი ოფიციალური რელიგიაც მოიპოვეს. დიდი სოციალური მნიშვნელობა ამ მოვლენებისა აფხაზური ფეოდალიზმის განვითარების ისტორიაში თვალსაჩინოა.

მეექვსე საუკუნის დიდს ირანულ-რომაულ ომს დასაყვამთ საქართველოში აფხაზეთისათვისაც დაახლოებით იგივე შედეგი მოჰყვა, როგორც ჩანს, რაც ეგრისისათვის. როგორც დამოუკიდებელი შექრა ირანელებისა აფხაზეთში 541 წ., ისე მათი მიწვევა, ადგილობრივ წარჩინებულთა მიერ, აბაზგების ქვეყანაში 550 წ., ხოლო მისიმიელ-

¹ В. G. VIII 3, გეორგ. II 104—5.

² ყურადღებას იპყრობს ბარონიუსის ქრონოლოგიური ჩვენება. აქ. ვახუშტი. საქ. გეოგრ., ჯან., 311, რომელიც აბაზგების გაქრისტიანების თარიღად 529 წ. დასდებს.—В. Латышев, К ист. Христианства на Кавказе, СПб 1911, გვ. 8, ემხრობა, არ ჩანს-კი რა მოსაზრებით, 546 წლის ახლო ხანას, ხოლო Ю. Кулаковскій, Где был построен храм д.я Авазгов. Археол. изв. и зам. V, М. 1897, გვ. 34-35—547—8 წლების უშალოდ წინამორბედ წლებს და ამას საფუძვლად უდებს ცნობას გუთების მოციქულობის შესახებ კონსტანტინოპოლში. აქ აშკარა ჩაუვყვირებლობაა: პროკოპი გვიამბობს, В. G. VIII 4, რომ, იუსტინიანეს მეფობის ოცდაპირველ წელს, ე. ი. 547—8 წ., გუთებმა კეისარს ეპისკოპოსი სთხოვეს, რადგანაც მათი გარდაცვლილიყო და ამასთანავე გაგებული ჰქონდათ.—იუსტინიანეს აფხაზეთისათვის მოძღვარი გაუგზავნიაო. აქ არაა ნათქვამი რომ აფხაზების პირველი გაქრისტიანების ამბები იგულისხმება. განა შემდეგში-კი არ შეიძლოთ აფხაზეთისათვის მოძღვარი გაგზავნათ, თუნდაც იმავე „გარდაცვალების მიზეზით“? პოლიტიკური პირობები აბაზგების გაქრისტიანებისათვის 546—548 წლებში სრულიად შეუფერებელი იყო.

თა ქვეყანაში—554 წ., მარცხით დამთავრდა. რომაელებმა მოახერხეს ამ პროვინციების უკან დაბრუნება და სათანადო დასტური ფორმალურადაც გამოსტაცეს ირანელებს: არც „50წლიან ზავის“ პირობებით, არც მერმინდელ დიპლომატიუო ოლაპარაკებათა პროცესში, აფხაზეთის შესახებ ირანელები კრინტსაც არ სძრავენ,—ისინი მილოლდ სვანეთს ედავებიან რომაელებს. აფხაზეთი რომაული გავლენის სფეროში რჩება. სამწუხაროდ, ამ გავლენის პოლიტიკურ და გეოგრაფიულ ფარგლების ზუსტი განსაზღვრა ძნელი ხდება ცნობათა ნაკლოვანების გამო. საერთო შთაბეჭდილება მაინც ისეთია რომ იუსტინიანეს მთავრობა აბაზგებისა და მისიმილების ქვეყანაში თავს მკვიდრად ვერ ჰგრძნობდა. ალბათ ამაზე მიუთითებს პირდაპირი ცნობა ლაზიკის შესავალში „კლისურის“, ე. ი. სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი „ხეობის“ („კლისურებს“, პროკოპას ჩვენებით, რომაელები ვიწრო ხეობებში გამავალ გზებს უწოდებდენ, იხ. B. P. II 29.) გამაგრების შესახებ იუსტინიანეს მიერ¹. თუმცა ამ „შესავლის“ მდებარეობას წყაროები კონკრეტულად არ განსაზღვრავენ, მაგრამ, სხვადასხვა მოსაზრების განო, შესაძლოა ვიფიქროთ რომ აქ საუბარია ეგრისის ჩრდილოეთ სანაპიროს შესახებ, სადაც (დღევანდელ აფხაზეთში, სოხუმიდან სამხრეთისაკენ ხუთი კილომეტრის მანძილზე), ამჟამადაც „კელასურად“ წოდებულ ხეობაში, დიდი კედლის ნაშთები ნაწილობრივ დატულია ჯერ კიდევ. ანგარიშგასაწევი ცნობებით, ეს ნაგებობა მდ. კელასურის ხეობაში იწყება და ამ ხეობასვე მიჰყვება ჩრდილოეთით წებელდამდის და შემდეგ სამხრეთისაკენ უხვევს. რაკი, როგორც ჩანს, ზღუდის ფასი (წინაპირი) ჩრდილოეთისკენ არის მიქცეული, გამოდის რომ მდ. კოდორის ხეობის ზემოთა ნაწილი და სოხუმის მიდამოები, უფრო ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიაზე რომ არ ვილაპარაკოთ, ამ გალავნის უშუალო მფარველობას მოკლებული რჩებოდა. შესაძლოა დავუშვათ რომ ვიწრო ზღვისპირა ზოლი, მდ. კელასურის შესართავიდან თვით ქალ. სოხუმის მიწაწყლითა და ამ უკანასკნელის მიჯნებამდის ასეთუისე დაკავშირებული იყო ამ რთულ სტრატეგიულ-საფორტიფიკაციო სისტემასთან. ზღვისგან დაშორებული და ქვეყნის შუაგულა ადგილები უკვე სხვა ვითარებაში იმყოფებოდა და თავისთავისათვის იყო მიწლობილი. ეს გარკვეული მოწმობაა ამ მხარეში იმხანად არსებული მდგომარეობის შესახებ².

¹ პროკოპი, De aedificiis III, 7. გეორგ. II 189.

² საკითხს ვრცელი ლიტერატურა აქვს. ამ უკანასკნელის განხილვა, იხ. როგორც დაწერილებითი მსჯელობა თვით საკითხის შესახებ იხ. ს. ჯანაშია, ეგრის—აფხაზეთი (თავი „ტერიტორიის“ შესახებ).

აღმოს. რომის იმპერატორის (ბიზანტიის) შიშ-
ღმრთი წარმართვანი
ამ-ქაპასიანიში.

იუსტინიანეს მემკვიდრეების დროს ის
პროცესი, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქო-
ნდა საუბარი (იხ. გვ. 20—23) — აღმოს.
რომის იმპერიის ბიზანტიად გარდაქმნა—

უკვე იმდენად დასრულებულ სახეს იღებს რომ ჩვენ უფლება გვაქვს
ჩვენს სიტყვახმარებაში სათანადო ცვლილება შევიტანოთ:—აღმ.
რომის იმპერიას ბიზანტია ვუწოდოთ და მისს მოსახლეობას—ბიზან-
ტიელები. განმეორებით. აღსანიშნავია და ყურადღება
მისაქცევი: არ უნდა ვიფიქროთ თითქოს ეს რალაც უეცრად წა-
მოკრილი მოვლენა ყოფილიყოს. არა, ეს მრავალსაუკუნოვანი გან-
ვითარების შედეგების წარმოჩენა იყო, წარმოჩენა ეხლა უკვე სა-
ბოლოო და გამოკვეთილი. გარეგნულად ეს ფაქტი სხვადასხვა ნიშ-
ნებში გამოიხატა, კერძოდ, სახელმწიფო ენად უკვე ლათინურის მა-
გიერ ბერძნულის დამკვიდრებაში—თუ იუსტინიანეს დროს ლათი-
ნურ ენის პოზიციები ძალიან შერყეულია, მიუხედავად თვით იუსტი-
ნიანეს პირადი ენერგიული ცდებისა ამ პოზიციების გასამაგრებლად
რომ არის მიმართული, იუსტინიანეს მიმდევრო კეისრების დროს ბერ-
ძნული სულ უფროდაუფრო შეუზღუდველად იპყრობს ამ პოზი-
ციებს. ამ ცვლილებაზე მიუთითებენ ლანგობარდელი და სირიელი
ქრონისტები, როდესაც ისინი „ბერძენ“ იმპერატორების რიგს
მავრიკეს გან (მესამე მემკვიდრეა იუსტინიანესი, მეფობს 582—602
წ.წ.) იწყებენ.¹

საგარეო პოლიტიკის სფეროში ცვლილება გამოიხატა იმაში
რომ იუსტინიანეს ყოვლისმომცველი, „რომაული“, პოლიტიკა მი-
ტოვებულა და ეხლა ყურადღება საკუთრივ „ბიზანტიური“ (ე. ი.
აღმ.-რომაული) ტერიტორიის ინტერესებისაკენ არის მიპყრობილი.
საგარეო პოლიტიკა „აღმოსავლურ“ მიმართულებას იღებს უპირატე-
სად: უწინარეს ყოვლისა, ჩრდილო-აღმოსავლურ (დუნაის აღმოსაე-
ლეთით) და აღმოსავლურ (ირანულ) საზღვრების შესახებ ზრუნავენ.
ბუნებრივია ამიტომ რომ ამიერ-კავკასიაც ეხლა კიდევ უფ-
რო მტკიცედ ექცევა კონსტანტინოპოლის მთავრობის პოლიტიკურ
გულისყურისა და მოქმედების ცენტრში.

582 წლის „ორმოცდაათწლიანი“ ზავი, როგორც მოსალოდნე-
ლი იყო, მალე დაარღვიეს, და ამის ერთი მთავარი საბაბთაგანი იყო,
როგორც უკვე ვამბობდით, სვანეთი. 588 წ. სვანეთი ჯერ კიდევ,
როგორც ჩანს, ირანელების გავლენის ქვეშ იმყოფება: ალანთა მთა-

¹ Гельцер, История Византии, 40—41.

ვარი ურჩევს ზიმარხს, — კეისრის ელჩს, რომელიც თურქების სახელმწიფოდან კონსტანტინოპოლში ბრუნდება და ჩრდილო-კავკასიიდან შავი-ზღვისაკენ გასვლას ცდილობს, — მინდობილებების გზით ნუ წახვალ, რადგანაც სვანეთის მახლობლად ირანელები არიან ჩასაფრებულნი, სჯობს ე. წ. დარინის გზით დაბრუნდეთ. ზიმარხი უსმენს ამ რჩევას, აფსილიაში ჩადის და როგატორიასა და შავ ზღვას აღწევს. პირველი მარშრუტი ან მამისონის, ან სვანეთზე გარდამავალ ერთ ერთ გზას უნდა გულისხმობდეს, მეორე-კი აფხაზეთისას, კოდორის ხეობაზე მიმავალს.

უშუალოდ მომდევნო წლებში ბიზანტიელებმა მაინც მოახერხეს, ჩანს, ირანელების განდევნა სვანეთიდანაც. მეტიც: მათ ეხლა ნოქმედება უფრო აღმოსავლეთითაც გადაიტანეს; გამოიყენეს რა სომხეთისა და ქართლის ამბები. როგორც სომეხი ისტორიკოსი სებეოსი მოგვითხრობს, „ხოსრო კობადის ძის მეფობის 41 წელს [571—2 წ.] აჯანყდა ვარდანი [მამიკონიანი, სომეხ ნახარაგების ერთი ჯგუფის პელადი] და ყველა სომხის თანხმობით განთავისუფლდა სპარსთა სამეფოს სამსახურისაგან. მოჰკლეს ქალ. დვინში მარზპანი სურენი უეცრად, აიღეს დიდი ალაფი და გადავიდენ ბერძნების სამსახურში“¹. მართლაც, 571 წ. იუსტინე კეისარმა პირდაპირ განუცხადა ირანის ელჩს რომ თუ პერსარმენები (ირანის ქვეშევრდომი სომეხები) განუდგებიან ირანელებს, ის მიიღებს და გამოესარჩლება სომეხებს, როგორც თავის თანამორწმუნეებს, და ომიც გამოაცხადა ეს ომი, პაუზებით, ოცი წელიწადი გაგრძელდა. სომხეთის შემდეგ ირანელების წინააღმდეგ აჯანყების დროშა ააფრიალა ქართლმაც, რომლის მოსახლეობაც, ვინმე გურგენის მეთაურობით, ბიზანტიელების მხარეს გადავიდა (571 წ.) (572 წ.) როგორც ჩანს, ირანელთა წინააღმდეგ მებრძოლ სომეხებს ეხმარებიან კოლხები (ე. ი. ეგრისელები), აბაზგები და ალანები და ამ ხანებშივე ქართლში დამარცხებას განიცდის ირანელთა სარდალი გოლონმიძრანი². ამ (ირანელთა საწინააღმდეგო) ამბების უკან, ცხადია, კეისარი დგას, რომელიც ეხლა უკვე პერსარმენისა და ქართლის შემოსამტკიცებლად ზრუნავს და ამას ახერხებს კიდევაც მომდევნო წლების განმავლობა-

¹ მენანდრე, ნაწყვ. 22, Dind., 55—6.

² სხეილ. მოსაქმეობის ხ ვერაყს, პატკანოვის გამოც. 1879 წ. გვ. 26 (ქვემოთ ყველგან ეს გამოცემა ნაგულისხმევი). — ამასვე ადასტურებს თეოფანე ბიზანტიელიც.

³ მენანდრე, ნაწყვ. 36, Dind. 72—4.

⁴ თეოფანე ბიზანტიელი, Hist. gr. min., Dind., 1870 წ. გვ. 448. — სებეოსი 29.

ში. 576 წ. ბიზანტიელები მოკლე ხნით ჰკარგავენ პერსარმენიას, მაგრამ ინარჩუნებენ, როგორც ჩანს, ქართლსა და ალვანეთის ნაწილს, მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარეს¹. ირანელები მიისწრაფოდნენ თეოდოსიოპოლისაკენ (კარნუ-ქალაქი, ეხლანდელი ერზერუმი), რომლის დაპყობით იმედოვნებდნენ თავიანთ ხელისუფლების განმტკიცების შესახებ სომხეთსა და ქართლში, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს². მომდევნო წლებში ისევ წარმოგებს განუწყვეტელი მოლაპარაკება სომხეთისა და ქართლის შესახებ, რომელნიც კვლავ ბიზანტიელების ხელში იმყოფებიან. რადგანაც სამხედრო წარმატება რამდენადმე ცვალებადია³, ბიზანტიელები მზად არიან დაუთმონ ირანელებს პერსარმენია და ქართლი, იმ პირობით რომ ვინც არ მოისურვებს ირანულ ბატონობის ქვეშ ცხოვრებას, მას ნება მიეცემა რომაელების მხარეს გადავიდეს. ირანელები ამ პირობას სთანხმდებიან ფარული ვარაუდით: მათ კარგად იციან რომ არც ერთი პერსარმენი და ქართველი, გარდა აჯანყების მოთავე ორიოდე უფროსისა, უცხო ქვეყანაში არ გადასახლდება, რადგანაც მათ თანდაყოლილი აქვთ სიყვარული თავიანთი გამზრდელი მიწისადმიო. ასე მოგვითხრობს ბიზანტიელი მემატრიანე⁴. სხვადასხვა მიზეზების გამო ასეთი შეთანხმება თავის ღრობე არ განხორციელდა. შემდეგ ირანელების საქმე ცუდად წავიდა. ატყდა შინაური შფოთი, ირანის შაჰი ტახტს ჰკარგავს და მის დასაბრუნებლად ბიზანტიელების დახმარებას ეძებს. გვირგვინოსანი გვირგვინოსანს ეხმარება, არც-თუ უანგაროდ (591 წ.): ამ დახმარების საზღაურად შაჰმა კეისარს დიდი ტერიტორია დაუთმო, კერძოდ, ქართლის უდიდესი ნაწილი ქალ. ტფილისამდის⁵. საფიქრებელია რომეს იყო ფაქტიურ მდგომარეობის ფორმალური დადასტურება.

VII ს. დამდეგს სამხედრო გამარჯვების გენიამ უკანასკნელად გაუღიმა ირანელებს. ეხლა მათ უწყობს ხელს შინაური შფოთი ბიზანტიაში. ისინი ღრმად იჭრებიან კეისარის მიწა-წყალზე და იკერენ

¹ მენანდრე, ნაწყვ. 41, Dind., 79—83.

² იქვე.

³ მენანდრე, ნაწყვ. 59, Dind. 114, მოგვითხრობს, 580 წლისათვის, რომ ბიზანტიელთა რაზმები, დვინსა და ქართლში რომ გზავნიდა სარდალი, არა ერთგზის იყვნენ დამარცხებულნი. თვით სარდალი მავრიკეც, მომავალი იმპერატორი, ძლივს გადაარჩა ხიფათსაო.

⁴ მენანდრე, ნაწყვ. 47, Dind. 92—8.

⁵ სებეოსი, 33, 45.

ისეთ ქალაქებს, როგორც იყენენ: ანტიოქია, კესარია კაბადუკისა, იერუსალიმი, ანკირა და სხვ. იპყრობენ ევვიპტეს. თვით კონსტანტინოპოლიც შიშით კანკალებს მათ წინაშე. საფიქრებელია რომ ამ დროს ირანელებმა ისევ მოახერხეს თავიანთი ძველი მდგომარეობის აღდგენა საქართველოში, ყოველ შემთხვევაში, ქართლში. მაგრამ რამდენადაც ბრწყინვალე იყო ირანელების წარმატება, იმდენადვე ხანმოკლე გამოდგა იგი (606—619 წ. წ.). ირანელების ჯაგირის ამოყრა ჰერაკლე კეისარმა მოახერხა, რომელმაც დიდი საომარი მოქმედება ჩაატარა ირანელების წინააღმდეგ (622—629) და საბოლოოდ შემუსრა თავისი მოსისხლე მტრის სამხედრო ძლიერება.

ჩვენთვის ძალიან საინტერესოა რომ ამ ომის, ნიშანდობლივ, II და III ექსპედიციების (624—628 წ. წ.), დროს ჰერაკლე კეისარისათვის მთავარი ბაზა არის ამიერ-კავკასია და, კერძოდ, საქართველო, მიუხედავად იმისა რომ ტფილისის ძლიერი ირანული გარნიზონი სრულებით არ ეპუება ბიზანტიელებს. აქ, „ქართველებსა, მეგრელებსა და აბაზგებში მან იპოვა მნიშვნელოვანი მოკავშირენი და უძვირფასესი თანამოლაშქრენი“, როგორც ამბობს გერმანელი ისტორიკოსი გელცერი. შემდეგ (626 წ.) ჰერაკლე კავშირს აბამს ხაზარებთანაც, ჩრდილო-კავკასიის ველების ახალ მებატონეებთან, რომელნიც მომდევნო საუკუნეების განმავლობაში დიდ როლს ითამაშებენ აქ. ამ თავის სადგურიდან ჰერაკლე აწყობს, დროგამოშვებით, რამდენსამე ლაშქრობას ირანელების წინააღმდეგ და ენერგიული, მოხერხებული, მოქმედებით ანადგურებს მოწინააღმდეგეს. არასოდეს წინათ ირანს ასეთი დამარცხება არ უნახავს. მრავალსაუკუნოვანი, უძლიერესი, სახელმწიფო ეხლა უფსკრულის პირას იდგა. საქირო იყო კიდევ ერთი პატარა ბიძგი რომ მისი პოლიტიკური არსებობაც გამქრალიყო. სულ ცოტა ხნის შემდეგ ეს კიდევაც შეასრულეს არაბებმა.

საკუთრივ საქართველოში კეისარს საქმე გაუჭირა ტფილისმა, რომელიც დანებებას სრულებით არ აპირებდა: ბიზანტიელებმა დამათმა მოკავშირე ხაზარებმა დიდი ენერგია შეაღიეს ტფილისის ციხის წინააღმდეგ ბრძოლას. ბოლოს, როგორც იყო, ხაზარებმა შოახერხეს ქალაქის აღება (626 წ.), მცხოვრებნი შეუბრალებლად გაჟლიტეს და უთვალავი ნადავლი-ოქრო-ვერცხლი და თვალ-მარგალიტი—იგდეს ხელთ.

ბიზანტიის წარმატება-
თა მნიშვნელობა ამი-
ერ კავკასიისა და საძა-
რთველოსათვის

ჩვენ განზრახ შევჩერდით იმ წვრილ ფაქ-
ტებზე, რომელნიც, VI ს. სამოციან წლე-
ბიდან მოყოლებული, აშკარად გვიჩვენებენ
ბიზანტიის სამხედრო-პოლიტიკური უპირა-
ტესობის შეუჩერებელს, თუმცა ხანმოკლე შე-

ფერხებით დახასიათებულს, ზრდას. VII ს. ოციან წლების დამლე-
ვისათვის მთელს ამიერ-კავკასიაში და, მით უმეტეს, საქართველოში,
1 ბიზანტიის ჰეგემონია უკვე უცილობელი ფაქტია. ეს ახალი პოლი-
ტიკური ვითარება-კი ძალიან მნიშვნელოვანი გამოდგა იმ ადგილობ-
რივ ძალების ჩამოყალიბების პროცესისათვის, რომელთა განვითა-
რებასაც ჩვენ აქ სპეციალურად ვაკვირდებით.

იმპერია, თვითონაც, ეხლა უკვე საბოლოოდ, ფეოდალურ გან-
ვითარების გზაზე შემდგარი, ახლად შექმნილ ქვეყნებში ხვდება გა-
მორკვეულს ფეოდალურ სამყაროს. თუმცა ფეოდალური საზოგადოე-
ბოივი კლასები და მათი ურთიერთობა ჯერ სავსებით დასრულებულ
სახეს არ ატარებენ, მაგრამ გადაჭრით-კი მიისწრაფიან აქითკენ. კერ-
ძოდ პოლიტიკურ სფეროში, როგორც ქართლის მაგალითზედაც ეხ-
სონება მკითხველს, ახალგაზრდა ფეოდალურმა კლასმა უკვე VI ს.
დამდეგს მიაღწია გაბატონებულ მდგომარეობას. აღებულ პერიო-
დის მეორე ნახევრისათვის აქ უკვე ახალ ნიადაგზე
ადგილობრივს ფეოდალურ სახელმწიფოებრივობა-
საც გარკვეული წარმატებისათვის მიუღწევია და
აშკარად მოჩანს, ან უკვე წარმოქმნილ ან ჯერ ჩანასა-
ხად მოცემულ, ახალ ფეოდალურ პოლიტიკურ ერთე-
ულების კონტურები. ასეთია მდგომარეობა ქართლში (რაც ქვე-
მოთ სპეციალურად იქნება განხილული), ასეთივეა, დაახლოებით, მდგო-
მარეობა მეზობელ პერსარმენიასა და ალვანეთშიც. ამიტომ, ამ ორს,
სოციალურად მონათესავე ძალას, მოსულსა და დამხდურს, შორის შე-
საძლებელი, და აუცილებელიც, იყო კონტაქტი. აუცილებელი იყო შე-
თანხმება იმდენად, რამდენადაც, ახალს პოლიტიკურ პირობებში, ორივე
მხარე ურთიერთსაჭიროებას გინიცდიდა. შეთანხმება, მართლაც მოხდა.

თუნდაც დავეთანხმოთ სომხეთის ისტორიის მკვლევარს აღონცს
რომ სომხური მოსახლეობის იმ რაიონებში, რომელნიც იმთავითვე
აღმოსავლეთ-რომის იმპერიას ეკუთვნოდნენ, იუსტიანიანე ახორციე-
ლებდა პოლიტიკას, ადგილობრივ სომხურ არისტოკრატის განად-
გურებისაკენ მიმართულს (ფაქტები მაინც ცოტაა),¹ ეს ჩვენ

¹ Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 157 შემდ.

თეზის წინააღმდეგ არათერს ამბობს. ჯერ ერთი, როგორც მრავალგზის გვითქვამს, იმპერიის პოლიტიკა ამ მხრივ განსახლდრული იყო ადგილისა და დროის პირობებით. საკუთარს, ძველთაგანვე შეძენილსა, და ახლად მოპოვებულ ტერიტორიებში, რათქმუნდა, ეს პოლიტიკა მთლად ერთიდაიგივე არ იქნებოდა. მაგრამ მთავარია აქ თვით ეპოქების სხვაობა: იუსტიანიანეს მეფობა, როგორც უკვე ვამბობდით, იყო უკანასკნელი აღმოფენივნა ძველი, მომაკვდავი, წესწობილებისა, თუ გნებავთ, ერთგვარი რეაქცია, რამდენადაც იუსტიანიანე აქტიური ხელოვნური ღონისძიებებით ერეოდა ამ პროცესში და ძველს ესარჩლებოდა,—ჩვენ-კი ვგულისხმობთ აღებულ პერიოდის, მეექვსე საუკუნის (ჩვენი გაგებით), მეორე ნახევარს, კიდევ უფრო მეტად ამ პერიოდის დასასრულს, როდესაც, თვით იმპერიაში მდგომარეობა უკვე სულ სხვაგვარია; ამ მომენტისათვის გამარჯვებული ელემენტები, ცხადია, წინათაც არსებობდნენ და თავს წამოპყფედნენ ხოლმე ხან ერთს, ხან მეორე სფეროში, მიუხედავად ცალკე პირთა, თუნდაც ისეთი დესპოტის, როგორიც იყო იუსტიანიანე, მტრული პირადი განწყობილებისა. ასეთ მოვლენას ვხედავთ ჩვენ, მაგ., სამხედრო ორგანიზაციაში, რომელიც, საერთოდ, უაღრესად დამახასიათებელია საზოგადოებრივი სტრუქტურისათვის. ძველი რომაული სამხედრო წყობილება VI საუკუნისათვის უკვე აჩენს თავის სრულ გამოუსადეგრობას და თანდათანობით ახალ ორგანიზაციაში გადადის. სამხედრო ძალა თანდათან მემორების წოდებად იქცევა. სამხედრო სამსახური მიწისმფლობელობას უკავშირდება. ცალკე სარდლები თავის საკუთარ ხარჯით აწყობენ საკუთარ რაზმებს ფედერატებისაგან, ე. ი. მოკავშირე ბარბაროსებისაგან. ეს სარდლები სულ უფროდაუფრო კერძო პირთა სახით გვევლინებიან, და არა თანამდებობის პირებად, ისინი კეისართან დაკავშირებულნი არიან პირადად ფიცით შეკრულ ერთგულების პირობით. ერთი სიტყვით, ჯარი უკვე ფეოდალურ საფუძველზე ეწყობა. ასე უაღრესად ემეა, რომელიც არის აღმინისტრაციული ოლქი, მოწყობილი იმრიგად რომ მისმა მოსახლეობამ სამხედრო სამსახური გასწიოს, სათანადო ადგილმამულის მიღების პირობით. მხედარი არის ის, ვინც მამულის მქირავია. სამხედრო ბეგრის ხასიათი და მოცულობა თვით მამულის სიდიდით («სრული მიწის» ქონება თუ არქონება, მერმინდელ ქართულ ფეოდალურ ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ) არის განსახლდრული. თემის სათავეში მდგომი პირი აღჭურვილია როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო უფლებებით.

1 ასეთი სამხედრო სამოქალაქო ოლქების, თემების, ხსენება VII ს.

დამდეგს ჩნდება პირველად და სწორედ ჰერაკლე კეისრის სახელთან არის დაკავშირებული. პირველი თემები აღმოსავლეთის განაპირა პროვინციებში ჩნდება. მეორე მხრით, თემურ წყობილების განვითარებაში დიდ როლს თამაშობენ ე. წ. ფედერატები, ბარბაროსი ტომები, რომელნიც იმპერიის მიწა-წყალზე სახლდებიან სამხედრო სამსახურის პირობით. ყოველგვარ სხვა გადასახადისა და გამოსაღებისაგან ფედერატები განთავისუფლებული არიან¹.

საერთო მდგომარეობისა და პოლიტიკის აღწერილი ხასიათი გვიჩვენებს, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო კეისრის მთავრობის მოქმედების ხაზი ამიერ-კავკასიის იმ ქვეყნებში, სადაც, ალებულ მომენტისათვის, ბიზანტიის გავლენა ვრცელდება.

ბიზანტიელები ადგილობრივ წვრილ ფეოდალურ მფლობელებისაგან, ან ფეოდალურ წრის ისეთ პირთაგან, რომელნიც პოლიტიკურ უზენაესობისაკენ მიისწრაფიან, შიშობოვენ ერთგულ სამხედრო სამსახურს და ამით კმაყოფილნიც არიან; სამაგიეროდ ისინი მთარველობას ჰპირდებიან. მთარველობა, ჩვეულებრივ ფეოდალურ სიუზერენის მოვალეობათა გარდა, იმაშიაც გამოიხატება რომ კეისარი ადასტურებს ამა თუ იმ მსხვილ ფეოდალის უკვე არსებულ პოლიტიკურ მდგომარეობას და, ჩვეულებრივად, თანხმობას აცხადებს, როგორც ამას თავის დროზე ირანელები სჩადიოდენ, ამ მდგომარეობის მემკვიდრეობით გადაცემაზე.

ასეთი იყო ვითარება, მაგ., ქართლში. მემატთანე ჯუანშერის მტკიცებით, როცა ქასრე ამბარევი, სპარსელთა მეფისძე, რომელიც ბარდავი იჯდა და რომელსაც, ალვანეთის გარდა, ერთგვარი პოლიტიკური გავლენა ქართლზედაც ჰქონდა, სპარსეთში წავიდა თავის გაქვრებული და მტერთაგან შევიწროებული მამის საშველად (მაშასადამე, ავტორი ამ ამბავს VI ს. ოთხმოციან წლებს მიაკუთვნებს, რადგანაც ქასრეს მამა, ჰორმუზდ IV, 579—590 წ. წ. მეფობს), და რაკი „ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი“, ქართლის ერისთავებმა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგეს—„შეითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი ზემონი და ქვემონი და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოს მეფე ნათესავთაგან მეფეთა ქართლისათა [და] რათა იყუნენ ერისთავნი იგი თვის-თვისსა საერისთავოსა შეუცვალებელად. მაშინ

¹ „თემის“ საკითხისათვის იხ. ფ. უსპენსკის, კ. უსპენსკის, ა. ვასილიევის და გ. გელცერის კურსები ბიზანტიის ისტორიიდან.

კეისარმა ალასრულა თხოვა მათი“-ო¹. შემდეგ ამ ბერძენთა მიერ დადგენილის (თითქოს, ნამდვილად კი საქმის ვითარება სხვაგვარია, იხ. ქვემოთ) პირის, გუარამის, შესახებ ნათქვამია: „მეფობდა კეთილად და უშფოთველად, არამედ ერისთავნი ქართლისანი ვერ ცვალნა საერისთაოთაგან მათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვიდრობისანი საერისთაოთა მათთა, არამედ იყუნეს მორჩილებასა გუარამ კურატპალატისასა“-ო². შემდეგ კიღევ არის ხაზგასმული: „ერისთავნი იგი იყუნეს თვის-თვისა საერისთოსა შინა, ჰმკვიდროდეს“-ო³. ამ ამბებთან დაკავშირებით საინტერესოა კიღევ ერთი ფაქტი, რომელსაც სხვადასხვაგვარად გადმოგვცემენ ძველი ქართული წყაროები, თუმცა ერთხმად თარიღად (და, უმეტესობა, მიზეზადაც) არაბების პირველ გამოჩენას ასახელებენ. „ქართლის მოქცევა“ ამბობს: „ჰამბავე მოკდა, ვითარმედ ბაღდადი [შეცთომითა აქ ეს ქალაქი დასახელებული, ს. ჯ.] აგარენთა [ე. ი. არაბებმა] დაიპყრესო. და ამისათვის ბერძენთა ქუეყანაჲ ჯორსა აჰკიდეს და წარიღეს საბერძენთა“⁴. მეთერთმეტე საუკუნის მწერალი, სუმბატ დავითისძე, სხვანაირ რედაქციას იძლევა: „ქუეყანა ქართლისა აღწერეს და წარიღეს საბერძენთა“-აო.⁵ ცნობილი ჯუანშერი-კი ავრცობს თხრობას და ლაპარაკობს უმთავრესად, შიშინანობის გამო, ბერძენ და ირანელ წარჩინებულთა მიერ განძების დაფლვის შესახებ, „წარჩინებულნი ჰფლვიდეს ქუეყანათა შინა განძთა მათთა, რათა რაჟამს გამოვიდენ, პოვონ განძი იგი და არლარა ნახონ კირი წაღებასა და მოღებასა“, და დასძენს: „შეიტანნეს ყოვლისა საგანძურისა გუჯარნი. და რა გუჯარითა აღწერეს ნათესავი თვისი და ქუეყანა,—დადევს, რათა, ოდეს მოვიდეს ბერძენნი, მით გუჯარითა მოიძინნენ (ე. ი. იპოვონ) ნათესავნი მათნი და თვითოეულად განუყონ განძი და ქუეყანა“-ო⁶. მიუხედავად ტექსტის ერთგვარი დამახინჯებისა სამსავე შემთხვევაში (ცხადია, მაგ., რომ „ქართლის მოქცევის“ უცნაური „ჯორი“ არის „გუჯარის“ დამახინჯება. „გუჯარი“-კი, როგორც გარკვეულ ტიპის საბუთის სახელი, აქ საესებით

¹ ჯუანშერი, მარ. 190.

² იქვე 192.

³ იქვე 196.

⁴ Опис. II 726.

⁵ მარ. 342.—საინტერესოა რომ, სუმბატის მიხედვით, „ბაღდადის“ დაპყრობის ამბავი წინ კი არ უსწრებს,—მოსდევს ბერძენთა წასვლას ქართლიდან.

⁶ მარ. 199. ტექსტი შესწორებულია ჩვენ მიერ.

გასაგებია), მაინც აქ გარკვეული მითითებაა იმის შესახებ რომ ბიზანტიელები, გარკვეულ მომენტში, საკმაოდ ენერგიულად ჩარეულან ადგილობრივ სამიწისმფლობელო ურთიერთობაში. იქნებ ამ ბუნდოვან ცნობაში განძების დაფლვის სავესებით გასაგებ ფაქტს გარდა საადგილმამულო კადასტრიც ივლისისხმებოდეს, რომელიც, ეპოქისათვის დამახასიათებელ სამხედრო-ორგანიზაციულ ღონისძიებებთან შეფარდებით, აქაც უნდა ჩაეტარებინა ბიზანტიის მთავრობას? საყურადღებოა რომ შემდეგში საქართველოში ფართო გავრცელებას პოულობს ტერმინი „თემი“, რომლის წარმოშობა და ზუსტი მნიშვნელობაც-კი შეუსწავლელია. ხომ არ უკავშირდება იგი ამ ეპოქას?

შემდეგ, მეტად დამახასიათებელია ბიზანტიის კეისარსა და ახალგაზრდა ადგილობრივ ფეოდალურ მფლობელებს შორის დამყარებულ ურთიერთობისათვის რომ ეს უკანასკნელნი ატარებენ კეისარისაგან ბოძებულს უმაღლესს ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულებსა და წოდებებს. ეს გარემოება, ერთი მხრით, მიუთითებს არსებულს (ზოგჯერ, სრულიად გარეგნულ) დამოკიდებულებაზე, მეორე მხრით, ხელს უწყობს ამ წვრილი მფლობელების პოლიტიკურ უფლებათა გაფორმებას და მათი ადგილობრივი ავტორიტეტის ზრდას. ფორმალური საფუძველი აღნიშნული მოვლენისა ის შეხედულებაა რომ ერთადერთი უზენაესი სუვერენი არის კეისარი—ბაზილევსი (როგორც, მეშვიდე საუკუნიდან მოყოლებული, უწოდებენ თავიანთ თავს ბიზანტიის იმპერატორები), სხვები-კი მისი მოადგილეები და ვასალები არიან, სხვადასხვანაირ დამოკიდებულებაში მყოფნი თავიანთ პატრონისაგან.

საქართველოს მფლობელებს წინათაც მიუღიათ ბიზანტიური საკარისკაცო წოდებანი: მაგ., უკვე VI ს. დამდეგს, ეგრისის მეფე გუბაზი ჩარიცხული ყოფილა „პალატის სილენტიარიებში“ სათანადო სარგოს გაჩენით¹. ე. ი. იგი წევრად (რათქმუნდა, ფიქტიურ წევრად) დაუნიშნავეთ იმპერიის საწარმომადგენლო ორგანოში, რომელსაც მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეების განსახილველად იწვევდენ². VI ს. დამდეგს უკვე ასეთ ტიტულად გვევლინება, როგორც საქართველოში, ისე მეზობელ ქვეყნებში (მაგ., სომხეთში) „კუროპალატი“ (იყო სხვებიც, მაგ., იპატოსი, მაგრამ მათ ისეთი მნიშვნელობა არ მოუპოვებიათ). კუროპალატობა, რომელიც მერმინდელს ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობაში განსაკუთრებულ როლს

¹ პროკოპი, კესარიელი, В. Р., II 29.

² Б ъ р и, Гос. строй Визант. империи, 47 შებდ.

დაიქერს, VI ს. დამღევს კეისარს უბოძებია ქართლის პირველ ერისმთავრის, გუარამისათვის. VII ს. დამღევიდან აღნიშნული ფუნქცია მეორე, აგრეთვე უმაღლესს საჯარისკაცო, ტიტულს, „პატრიკიოზს“ ანუ, ბერძნულ დაბოლოების მოკვეციტ, „პატრიქს“ ეკისრება. „პატრიკობამ“ უდიდესი გავრცელება ჰპოვა არა მარტო მთელს ამიერკავკასიაში, არამედ მომდგომ ქვეყნებშიაც, ამოიქაშა თავისი წარმოშობელი ეპოქა და პოლიტიკური გარემო და თანდათანობით იქცა სპეციფიკურ ტექნიკურ ტერმინად, რომელიც აღნიშნავდა წვრილ, ნახევრად დამოუკიდებელ თუ ზოგჯერ საესეებით დამოუკიდებელ, ფეოდალურ მფლობელის ხელისუფლების მოცულობას. მას არაჩვეულებრივი გამძლეობის უნარი აღმოაჩნდა (სწორედ იმიტომ რომ რეალურს სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას დაემყნო): საქართველოში, მაგ., პატრიკების ხსენებას ჯერ კიდევ XI ს. ვხვდებით.

განსაკუთრებით დიდი სტიმული „პატრიკობის“ გავრცელებას მისცა ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობათა ეპოქამ, რომელმაც სწორედ მთელი ამიერ-კავკასია და მომდგომი ქვეყნები (მაგ., ჩრდილოეთი ირანი) მოიცვა. ჰერაკლეს თანამედროვე, ქართლის ერის მთავარი, სტეფანოზი, მაგ., უკვე ატარებს „ქართლის პატრიკიოსის“ წოდებას (იხ. ჯვარის-საყდარის წარწერა). აქ „პატრიკიოსი“ არა მარტო უბრალო ტიტულია, არამედ ხელისუფლების მოცულობის აღმნიშვნელი ტერმინიც. არაბულ ცნობებიდან ჩანს რომ პატრიკებით (არაბ. გამოთქმით—„ბატრიკ“) მოფენილია ეს მხარეები VII—IX სს.: არაბი ისტორიკოსი ბალაძორი იხსენიებს, მაგ., არმენიაკის (ბიზანტიის სანაპირო თეფი იყო), ხლათის (ქალაქი ვანის ტბის პირას), ბაგრაჟანდის, ბოსფორაჯანის (ვასპურაკანის), ჯურზანის (ქართლის), სისაჯანის (სივნიეთის) და სომხეთის მრავალ ცალკე სამფლობელოს პატრიკებს. მისთვის ეს სიტყვა ჩვეულებრივი ტერმინიც-კია ამ ქვეყნების ყველაზე მაღალი (აზნაურებზე მაღლა მდგომი) წრის აღსანიშნავად¹. ასეთივე მნიშვნელობა აქვს „ბატრიქს“ მეორე არაბი მწერლის, იაკუბისათვის². ადგილობრივ არსებული შეხედულებისათვის „ბატრიკობაზე“ საინტერესოა სომეხი მემბტიანის, ი. კალანკატუელის, ცნობა რომ როდესაც აღვანეთის მთავარი ჯუნანგერი ნებსით ეყმო ბიზანტიის კეისარს, კეისარმა კონ-

¹ „Из соч. Балладоры, „Книга завоевания стран“, თუბეს გამოც., ბაქო, 1927.

² „Из соч. Якуби, История“, გამოც. თუბესი, ბაქო, 1927.—ასეთსავე სურათს-გვაძლევენ სხვა არაბული წყაროებიც.

სტანტინემ (იგულისხმება VII ს. ორმოციანი წლები) დაუწერა ფიცი, გაუგზავნა ძვირფასი საჩუქრები, თვითონ ჯუანშერს უბოძა პროტონ-პატრიკობა და მიანიჭა უფლება მიეცა, თავის მხრით, 1200 კაცისათვის (!) ტიტულები პატრიკისა, ჰიპატოსისა, აპა-ჰიპაქოსისა (თუ: აპა-ჰიპატოსისა ?) და სტრატელატისა.¹

ადვილად წარმოსადგენია რომ ცოტა სხვაგვარად უნდა მოქცეულიყვნენ ბიზანტიელები დას. საქართველოში, სადაც ისინი სულ სხვანაირად გრძნობდნენ თავს. ამ მხრივ საინტერესოა ჯუანშერის ცნობა რომ ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობათა დროს „უკუღალ წარიღეს ბერძენთა საზღუარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა — ზღვის პირი-“². ასეთი ანექსია დასაჯერებელია, რადგანაც ზღვის პირის შემომტყიცება ბიზანტიისათვის მართლაც საჭირო საქმე იყო. ამისდა შესაბამისად, თვით ეგრისში ბიზანტიელები სულ უფრო და უფრო ახლო უნდა დაინტერესებულყვნენ უშუალო მმართველობის სფეროთი, ე. ი. კიდევ უფრო მეტად შეეკვეცათ ეგრისის მეფის ისედაც შეზღუდული და დასუსტებული პროვინციები: ამიტომ ჩვენ ნიშანდობლივ ჩვენებად მიგვაჩნია, როდესაც 697 წლისათვის ეპოქოლოზ ბიზანტიურსავე ცნობას რომ ლაზიკის პატრიკიოზი, ο πατριζιος της Λαζικας, სერგი (თუ-გიორგი) ბარნუკისძე ასჯანყებია. კეისარს და თავისი სამფლობელო არაბებისათვის დაუმორჩილებია აქაც, ჩვენი აზრით, „პატრიკიოზი“ უბრალო ტიტული კი არ არის (მაშინ გვექნებოდა ფორმა: „ლაზიკის მეფე, სერგი პატრიკიოზი“), არამედ ხელისუფლების ხასიჟთზე მიუთითებს. თუ ჩვენ არ ვცდებით, მაშინ გამოდის რომ ეგრისის მფლობელს უკვე მეფის უფლებები წართმეული ჰქონია. დამახასიათებელია ცნობა მისი ასჯანყების შესახებაც: შესაძლოა უკმაყოფილების მოტივად სწორედ ეს გარემოება გამხდარიყო. თუნდაც მოტანილი ტექსტა ასეთ საბუთად არ ვარგოდეს (რაც არა გვგონია), ჩვენ სხვა მოსაზრებებითაც იძულებული ვართ ვიფიქროთ რომ რო-

¹ ემინის გამოც. 1860 წ., გვ. 143—144.—საკუთრივ სომხეთის პატრიკების შესახებ ბევრი ცნობა აქვთ დაცული სებეოსსა და ლევონდს.

² მარ. 196.

³ თოფანე, Chronographia, Bon. I 566. თოფანე ასახელებს თარიღს „დასაბამიდან სოფლისა“ (=6189 წ.). რადგანაც თოფანეს გამოყენებული აქვს პანოდორეს სისტემა (5492 წ. ქრისტ. ერამდის), რაზედაც ჩვენი ყურადღება თავიანთად მიაქცია პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა, ამიტომ განხილულ ამბის თარიღად ახალ წელთაღრიცხვით, ვიღებთ 697 წ.

მელილაც მომენტში VI—VII სს. სიგრაძეზე უნდა მოსპობილიყო, ცხადია, ბიზანტიელების წყალობით, მეფობა ეგრისში. ეს უნდა მომხდარიყო VI ს. დამლევს, ან VII ს. ოცდაათიან წლებში, ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობათა შემდეგ და შედეგად. სხვაგვარად ძნელი იქნებოდა აგვეხსნა, მაგ., ის ფაქტი რომ VIII ს. დამლევს აფხაზეთის მთავრებმა ერთი დაკვრით გაანადგურეს ეგრისის სამეფო.

საბაბის მოძებნა ასეთი აქტისათვის ცბიერ ბიზანტიელ მხარველებს არ გაუქირდებოდათ. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება რომ უკვე ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობათა მეორე პერიოდში ბიზანტიური წყაროები გვიამბობენ იმ უთანხმოების შესახებ, რომელიც კეისარს მოსვლია თავის მოკავშირე ლაზ, აბაზგ და ივერიელ ჯარებთან: როგორც ჩანს, მოკავშირეები წინააღმდეგი იყვნენ შორეული ექსპედიციისა, და როცა ჰერაკლემ თავისი მანძი არ დაიშალა, ლაზებმა და აბაზგებმა კეისარს ლაშქრობაზე უარი უთხრეს და შინსაკენ გაემგზავრნენ. ცხადია, ასეთ რამეს ჰერაკლე თავის ყმებს არ აპატებდა, თუკი პერსარმენის, ქართლისა და ალვანეთის მთავრებს, რომელთაგანაც ბევრი არა მარტო ფორმალურად, არამედ ფაქტიურადაც ირანის შაჰის ყმები იყვნენ, უთვლიდა ომის დასაწყისში: ნებაყოფლობით მემსახურეთ თქვენი ჯარებით, თორემ ისე მოგექცევით, როგორც წარმართებს, და ნაცარტუტას აგადენთო! ამიტომ, არც ის არის შეუძლებელი რომ ჰერაკლეს დროს მომხდარიყო აღნიშნული პოლიტიკური ცვლილებები ეგრისში.

ანალოგიურია ქართ. მატთანებში წარმოდგენილი სურათიც, თუმცა მისი ქეშმარიტების ფარგლების გარკვევა ამჟამად ძნელია. ჯ უან შერით, VIII ს. დამდეგს ეგრისში ადგილობრივი დინასტია სულ არ ჩანს და მთელი ქვეყანა აფხაზეთის სამთავროს საზღვრამდის ქართლის ერისმთავრებს ეკუთვნის. უეჭველია, ამ შეხედულებასაც ისტორიულ ქეშმარიტების მარცვალი უძევს საფუძვლად, სახელდობრ იერმინდელი გამოძახილი იმ მდგომარეობისა, როდესაც ეგრისის მეფეების უპატრონოდ დარჩენილ (როგორც ადგილობრივ სამეფო დინასტიის გადაშენების, ისე ბიზანტიის დასუსტების წყალობით) მემკვიდრეობის ხელში ჩაგდებას ცდილობდნა მუზობელი ფეოდალური მფლობელები: ჯერ ქართლის ერისმთავრები, ხოლო, შემდეგ, აფხაზთა მთავრები.

საბატონო სუბათი ში-საქართველოს სამეურნეო და სოციალურ-
ნაბან ურთიერთობის (კლასობრივ ურთიერთობის) ისტორიისა-
მანვითარებისა თვის VI ს-ში ცნობები უაღრესად მცირეა,
VI ს-ში თითქმის სრულებით არ მოგვეპოვება. იმუ-
ლებული ვართ ამიტომ მეტად სქემატურად და ისიც ხშირად პრობ-
ლემატურობის ფარგლებში განვიხილოთ ეს საკითხები.

ქართლში ამ ხანაში, ყოველ შემთხვევაში, VI ს. ოთხმოციან-
წლებამდის, ხელსაყრელი პირობები უნდა ვიგულისხმოთ სოფლის-
მეურნეობის, — რომელსაც ბევრად ადრევეც საკმაოდ განვითარებული
სახე ჰქონდა, როგორც ვნახეთ, — შემდგომი ზრდისათვის. ასეთი პი-
რობა იყო პოლიტიკური მდგომარეობის სტაბილიზაცია, რომელიც
ირანელთა უმეშვეო მმართველობის დამყარებამ მოიტანა. მართლაც,
საერთო ცნობებით ამ პერიოდის აღმოს. საქართველო მდიდარი და
ნაყოფიერი ქვეყანა ჩანს. მაგრამ სასოფლო-სამეურნეო კულტურების
შესახებ კონკრეტულად, არც სასაქონლო წარმოების ხასიათისა და
მოცულობის შესახებ მის შიგნით, არაფერია შენახული. მემატრიანის
უაღრესად საყურადღებო და ექვემიუტანელი (ჩვენი აზრით) ცნობა
რომ უკვე IV ს. მეორე ნახევრისათვის თრდატ ქართლის მეფემ „რუეს-
თვისა რუე გამოილო“, ე. ი. რუსთავის (აქ იგულისხმება უთუოდ
მტკვარზე მდებარე ქალაქი, ტფილისის სამხრეთით, სადაც შემდეგში
საეპისკოპოსო კათედრა არსდება) სარწყავი არხი გაიყვანა,¹. მიუ-
თითებს მეურნეობა საკმაო ინტენსიფიკაციაზე ბევრად ადრე ჩვენს
ხანამდის. მაგრამ გაურკვეველი რჩება, რა კულტურებს ემსახურება
აქ ეს სარწყავი სისტემა. მარცვლელი კულტურების გავრცელებასა-
და ნაწილობრივ, შესაძლოა, სასაქონლო ხასიათსაც გვიპოწმებს ცნო-
ბა რომ დიდი ომიანობის დროს ეგრისში (542—562 წ.წ.) ქართლი-
ირანელებისათვის არის არა მარტო სამხედრო, არამედ აგრეთვე

¹ მოქცევაი ქართლისაი, 720.—ცნობა ძველის მთაბეჭდილებას, უწინარეს
ყოვლისა, თავის კონკრეტულობით ჰქმნის, მიუხედავად იმისა, რომ აშკარაა მისი
გატარება მერმინდელ რედაქციის ბრძმედში, როცა სახელწოდება „რუსთავი“,
წარმოშობილი ამ სამეურნეო აქტის შედეგად. უკვე განმტკიცებული იყო. მეორე
მხრით, სწორედ ამ ქალაქის სახელწოდება, დოკუმენტალურად დადასტურებული
VI ს. დამდეგისათვის, უდავოდ ამტკიცებს ხსენებული საირიგაციო სისტემის არ-
სებობას უფრო ანდრინდელ ხანისათვის, ყოველ შემთხვევაში, მეხოთე საუკუნისა-
თვის. რუსთავთან იყო (და არის დღესაც) ყარაიის არხის თავი. ვახტანგ VI-ემ
„ნაგებდამ“, ე. ი. რუსთავიდან (ასე იწოდებოდა ეს ნაქალაქარი ახალ საუკუ-
ნებში) „გაილო.. რუ მტკვრისაგან, და მიერ ეამითგან ნაყოფიერებს ჰალებს
ქვეითი მიწდორი, ვახუშტი, გეოგრ. ჯან. 67. უნდა ვითქვით რომ ეს იყო ძვე-
ლი არხის განახლება.

სასურსათო ბაზა: აქედან ეზიდებიან ისინი ეგრისში, სახედრისა და კაცის საშუალებით (ანუ, ძველი ქართ. ტერმინოლოგიით, „სატვირთავითა და მკვირცხლით“), სანოვაგეს, უწინარეს ყოვლისა, პურს (ე. ი. საერთოდ, მარცვლეულს).

პროკოპი მოგვითხრობს რომ პეტრას საშველად მოსულ ირანელების სარდლის ერთს მთავარ საზრუნავს შეადგენდა თავის ჯარის სურსათით მომარაგება ეგრისში: პეტრაში ახალ გარნიზონის ჩაყენების შემდეგ უკან გაბრუნებულ მერმეროეს დანარჩენი ჯარი ახალი, მთის, გზებით მიჰყავს, „რათა ჯარისკაცებს შესძლებოდათ რბევით ერჩინათ თავი“, იმიტომ რომ „მას, იმავე [ე. ი. ძველი] გზით იქითკენ მიმავალს, არაფერი საჭირო სახსარი აღარ ხედებოდა, ყველაფერი-კი, რაც ჯარმა იბერიიდან მოიტანა, პეტრაში დასტოვა“¹. მაინც, რაკი პეტრაში დატოვებული სანოვაგეც არასაკმარისი ყოფილა და არც ლაზიკის მთებში შეიძლებოდა სურსათის დიდი რაოდენობით შოვნა, ამიტომ ირანელები იძულებული შეიქნენ უმეტესი ნაწილი თავისი ჯარებისა მთლად გაეყვანათ ამ ქვეყნიდან². დარჩენილებმა მწარე დამარცხება იწვნიეს რომაელებისა და ლაზებისაგან, რომელთაც მტრის ბანაკში „დაიტაცეს ბევრი იარაღი და დიდძალი ფული და აუარებელი ცხენი და კერძო ვირი... სხვა სურსათიც და აუარებელი ფქვილიც იპოვეს იქ და ყველაფერი დასწვეს, რაც-კი ბარბაროსებს იბერიიდან წამოეღოთ, რათა პეტრაში შემოეტანათ“. მომავლისთვისაც, გამარჯვებულმა მოკავშირეებმა „მრავალი ლაზი დასტოვეს ვიწრობაში რომ სპარსელებს აღარ შესძლებოდათ პეტრაში სურსათის შეტანა“³. 550 წ. ირანის ჯარმა კვლავ გაამაგრა „პეტრაში მყოფი მცველი რაზმები დიდძალი სანოვაგითა და ყველა საჭირო საგნით“⁴. მართლაც, როცა რომაელებმა ციხე-ქალაქი აიღეს, იქ „უამრავი აღმოჩნდა პური, დამარილებული ხორცი და სხვა სურსათიც: ალყა-შემორტყმულთ ის ხუთი წლის განმავლობაში ეყოფოდათ“⁵. საფიქრებელია რომ მრავალგზისი მითითება აღნიშნულ სურსათის იბერიიდან შემოტანის შესახებ ქართლს გულისხმობს, როგორც ადგილობრივს დასამზადებელ პუნქტს, და არა როგორც გადამცემ სადგურს. ჩვენ ძალიან საეჭვოდ მიგვაჩნია რომ ეს სანოვაგე, პირველ რიგში, მარცვლეული ქართლში შემოტანილი ყოფილიყო რომელიმე მეზობე-

¹ B. P. II 30, გეორგ. II 83-4.

² იქვე, გვ. 85-6.

³ იქვე 88. B. ⁴ G. VIII 8, 123.

⁵ იქვე, VIII 12, 147.

ლი ქვეყნიდან (მაგ., სომხეთიდან, რომელიც თავისი სამეურნეო-მდგომარეობით, ყველა ნიშნით, ღიდად არ უნდა განსხვავდებოდეს ქართლისაგან), ან, მით უმეტეს, ირანიდან.

ქართლში ეს მარცვლეული ირანელებს შეეძლოთ, რა თქმა უნდა, ხარკის ნატურალურ კატეგორიის სახითაც აეღოთ, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ ეს პური აქ ნაწილობრივ მაინც, შესყიდული უნდა ყოფილიყო. ეგრისში მდგომი ბიზანტიური რაზმის შესახებ, მაგ., დაცულია ერთი საინტერესო ცნობა (აგათიასი) რომ იგი ბალახსაც-კი ყიდულობდა, ისეთი გაკირვებული იყო. ერთერთ ბიზანტიელ მოხელის შესახებ, მაგ., ნათქვამია: მას „შეეძინა სატვირთო ხომალდები და ადგილობრივ ნაყოფებს იძენდა (კრებდა), ბევრი რამე ეყიდა მეტად დაბალ ფასებში, გაჰქონდა უცხოეთში და ჰყიდდა. ამიტომ, რასაკვირველია, პირველ საკიროების საგანთა ნაკლებობა შეეკმნათ ჯარებს, ისე რომ ბალახიც-კი საყიდელი იყო“¹. ნათელია რომ ეს ჯარები ეგრისში თავისთვის საჭირო სურსათ-სანოვაგეს უმთავრესად ყიდვის გზით იძენდნენ.

პირველ, ხარკის, შემთხვევაშიაც, ირანელებს არ შეეძლოთ მოსახლეობის საკვები ფონდის გარკვეულ ზომაზე მეტად შეკვეცა, თავიანთი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო ქართლში (ზურგი ეგრისის სამხედრო ფრონტისათვის, ადვილად გასაშისვლებელი და მეტად საშიში სტრატეგიული ხაზი ქართლის ჩრდილოეთ საზღვარზე—დარიანთან და სხვ.). მაშასადამე, მარცვლეულის საკმაოდ ფართო წარმოება ქართლში VI ს. არ უნდა იყოს შეუძლებელი. განსაკუთრებით თუ მოვიგონებთ ირან. ჯარების რაოდენობას ეგრისში (იხსენიება ხომ ცალკეული რაზმები 30000 მეომრის შემადგენლობით!). ქართლის სოფლის მეურნეობის საერთო ვითარებისათვის უეკველად დამახასიათებელია პროკოპის ცნობა მესხების შესახებ, რომელნიც, ამავე მწერლის მტკიცებით, „ძველითგანვე იბერთა ქვეშევრდომი“ არიან. (ე. ი. ტერიტორიულად და პოლიტიკურად ქართლს ეკუთვნოდნენ) და „რომელთაც მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები“. „მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, რადგან მესხებიც მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის“, ამბობს პროკოპი². შეიძლება უეკ-

¹ IV 22, Hist. Gr. Min. II 328-9. თარგმანი ეკუთვნის პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს, რომელმაც ჩვენი თხოვნით სათანადო ამონაწერი გადმოგვცა, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.

² B. G. VIII 2, გეორგ. II 97; შეადრ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. საქართვ. ეკონომ. ისტორია II 110.

ველად მივიჩნით, ბუნებრივ-ისტორიულ პირობების მიხედვით, რომ, მესხეთთან შედარებით, შიდა ქართლის არა ერთი რაიონი თუ უფრო კარგს, ყოველ შემთხვევაში უფრო ცუდ, მდგომარეობაში არ იქნებოდა. ქართლის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის, როგორც სააღებ-მიცემო საგნის შესახებ, პირდაპირი ცნობის მსგავსი არაფერი მოღწეულა. ღვინის გამო შეიძლებოდა მხოლოდ მოგვეგონებინა რომ იგი საიმპორტო სავანი იყო მეზობელ ეგრისში. მაშასადამე, სათანადო საბაზრო მოთხოვნილება მეზობელ ქვეყნებში არსებობდა, და ქართლის მევენახეებს ვაჭარი ეყოლებოდათ.

რომ ქართლს ამ დროს მართლაც ინტენსიური საგარეო აღებ-მიცემა აქვს, კარგად ჩანს პროკოპი კესარიელის ცნობიდან იმ დროინდელ ირანულ სომხეთის სატახტო ქალაქის ღვინის შესახებ. პროკოპი სხვათა შორის ამბობს რომ ღვინის გარშემო „მრავალი მკიდროდ დასახლებული სოფელია გაშენებული... აქ მრავალი ვაჭარი ცხოვრობს და საქმიანობს, რადგანაც აქ საქონელი შემოაქვთ ინდოეთიდან, მეზობელი ივერიიდან და თითქმის ყველა, სპარსელთა და რომაელთა ქვეშევრდომ ხალხის, ქვეყნიდან და ერთმანეთში აღებ-მიცემას აწარმოებენ“-ო¹. ინდოეთის შემდეგ ერთბაშად, და მხოლოდ, ქართლის დასახელება სომხეთთან მოვაქრე ქვეყნებიდან ცხადად მოწმობს რომ ქართლის მონაწილეობა სომხეთის საგარეო ვაჭრობაში მართლაც დიდი იყო. ამასვე კვერს უკრავს ის ცნობილი ფაქტი რომ როდესაც VII ს. დამდეგს, საეკლესიო განხეთქილების ნიადაგზე, საშინელი მძულვარება და გათიშულობა ჩამოვარდა ქართულ-სომხურ მმართველ საეკლესიო წრეებს შორის, სომეხთა კათალიკოზმა თავის სამწყსოს უბრძანა—ქართველებთან საერთო არაფერი იქონიოთ, არც ლოცვაში, არც ჭამასმაში, არც მეგობრობაში, არც მოყვრობაში; შეგიძლიათ მხოლოდ ივაჭროთ მათთან, როგორც ურიებთანო. „ცხოვრებისგან გამდგარი“ ბერი, რომელიც ყოველგვარი ბრძოლისათვის მზად იყო სრულიად განყენებულ დოგმატიკურ საკითხების გამო, ქართველებთან ვაჭრობას მაინც ვერ ელევდა!

ქართლის საიმპორტო საქონლის შესახებ ცნობები არ შენახულა. მაგრამ თავის ხასიათით იგი ისეთივე იქნებოდა, როგორც ეგრისისათვის იყო ჩვენი მიერ აღნიშნული—მისი მთავარი მომხმარებელი წარჩინებულთა წრეა და, სათანადოდ, განსაზღვრულია თვით საქონლის რაობაც. ვარსკენ პიტიახშის ცოლს, მაგ., ანტიოქიური

სამოსი აცვია (ანტიოქია იყო წინა აზიის ერთი ყველაზე უფრო მდიდარი ქალაქი, სირიაში) ¹.

ეს სოფლის მეურნეობის სასაქონლო წარმოება, რომლის ზრდას, გარკვეულ მიჯნამდის, ხელს უწყობს ფულადი ხარკი, როგორც უკვე ნათქვამია თავის ადგილას (იხ. ზემოთ), ჰქმნის პირობას საქალაქო ცხოვრების გაფართოებისათვის. ქართლის იმდროინდელი ქალაქებია: მცხეთა, ტფილისი, უჯარმა, რუსთავი, ბოლნისი, მანგლისი, ერუშეთი, ქერემი, ხუნანი და სხვ. ბევრი ამათვანის შესახებ ჩვენ მხოლოდ გუშანით ვამბობთ, ქალაქიაო, ვეყრდნობით რა ზოგიერთ არაპირდაპირს ჩვენებას: ფაქტური ცნობები არ შენახულა. ვიცით მხოლოდ რომ VI—VII სს. მიჯნაზე ტფილისი ძალიან მდიდარი ქალაქი ყოფილა. ძველ სომეხ მემატეანის, მოსე კალანკატუელის, ცნობით, როცა ჰერაკლე კეისრის მოკაეშირემ, ხაზართა ხაკანმა, ტფილისი აიღო, მან აქ დიდი სიძლიდრე იშოვა. ხაზარებმა, ამბობს მემატეანე, „გარემოიცვეს ნებიერი, მოვაქრე, სახელოვანი დიდი ქალაქი ტფილისი“ და მიუხედავად პირველი ცდების დამარცხებისა, მანამ არ მოეშენენ ქალაქს, სანამ არ დაიმორჩილეს იგი. ჯერ მოსახლეობა გაელიტეს და შემდეგ „ხელი მიჰყვეს საგანძურებს. მთელი სიმრავლე მეომრებისა მძიმედ დატვირთული მოდიოდა თავის ბატონთან და მოჰქონდა ნადავლის ზვინები და ხვავები. იმდენი შოჰყარეს რომ თვალს წყალი ელეოდა ოქროსა და ვერცხლის ქანქრების უთვალავ რაოდენობის ცქერაში. ენით უთქმელია თვალმარგალიტით მოოქვილ, საეკლესიო, სამკაულ-სამსახურებელის ამბავი, რომელიც წაიღესო“. შემდეგში აღვანელ წარჩინებულებს მათ ქვეყანაში დაბანაკებულ ხაზარების ნადიმზე უნახავთ მოოქროვილი ვერცხლის თასები და სასმისები, რომელიც ტფილისურ ნადავლიდან ყოფილა წამოღებული ².

¹ შუშანიკის მარტილობა, გორგ. გამ., 18: „რამეთუ შინაგან ძაძა ემოსა და არაჲინ იცოდა ჩემსა გარეშე, ხოლო გარეგან, კაცთა თუალსა, ანტიოქიისა პალეკარტი ემოსა“; შეადრ. სომხ. თარგმანი: **ԵՒՎ ԸՆԱԿԵՐՎ ՆՈՐԱ 'Ի ՄԵՐԿՈՒՅ ՔՈՒՐՋ. ԵՒ 'Ի ԱԵՐՈՅ ՕՐԻԿԵՐՈՅ ԱՆՏՈՒՔԱՅԻ**“, ენეტიკის გამოც., გვ. 43-შიოს სასწაულებში, საქ. სამ., 254—, მოთხრობილია ერთი საინტერესო ეპიზოდი ირანელი კაცის შესახებ, რომელსაც ძღვენი მოაქვს მონასტრისათვის ჯორებით [ირანიდან]: „აქუნდეს ორნი კერძო-ვირნი აღტვირთულად ზეთითა, სიმსიმითა, თაფლითა და ლეღვითა ხმელითა“. აქ ალბათ დასახელებულია ის საქონელი, რომელიც, ნაწილობრივ მაინც, შემოჰქონდათ უცხოეთიდან. ძველი ამბავს VI ს-ით ათარიღებს, მაგრამ ამ თარიღის სიმართლეს შემდგომი გარკვევა სჭირია.

² **ԿԱ ՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻ**, 107, 119—126.

დასავლეთ საქართველოშიაც ამ დროს ქალაქები ბლომად იხსენიება: სატანტო ქალაქი არქეოპოლისი ანუ ქართულად ციხე-გოჯი (ეხლანდელი ნოქალაქევი), პეტრა—ქაჯთა-ციხე (ციხისძირი), ფაზისი (ფოთი,) როდოპოლისი-ვარდციხე, სკანდა, შორაპანი, სევასტოპოლისი-ცხუმი (სოხუმი), პიტიუნტი (ბიკინტა), და სხვ.

თუ ბევრი ამ პუნქტთაგან, იმპერატორ იუსტინიანეს საკუთარი თქმით, „სიმაგრეები“, ყაიხია იყო, როგორც, მაგ., სკანდა, სარაპანი (შორაპანი), მურისი, ლისირი და სხვ., ზოგიც კიდევ, როგორც „პიტიუნტი და სებასტოპოლი ხომ უფრო ციხე-სიმაგრეებშია ჩასათვლელი, ვიდრე ქალაქებში“, *ex quibusdam παλιον εδομησεντων η παλιον, ὁμοιερως, κερძოდ, პეტრას, ამ სიტყვების პატრონი, უკვე ნამღვილ ქალაქად სთვლის.* შემდეგ როცა, კეისარი თავის ნოველაში ამბობს რომ „არქეოპოლისი და როდოპოლისი უდიდესი და ძველი სიმაგრეებია“¹. აქ, საფიქრებელია, მათი ქალაქობაც არის ნაგულისხმევი. პროკოპი, მაგ. გვაცნობს რომ ლაზთა ქალაქები *πολιταια* უმეტეს წილად, ფაზისის მარჯვნივ არის გაშენებული, მათ შორის „არქეოპოლის, ძალიან გამაგრებული“ და სხვ. „ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები-კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი“-ო². სხვაგან, არქეოპოლისი დახასიათებულია როგორც „მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“³.

აღნიშნული პირობებივე ჰყვებადღენ ხელოსნებს (კერძოდ, ქალაქისას) წარმოებას: მცხეთაში, როგორც უკვე ვიცით, ბლომად ყოფილან, მაგ., მებაშლეები და მეჯადაგეები. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება რომ ბევრი მათგანი უცხოელი ყოფილა ტომით. ის გარემოება რომ ამ ხელოსნებს ჩვეულება ჰქონიათ ერთად ედღესასწაულნათ თავიანთი სარწმუნოებრივი უქმე დღე (ეესტათის მარტვილობა), საკითხს ჰბადებს, რომ არა აქვთ ამ ხელოსნებს უკვე იმ დროს რაიმე კორპორაციული კავშირი (საერთო დღესასწაულები დამახასიათებელია ამქრული წყობილებისათვის). ასეთსავე ექვს აძლიერებს ამ ხელოსნების საერთო სოლიდარული მოქმედება გარკვეულ შემთხვევის გამო. ხელოსნობის შესახებ დას. საქართველოში არავითარი ცნობა არ მოიპოვება.

საქართველოს მკიდრო ეკონომიური კავშირი მეზობელ დიდ სახელმწიფოებთან მჯღაენდება უკა-

¹ იუსტინიანეს XXXI ნოველა, გეორგ. II 198.

² B. P. II 29, იქვე, 72-3.

³ B. G. VIII 13, გვ. 152.

ნასკნელთა სწფას-საზომების გავრცელებაში ჩვენს ტერიტორიაზე. ამ მხრივ დამახასიათებელია რომ აღმ. საქართველო უფრო ახლო დაკავშირებულია ირანთან, დასავლეთი—აღმ. რომის იმპერიასთან (შედარ. სამეგრელოში ეხლაც ხმარებული ბერძნ. საზომი „ორგია“ და მრავალი სხვა ფაქტი). ფულიც, სათანადოდ, ამ პერიოდში უცხოური ტრიალებს: ქართლში—უპირატესად, ირანული, ეგრისში—უპირატესად, რომაული. ¹ საყურადღებოა რომ როცა ქართლის დამოკიდებულება ირანზე შესუსტდა და ირანული მონეტის სათანადო რაოდენობით შემოსვლა შეფერხდა (VI ს. დამლევი), ქართლში დაიწყო ადგილობრივი ფულის ქრა ქაჭთული წარწერით, იმდენად დიდი, მაშასადამე, მოთხოვნილება. ეს არის დღემდის ცნობილი ყველაზე ძველი ფული ქართული ზედწერილით. იგი სხვათა შორის, იმაზედაც მიუთითებს რომ VI ს. დამლევის პოლიტიკურ ამბებს ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში დიდი დაბრკოლებები არ უნდა გამოეწვიათ.

ეხლა თუ გავითვალისწინებთ ლიტერატურულ ცნობებსაც ქვეყნის საერთო სამეურნეო ძღვომარეობის შესახებ, სურათი შედარებით უფრო სრული იქნება. როცა 577—8 წ. კვლავ დაიწყო საზავო მოლაპარაკება ირანელებსა და რომაელებს შორის, პირველნი განსაკუთრებით დაჟინებით მოითხოვდნენ დაებრუნებინათ მათთვის პერსარმენია და ივერია, და, უკიდურეს შემთხვევაში, უარს ანაზობდნენ ფულად საზღაურზე. ამ ამბების მომთხრობელი ბიზანტიელი მეჭატიანე ამტკიცებს, რომ ირანულმა საზავო პირობებმა კონსტანტინოპოლში საერთო სიხარული გამოიწვიეს: „კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისათვის პერსარმენია და თვით ივერიაც. იგი დარწმუნებული იყო რომ სპარსელები, მხნეობის დაცემისა და უკიდურესი დასუსტების დროსაც, არ დათანხმდებოდნენ ხელი აეღოთ ასეთ მნიშვნელოვან ქვეყანაზე“. შემდეგ მეჭატიანე დასძენს რომ თავის მხრით ირანის შაჰი ძალიან ნასიამოვნები იყო ამ ქვეყნების უკან დაბრუნების შესაძლებლობით. იგი იმედოვნებდა რომ „ომის დამთავრების შემდეგ სასურველად მოაწყობდა საქმეს (იგულისხმება პოლიტიკური მდგომარეობა) პერსარმენიასა და ივერიაში; ხოლო ეს ქვეყნები, არაჩვეულებრივი ნაყოფიერების გამო, დიდ შემოსავალს იძლეოდა“-ო ². ეგრისი, საერთოდ, უფრო ღარიბი ქვეყანა ჩანს. სათანადო ცნობა-

¹ ამ რთულ საკითხს ავტორი სპეციალურ მონოგრაფიაში იხილავს.

² შენანდრე, ნაწვ. 47.

ზემოთ იყო განხილული, მაგრამ იქვე ჩვენ ვამბობდით რომ ეს ცნობა კრიტიკულ დამოკიდებულებას საკიროებს და რომ მისი განზოგადება არ შეიძლება. მართლაც, იგივე ავტორი სხვა ადგილას მოულოდნელად ამბობს რომ ლაზიკის ერთ რაიონში, მუხირეისის მხარეში, რომელიც ერთი დღის სავალით იყო დაშორებული არქეოპოლისის (ნოქალაქევს), ბევრი მკვიდროდ დასახლებული დაბა იყო. ეს არის ყველაზე ნაყოფიერი, „საუკეთესო“ მხარე კოლხეთში, რადგანაც აქ ლენოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფიც იქ კარგი იცის, თუმცა ლაზიკის სხვა მხარეებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“-ო აქ ჩაუდის მდინარე რიონი, სადაც ძველ კოლხებს დაუარსებიათ, ამჟამად უკვე დანგრეული, ციხე ქუთათისიო. იქვე განმეორებით, მუხურისი „კოლხეთის საუკეთესო ნაწილადაა მოხსენებული¹. ცხადია, აქ იგულისხმება მერმინდელი ვაკე ანუ ქვემო-იმერეთი, ტლანქი მოხაზვით ცხენის წყალსა და რიონს შორის მდებარე ტერიტორია. აღწერილობით, ეს ბალ-ბოსტანის რაიონია უფრო, ვიდრე მარცვლელი კულტურებისა.

საერთო ეკონომიურ სიძლიერეზე მიუთითებენ იმ დროინდელი ქართ. ხუროთმოძღვრების ნაშთები, როგორც, მაგ., ჯვარის-საყდარი (არაგვის შესართავთან), უბერებელი და უმშვენიერესი ძეგლი ქართ. ხელოვნებისა, ტფილისის სიონი (პირვანდელ სახით მოღწეული არ არის), და მრავ. სხვ.

ამრიგად, აღმ. საქართველოში უფრო დიდ არეზე, დას. საქართველოში უფრო მცირე არეზე, სოფლის მეურნეობა ამ დროს ინტენსიურ ხასიათს ატარებს და მაღალ-შემოსავლიანი დარგია. კერძო საკუთრების ინსტიტუტის არსებობის პირობებში (რასაც ჩვენ ბევრად ადრეც ვხვდებოდით და რაშიაც ქვემოთ უეჭველობით დავრწმუნდებით), ამ ნიადაგზე, იქმნება შესაძლებლობა მაღალი რენტის მიღებისა. ეს-კი იწვევს მიწის, ძირითად საწარმოო საშუალების, მიმართ ყურადღების კონცენტრაციას. ჩქარდება შესაბამისი პროცესები მიწისფლობელობის სფეროში. მწვავედებიან სათანადო დამოკიდებულებანი. ხდება საადგილმამულო უფლებების გადაჯგუფება იმ მიმართულებით რომ მიწის ძირითადი ფონდები თავს იყრიან (მიისწრაფიან აქეთკენ) გაბატონებულ უმცირესობის ხელში.

ეს განვითარება მიმდინარეობს როგორც ეკონომიური, ისევე, და შესაძლებელია უფრო მეტადაც, უმეშვეო ძალადობის გამოყენების გზითაც.

¹ B. G. VIII 14 § 46, გეორგ. II 163, 165.

არსებული პირობები ხელს უწყობდენ მიწის სულ უფროდა უფრო ღრმა ჩათრევას საერთო აღებ-მიცემის პროცესში. გალატაკე-ბული მესაკუთრენი (გალატაკება-კი იმ შფოთიან ხანაში, როგორც ზემოთ თავის ადგილას, ენახეთ, ძნელი არ იყო გარკვეული წრეებისათვის) ნებსით, ან არაპირდაპირი ზეგავლენის წყალობითაც, ჰყიდიან თავიანთ მამულებს, რომლებიც, ცხადია, მათი მდიდარი მეზობლების ხელში გადადის. თუ რამდენად შორსაა უკვე იმ დროს ეს პროცესი წასული, ამის მშვენიერი დოკუმენტი ჩვენ ამჟამად მოგვეპოვება ერთი ქვანიშნის წარწერის სახით. ეს ქვა აღმოაჩინა და ტფილისში ჩამოიტანა საქ. მუზეუმის თანამშრომელმა გ. ბოქორიძემ. წარწერის ენის სიძველეს მისი ჰემეტობა და ტერმინოლოგია ამტკიცებს. დათარიღებაც გარკვეულ ფარგლებში უზრუნველყოფილია: პროფ. აკ. შანიძის აზრით (რომელიც წარწერის ირანულ-ქრისტიანულ თარიღების სინქრონიზმზეა დამყარებული), წარწერა მიახლოებით 616—619 წწ. უნდა ეკუთვნოდეს. მაგრამ თვით წარწერის ცნობა რომ ეს ქვა-ნიშანი აღმართული ყოფილა „სახელსა ზედა მცხეთისა ჯურისასა“ თითქოს უფრო ადრინდელ ხანაზე მიუთითებს (თუ „ჯვარის“ ქვეშ ჯვარის-საყდრის წინამორბედ ნიშანს ვიგულისხმებთ, რაც ყველაზე უფრო დასაჯერებელია: ეს ქვანიშანიც ხომ „ჯუარი ქრისტისი“ იყო, როგორც იგი თავის თავს უწოდებს; ხოლო თვით ტაძრის გულეების შემთხვევაში, რაც ნაკლებ საფიქრებელია, თარიღი უფრო დაბლა უნდა იყოს დაწეული, VII-ს. ოციან წლების დასასრულის ქვემოთ, რადგანაც ამ ტაძრის შენება მაშინ მთავრდება). თვით წარწერის ტექსტი გვამცნობს, რომ ეს ქვა-ნიშანი, ჯვარის სახით, აუმართავს ვინმე კოსტანტის, სტეფანესა და გულას შვილს, „ნასყიდევსა ქუეყანასა ზედა“, ე. ი. ნაყიდ მიწაზე ¹. იმ დროს საერთოდ ჩვეულებრივი ამბავია მამულზე მსგავსი ნიშნის აღმართვა საკუთრების გამოსაცხადებლად ². ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო ის გარემოებაა რომ მიწის გასხვისების (გაყიდვის ფორმით) ფაქტი დოკუმენტალურად დამტკიცებულია მეექვსე საუკუნისათვის და ისიც საკმაოდ მაღალ ზონაში და საკმაო მოშორებით ცენტრალურ რაიონებიდან; ქვა აღმართული ყოფილა ერთ მიწის-ნაქერზე სოფ. წყისეში (სამხრ-დასავლ. 4 კილომეტრზე სოფ. უდესგან ახალციხის

¹ ამჟამად წარწერა უკვე გამოცემულია: პროფ. აკ. შანიძე, ძვ. ქართ. ქრესტომათია, ტფ. 1935, გვ. 25. ჩვენ ვისარგებლეთ პროფ. აკ. შანიძის სპეციალური ცნობით, რასაც მაღლობით აღენიშნავთ.

² ამ საინტერესო ჩვეულებასა და მის გავრცელებას, კერძოდ, საქართველოში ავტორი სპეციალურ მონოგრაფიაში ეხება.

რაიონი) 1. რამდენად უფრო ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული ასეთი ურთიერთობა ძირითად რაიონებში! ცხადია, რომ იქ მიწის ყიდვა-გაყიდვა სრულიად ჩვეულებრივი ამბავია.

რაც შეეხება მსხვილ მიწისმფლობელობის ტენდენციას შემდგომი ზრდისაკენ უშუალო მიტაცების გზით, ამის საილუსტრაციოდ ჩვენ ერთი საინტერესო ცნობა მოგვევოვება. საქმე ეხება ახლად აღმოცენებულ ქართლის საერისმთავრო ხელისუფლების ბრძოლას ადგილმამულისათვის შიო-მღვიმის მონასტერთან. ერისმთავარი სტეფანოზ (XII-ს. დამდეგი) მონასტერს ესტუმრება კათალიკოზთან ერთად. მას ჰგონია რომ კათალიკოზს ბერებმა მეტი პატივი სცეს და ფრიად ნაწყენია, „განიხერხებოდა შურითა“. ერისმთავარი მონასტრის მამასახლისს სტუქსავს: „ბერო არაკეთილო... ვითარ შეურაცხ მყავთ რამეთუ არარაჲ პატივი მთავრობისა წინა. მიყავთ, და ოდეს სცანით ეპისკოპოზისა თქუენისა მოსლვა, ესეოდენ აღიდეთ იგი“-ო. ბერის მიკიბულ-მოკიბულ პასუხის უკმაყოფილო, სტეფანოზი ეკითხება მას: „უმეტეს არსა საყდარსა ჩემსა - ეპისკოპოზისა? მე მეფეთა საყდართა ვზი“... ჩემს სამეფო ტახტზე უფროსი ეპისკოპოზის ტახტი (ე. ი. ხელისუფლება) როგორ შეიძლება იყოსო. აქ ქრისტეს მსახურიც ჰკარგავს მოთმინებას და შეურაცხებას აყენებს ერის მთავარს. საპასუხოდ „განრისხნა გულისწყრომითა სტეფანოზ მხილებათა მათოვს და მისტაცნა ორნი აგარაკნი და თქუა: „არა მივსცე შეურაცხისმყოფელთა მამული ჩემი“-ო, 2. თავის მამულს ეძახის ამ მიწებს სტეფანოზ, ალბათ, იმიტომ რომ ისინი შეწირული იქნებოდენ მონასტრისათვის ქართლის წინანდელ მფლობელებისაგან. ერთერთი მათგანის შესახებ იგივე ძეგლი, მაგ., მოგვითხრობს რომ მან „მიანიქა უკუე მონასტრისა ოთხნი რჩეულნი სამეფოთა დაბათავან და დაწერა კელითა თვისითა თავისუფლება მათი“-ო ეხლა 3. სტეფანოზს უკან მიჰქონდა ნაჩუქარი, „შეწირულის“ „გამოწირვას“ აპირებდა, რაც შემდეგში ჩვეულებრივ ამბად იქცევა: კიდევაც ემუქრებოდა, „უთქმიდა შინებათა“. შემდეგ ავტორს გამოჰყავს სცენაზე წმ.-შიო, მონასტრის პატრონი და მფარველი, რომელიც ვითომც ძილში ჩვენებით გაუღენას

1 თუმცა ამ რაიონს ჰქონდა საფუძველი გარკვეული დაწინაურებისათვის. რადგანაც იგი მნიშვნელოვან გზაზე მდებარეობდა მესხეთის აღმ. სექტორიდან დასავლ. სექტორისაკენ, მაგრამ იგი მაინც არ შეიძლება იმდროინდელ ქართლის ეკონომიურად წამყვან რაიონების პირველ რიგში იყოს დაყენებული.

2 „თხრობა სასწაულთათვის... შიოსთა“: საქართვ. სამოთხე. 256-7.

3 შიოს ცხოვრება: საქ. სამ., 237.

ახდენს სტეფანოზზე რათა მან დაუბრუნოს ტაძარს მისი ქონება: „სტეფანოზ ბოროტო და მეღვარეო, რად მისტაცენ მონასტერსა ჩემსა აგარაკნი? — თუ ეხლავე უკან არ დააბრუნებ, ვაი შენს ტყავსაო. სტეფანოზი შეშინებულია; მაგრამ ეს მიწაც საშინლად ენანება და წმინდანისა და ეკლესიის მოტყუებას ცდილობს, მხოლოდ ერთს აგარაკს უბრუნებს მონასტერს. მაგრამ ზრამც თუ ეს ხრიკი არ გაუდის, მას ეხლა ჯარიმასაც ახდევინებენ, ნამატიც მოიტაო. სასჯელსაც ადებს შიო: სტეფანოზ და მისი ოჯახი ცოფდება — „ძალით იპყრობდეს კელებითა მთავარნი და ყოველი ერი... გულისხმაჰყვეს ესე უკუე წარჩინებულთა მათ ქართლისათა“ და შეკრული წაიყვანეს ისინი მღვიმედ, ე. ი. დამნაშავე საკუთარი ფეხით მიდის ცოდვის მოსანანიებლად. როცა ეს მიღწეულია სტეფანოზმა მიუწოდა „მწიგნობარსა თვსსა. და უბრძანა' რათა დასწერნეს ორნი დაბანი დაბათავან სამეფოთა ურჩეულესნი“... ეს დოკუმენტი შიოს საფლავს დაადო და ჰგოდებდა: „აჰა, მამაო, პატიჟი ბრალისა ჩემისა“, აი, ჩემი დანაშაულისათვის სასჯელიო. შემდეგ, „დაამტკიცა უკუე კელიწერილი იგი კელითა თვსითა. და მასეე ჟამსა დასწერა ჰროარტავი და დაამტკიცა კელითა თვსითა და წარსცა ყოველსა შინა ქუეყანასა ქართლისასა, რათა ყოველნი ეკლესიანი განათავისუფლენ მძლავრებისაგან და ხარკის მიცემისა“¹. ეკლესიამ გაიმარჯვა, ან ყოველ შემთხვევაში, ამ საეკლესიო მწერალს სურს ასე.

მაგრამ იყვნენ ისეთი მესაკუთრენიც, რომელთაც ძლიერთა ამ მიმტაცებლობისათვის არ შეეძლოთ აღწერილის მსგავსი წინააღმდეგობა გაეწიათ, და რომელთა მამულებზედაც წარჩინებულთა სიხარბე უფრო ადვილად იკმაყოფილებდა თავს. ანტაგონისტურ საზოგადოებაში ნორმალურია რომ ცელილებები, ერთი ძირითადი კლასის მდგომარეობაში მომხდარი, გავლენას ახდენს მეორე კლასის ვითარებაზედაც, თუმც შესაძლოა, სრულიად საწინააღმდეგო ხასიათისასაც. ყოველი მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი მოვლენა უთუოდ ეხება, თავის სხვადასხვა მხრით, ორსავე ფრთას: ერთის გაძლიერება მეორის დასუსტებას უდრის და უკანასკნელის ხარჯზედაც ხდება.

ის განსაკუთრებული სიძლიერე, რომელსაც V-I-ს. წარჩინებულთა ჯგუფმა მიიღწია, -- განსაკუთრებით, ქართლში, არ შეიძლება თავის რომელიღაც მხრით, სოფლის ძირითად მოსახლეობას არ დასტყობოდა. სოფლის მოსახლეობის ძირითად კატეგორიას-კი ამ დროს „წვრილი ერი“ შეადგენს, რომლის დამოკიდებულება წარჩინე-

¹ „თხრობა სასწაულოათვის... შიოსთა“: საქ. სამოთხე, 257-მ.

ბულთაგან აღებულ ხანაში, და ისიც ბარის რაიონებში, ჯერჯერობით მხოლოდ აღრინდელ - ფეოდალურ ხასიათისაა, განსხვავებით „გლეხებისაგან“, ბევრად უფრო მცირერიცხოვან ჯგუფისაგან, რომელიც უკვე ბატონყმურ დამოკიდებულებაში იმყოფება. „წერილი ერის“ მდგომარეობისათვის დამახასიათებელია რომ უმეტეს წილ შემთხვევაში მას ჯერ კიდევ შერჩენილი აქვს თავისი სამამულო უფლებები, ჩვეულებრივად, თემურ მიწისმფლობელობის ფორმით, ნაწილობრივ კერძო საკუთრების სახითაც (აქ მნიშვნელოვანია თვით საადგილმამულო კატეგორიები). ამ თავის სამამულო უფლებების დაკარგვით, ძირითად საწარმოო საშუალების მიწის — დაკარგვით, ეს კლასი მიდის ყმობისაკენ, მაშინ როდესაც „გლეხთა“ ყმობა პირად უთავისუფლობისაგან მომდინარეობს.

მეექვსე საუკუნეში „წერილ ერს“ უნდა გაეცლო ერთი უმნიშვნელოვანესი საფეხურთაგანი თავისი განვითარებისა: წარჩინებულთა წოდება, რომელმაც ეხლა ასეთი ჩინებული პირობები მოიპოვა თავის სოციალურ ინტერესების დასაპურებლად, ცხადია, მგლის თვალებით უტკერის იმ მიწის ფონდებს, რომლებიც ჯერ კიდევ შერჩენია „წერილ ერს“ და ყოველგვარი საშუალებით ცდილობს მათს ხელში ჩაგდებას. ეს ხანგრძლივი ბრძოლაა, რომელიც მეექვსე საუკუნეში არც დაწყებულა და არც დამთავრებულა. აქ ჩვენ მხოლოდ მისი ერთი უმძაფრესი გამოხატულების პერიოდს გვევლინება. გარდა ამისა, ამ ბრძოლის აღებულ მომენტისათვის დამახასიათებელია ისიც, რომ, როგორც ეს ჩვენთვის უფრო ცხადი გახდება საქართველოს ისტორიის მომდევნო პერიოდის განხილვიდან, მიტაცებისა და მიმძლავრების საგნად და მიზნად ჯერ კიდევ მხოლოდ სახნავ-სათესი მიწებია საგულვებელი¹.

პირდაპირი ცნობის უქონლობის გამო ჩვენ ამ შემთხვევაში სხვა ხასიათის მასალას ვეყრდნობით. საინტერესო კვალი ჩანს, მაგ., ტერმინოლოგიაში. ავიღოთ თუნდაც სიტყვა „ბეგარა“, რომელიც შემდეგში ერთი ძირითადი ტერმინთაგანია ყმის ფეოდალურ გამოსალგებების აღსანიშნავად. იგი მთელი ირანული გამოთქმის ნაშთად ითვლება („ბე ქარ ამადან“) და „სამუშაოზე გასვლას“ ნიშნავს. თავდაპირველად „ბეგარა“ ქართლში შეიძლება შემოსულიყო, როგორც ირანული ხარკის ერთერთი სახეთაგანი, მოსახლეობის ნა-

¹ იხ. ჩვენი ნარკვევი საქართველოს ვითარების შესახებ VII—IX სს.

ტურალური შრომითი გამოსაღები დამპყრობელების სასარგებლოდ სწორედ ასეთი ურთიერთობის აღსანიშნავად აქვს ნახმარი ეს ტერმინი უძველეს ქართველ მეპატიანეს, ჯუანშერს როცა იგი ლაპარაკობს ირანელების მიერ ჯორჯანეთის, ე. ი. გურჯანის, დაპყრობის შესახებ: „წარმოტყუენეს ჯორჯანეთი და შემდგომად უმკვიდრო ყვეს. და დასხნეს ადგილსა მათსა ნათესავნი სპარსთანი და ელამთანი, და მიერი თგან ქმნენეს ჯორჯანნი გლეხად, რომელნი აწ არიან მებეგრენი სპარსთანი და ელამთანი“¹. „როცა დამპყრობელი სცენიდან ჩამოდის, მოსახლეობის ვალდებულებებს მის მიმართ ეპატრონება ადგილობრივი უმაღლესი წრე, რომელიც წინათ მხოლოდ აგენტი იყო გარედან მოსული ძალისა. საგარეო ხარკი შინაურ ფეოდალურ გამოსაღებად იქცევა, ასეთი მეტამორფოზი საქართველოს მერმინდელ ისტორიაში სრულიად ჩვეულებრივი ამბავია.—ამ შემთხვევაში სწორედ ბეგარას მოსდის აღწერილი ცვლილება იმიტომ რომ იგი თავისი ხასიათით ალაგობრივ განსახორციელებელი გამოსაღები იყო (ტვირთის ზიდვა, სამხედრო სამუშაოები და სხვ.). ამასვე ხელს უწყობს ბეგარის ნატურალური ფორმა (მისი „გადაგზავნა“ არ შეიძლება). „ხარკი“-კი, როგორც ფულადი, ცენტრალური დანიშნულების გამოსაღები, უფრო მტკიცედ ინარჩუნებს თავის სახელმწიფოებრივს, ფისკალურ ხასიათს. თუ მისი მითვისება ხდება, მიმთვისებელი ადგილობრივი ცენტრალური (მეექვსე საუკუნამდევიდან, ქართლის ერისმთავრების) ხელისუფლებაა. მართლაც, არის ცნობები რომ „ხარკი“ იხმარება ადგილობრივ სახელმწიფო გადასახადის აღსანიშნავად გარკვეულ ხანაში (იხ. თუნდაც ამ პარაგრაფში, ზემოთ)—მეზობელ სომხეთში „ბეგარა“ უკვე VII ს. შუაწლებში ფეოდალური გამოსაღები ჩანს². საქართველოშიაც, აღებულ პერიოდის დამლევისათვის, „ბეგარა“ თავისუფლად შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, როგორც ერთი საშუალება თავგანი „წვრილი ერის“ ზედმეტი შრომის მითვისებისა ფეოდალების მიერ. მასალების სიმცირე არ გვაძლევს საშუალებას შევამოწმოთ ჩვენი ექვი რომ მეორე საყურადღებო ტერმინი, „ხოდაბუნი“, უდაოდ ირანული სიტყვა, აგრეთვე იმ ხანებშია შემოსული ჩვენში. სულხან-საბას ლექსიკონით, „ხოდაბუნი საბატონო დიდი ყანაა“. ასეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მას ძველადაც, რასაც სიტყვის ეტიმოლოგიური სტრუქტურა

¹ ქ. ცხ., მარ. 168.

² А д о н ц, Армения в эпоху Юстиниана, 484.

რა ამტკიცებს (ხოდა-ბატონი, ბუმ-მიწა, ხოდაბუნ-ბატონის მიწა. მორფოლოგიურად შეადრ. ხუდაბანდა, ქეთხუდი და სხვ. მანის ნარად ცელისათვის შეადრ. ბამ-ბანი)¹. ამ მოსაზრების გამართლები-სას მივიღებდით საბუთს რომ ფეოდალის (ბატონის) მსხვილ მიწის-მფობელობასთან ერთად ეპოქა უკვე იცნობს ფეოდალის (საბატონო) მეურნეობასაც. რამდენად მსხვილია ეს საბატონო მეურნეობა, არათფერი ვიცი. ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფება „პარტახტი“ || „ფარდახტი“ და სხვა ტერმინებიც უწყებული კატეგორიისა, მაგრამ მათ შესახებ დაწვრილებით „ჩვენ სხვაგან“ გვექნება საუბარი².

მსხვილ მიწისმფლობელთა ინტერესების მოქცევას სახელმწიფოებრივ რეგლამენტაციის ცენტრში ადასტურებს აგრეთვე ის ფაქტიც რომ, ჩანს სწორედ ამ ხანაში, საქართველოში ყოველი მხრიდან მოედინება საადგილმამულო მფლობელობის აქტების აღმნიშვნელი ტერმინები. ირანიდან, ჩანს, შემოდის „გუჯარი“, მეშვიდე საუკუნის დამდეგის ბიზანტიურ ტალას კიდევ მოაქვს „სიგელი“. ორივე ტერმინი უფრო ფართო მნიშვნელობისაც იყო არსებითად, მაგრამ ჩვენში ისინი სწორედ სამიწისმფლობელო ურთიერთობას უნდა დაემკვიდრებინა.

მემამულეობის კონცენტრაცია, როგორც ვთქვით, უმთავრესად სწორედ „წვრილი ერის“ საკუთრების ხარჯზე ხდება. მაგრამ ეს „წვრილი ერი“ ამ დროს არც სულიერად არის გატეხილი და არც საქირო თავდაცვის სახსარსაა მთლიანად მოკლებული. ამიტომ, გასაგებია, რომ იმართება მძაფრი ბრძოლა მიმხტომებსა და დამხდურებს შორის. ვიდრე წარჩინებულთა წოდებას ირანელებთან საქმე კარგად ჰქონდა და ვიდრე თვით ირანელები ჯერ კიდევ იყვნენ ქართლში, ამ ბრძოლაში

¹ ტერმინი „ხოდაბუნი“- „ხუდაბუნი“ ეგონებთ პირველად გვხვდება დავ. აღმაშენებლის ანდერძში, შიო-მღვიმის ისტ. საბ., 17, სამწუხაროდ, მისი მნიშვნელობა იქ მთლად კარგად არ ჩანს.—შეადრ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართვ. ეკონომ. ისტორია, წ. I, ტფ. 1907 წ., გვ. 18.

² საკითხი, თავის სირთულის გამო, სპეციალურ განხილვას საჭიროებს. აქ ავლნიშნავთ მხოლოდ რომ ამ ტერმინების ჩვენში დამკვიდრების დასათარი-ლებლად ერთგვარი (არასაკმარისი, რა თქმა უნდა) საშუალებაა სწორედ მათი ირანულობა. შემდეგ ხანაში ჩვენში, უპირატესად, არაბული ან გაარაბუ-ლებული ტერმინები შემოდის, ფეოდალურ საწარმოო ურთიერთობის ცნებ-ბის გამოსახატავად. ასეთებია, მაგ., ლალა, სუხრა, ხარაჯა (და სახარაჯო, მე-ხარაჯე), კაბალა (და—საკაბალო), ნადი, ხასი (და—სახასო) მალი, ულუფა ბი-ზანი და სხვ.

გაბატონებული კლასი, ცხადია, ფართოდ იყენებს ირანულს ადმინისტრაციულ მანქანას. მაგრამ, გარკვეულ ხნიდან, ქართლის ფეოდალებსა (ყოველ შემთხვევაში, საერო არისტოკრატისა) და ირანელებს შორის ურთიერთობა ფუქტდება. ირანელები, როგორც ჩანს, თვითონაც სუსტდებიან და ადგილობრივი წარჩინებულნიც მათ თავიანთ ქვეყნიდან ერეკებიან. ეს ლა უკვე იბადება საჭიროება შექმნილ იქნას ისეთი იძულებიანი საკუთარი აპარატი, რომელიც გაძარცულთა წინააღმდეგობას დასთრგუნავს. ამ წინადადებაზე ყალიბდება სწორედ ქართლის ახალი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ორგანიზაცია.

შესანიშნავად აქვს ეს განვითარება გამოხატული „ქართლის მოქცევის“: „ნელად-რც შეკრბა ქართლი“, ამბობს მატიანე¹. ეს იყო მართლაც ფეოდალური ქართლის შეკრების, გაერთიანების, შედარებით ნელი პროცესი. უკვე VI ს. სამოცდაათიან წლების დამდეგს ირანელების წინააღმდეგ აჯანყდენ ქართლის წარჩინებულნი: უკანასკნელთა წინამძღოლი მაშინ ვინმე გურგენი ყოფილა (ბიზანტიური ცნობით,² ალბათ ამ გურგენს ეკუთვნის უძველესი მოღწეული ფული ქართული ზედწერილით (მონოგრამა „გნ“, რომელსაც, როგორც ჩანს, სამართლიანად კითხულობენ ნუმისმატები როგორც „გურგენს“), რომლის მომჭრელის ვინაობა დღემდის გაურკვეველად ითვლებოდა. თუ ეს ფული მართლაც აჯანყების მეთაურს გურგენს ეკუთვნის, —გამოწის რომ მას (ფული მოჭრილია ოთხმოციან წლებში) ერთგვარი სახელმწიფოებრივი პრეროგატივები მიუთვისებია. მაგრამ, შესაძლებელია, რომ სამხედრო ამბებში და ომის ასპარეზზე მოპოვებული გურგენის უფლების მოცულობა მთლად სასურველი არ აღმოჩენილიყო გაბატონებული წრისათვის. იგივე ქართული ფულები VI ს. დამლევისა გვიჩვენებენ რომ მათი მომჭრელის (მაშასადამე, სახელმწიფოებრივ პრეროგატივების მპყრობელის) ვინაობა სწრაფად იცე-

¹ Опис. II 724.

² სტეფანე ბიზანტიელის მოთხრობით, ირანელებს, სომხებთან ერთად, „გადაუდგნენ იბერბიცი და მიემხრნენ რომაელებს. მათ მთავრობდა [ჩვენ ვფიქრობთ რომ უფრო მართებული თარგმანი იქნება „წინამძღოლობდა“. „ბელოლობდა“. ს. ჯ. გორგენი], *Ἰσχυεουσ; αουταυ ἡγεμουσουαυ*, ხოლო იბერთა დედაქალაქი მაშინ ტიფილისი იყო.“ იხ. ს. ყაუხჩიანის, პირველი ბერძნული ცნობა ტფილისის შესახებ, საქ. მუზეუმის მოამბე, IV 283.

ლება, კიდევ უფრო მეტი: მოღწეულია ისეთი ფული, რომელზედაც არაეითარი წარწერა არ არის — თითქოს იგი ჭაბატონებულის კოლექტივის მიერაა მოქრილი. ამავე დროს აქ უკვე ირანულ პოლიტიკურ გავლენის ყოველგვარი კვალი წაშლილია: თუ წინა ფულებზე მახდებიან ემბლემა, ანთებული ცეცხლია გამოსახული, ეხლა მის ადგილს უკვე ჯვარი იჭერს. მართლაც, VII ს. დამდგვის სომხურ-ქართულ საეკლესიო მიწერ-მოწერიდან ნათლად ჩანს რომ ქართლს იმ დროს „მთავარნი და ყოველნი წარჩინებულნი“ ჰმართავენ, რომელნიც თუმცა აშკარად ანტიირანულ საქმეს აკეთებენ (ამას პირში აყვედრიან მათ სომხები), მაგრამ თავიანთ ირანული ქვეშევრდომობის ფორმალურადაც საჯაროდ უარყოფას ჯერ ვერ ბედავენ (პოლიტიკური მდგომარეობა ხომ უაღრესად ცვალებადი იყო).

მაგრამ ბოლოსდაბოლოს ხელისუფლების ერთგვარი ცენტრალიზაცია მიიწი აუცილებელი იყო და აი, როგორც ამბობს მატიანე, „განაჩინეს ერისთავად გუარამ“. ¹. ვინ „განაჩინა“ ეს გუარამ? ცხადია იმ „ქართლმა“, რომელიც ამის წინ „ნელად-რე შეკრბა“, ე. ი., როგორც ვამბობდით, ქართლის უმაღლესმა ფეოდალურმა წრემ, ქართლის წარჩინებულებმა. ამ კლასმა ეხლა იპოვა ის პოლიტიკური ფორმა ზე ფორმულა, რომელსაც დიდებულნი ეძებდა. ახალი ხელისუფლების მეთაური კი არ იყო მეფე „ნებითა ლეთისათა“, „თვითფლობით მპყრობელი“, როგორც თავის უფლებას უთუოდ განმარტავდა ძველი ქართლის მეფე, ან საითყენაც მერმინდელი მონარქი მიისწრაფის, არა, ეს თვით წარჩინებულთა მიერ „განაჩინილი“, დადგენილი, დანიშნულია, თვითონაც წარჩინებულია და მემამულე, მსგავსად თავის „განმაჩინელთა“, იგი მხოლოდ ყველაზე წარჩინებულია წარჩინებულთა შორის, სხვებზე დიდი მემამულე, ერთი სიტყვით — „პრიმუს ინტერ პარეს“ (ტოლთავან პირველი). ასე აღმოცენდა ახალი, მხტნაკლებად სუვერენული, ხელისუფლება ქართლში.

როგორ იწოდება ამ ხელისუფლების მატარებელი, კარგად არ ჩანს. ზოგი წყარო მას „ერისთავს“ უწოდებს (რაც ყველაზე საეკლესიო), ზოგი — „ერისმთავარს“ (: ი. საბანისძე, რომლის ტექსტის მერ-

¹ Опис: II .724.— ჩვენ აქ არ ვეხებით იმ საქამათო საკითხს, თუ ვინ არის ეს გუარამი, ან როდის მოხდა აღნიშნული ამბავი, ან ხომ არა აქვს რამე კავშირი „გუარამს“ „გურგენთან“. ჩვენთვის აქ საინტერესოა მოვლენის სოციალურ-პოლიტიკური ბუნება და მისი გამოხატულება: მატიაწევი.

ყეობის მიუხედავად ჩვენ მაინც ეს ტერმინი ყველაზე რეალურად მიგვაჩნია), ზოგი — „ერისთავთა მთავარს“. ჯუანშერი, მაგ., ამტკიცებს რომ მეორე მფლობელმა დინასტიების ამ სიიდან, სტეფანოზ გვარამისძემ, „მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ ერისთავთა მთავრად ხალოდეს“-ო¹. შესაძლოა, სტეფანოზს შინაურებისა არა ნაკლებ ეშინოდა, ვიდრე გარეულებისა! ყოველ შემთხვევაში, ტექნიკურად ჩვენ ვარჩევთ ტერმინს „ერისმთავარს“, ჩვეულებრივ „ერისთავისაგან“ განსასხვავებლად.

ქართლის ერისმთავრებმა იმთავითვე ბიზანტიური ორიენტაცია აირჩიეს. ცხადია, ისინი წარჩინებულთა უმრავლესობის ინტერესებს გამოხატავენ ამ შემთხვევაში. რამ გამოიწვია ცვლილებები ქართლის მმართველ წრეებში?

ქართლის წარჩინებულთა და ირანელების თანხმობა არ შეიძლებოდა უსასრულო ყოფილიყო, რამდენადაც სასანიდების დინასტიის საერთო პოლიტიკის საბოლოო მიზნები, კერძოდ, ქართლში გამორიცხავდა ასეთ შესაძლებლობას. მას შემდეგ რაც ირანმა სავსებით უარი თქვა დას. საქართველოს მიმართ პრეტენზიებზე, მას უკვე აქ (ქართლში) ზურგის რიდი აღარა ჰქონდა. ესა და სხვა მიზეზებიც ალბათ ამძიებენ ამ პერიოდში ირანულ რეჟიმს. სავსებით ასევე ცვალებადია პოლიტიკური მდგომარეობა და ადგილობრივ ფეოდალურ არისტოკრატის დამოკიდებულება ირანელებისადმი მეზობელ ქვეყნებშიაც, კერძოდ და განსაკუთრებით, სომხეთში. შესაძლოა, სომხეთისავე მსგავსად, ამ ამბებში ქართლის საერო და საეკლესიო არისტოკრატის ურთიერთობაც გაერია: იქნებ ზემოთმოთხრობილი ამბავი სტეფანოზ ერისმთავრისა და შიო-მღვიმის მონასტრის ბრძოლის შესახებ შემთხვევითი ეპიზოდი არ იყო.

როგორც არა ერთგზის გვქონდა აღნიშნული, ირანელებს მტკიცედ ჰქონდათ გადაწყვეტილი ამიერ-კავკასიის მთლიანი და უპირობო შემომტკიცება. ეს იყო მათი საბოლოო მიზანი, რომლის მისაღწევადაც შაჰის მთავრობა არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდა: როცა VI ს. ორმოციან წლების დამდეგს ირანელები დასავლეთ საქართველოში შეიჭრნენ თვით ადგილობრივ მმართველ წრეების მოწვევით, მათ მოთმინება აღარ ეყოთ

¹ ქ. ცხ., მარ. 193. ამასვე ამბობს მემატრიანე ადარნასეს შესახებაც: „სხუა ყოველი ქართლი დაიპყრა ადარნასე ბაქურის ძემან მთავრობით, და მეფობისა სახელი ვერცა მან იკადრა“, იქვე 196.

და უმაღლვე თავიანთი ფარული ზრახვა გამოამჟღავნეს დაემყარებინათ უმეშვეო და შეუზღუდველი ირანული მმართველობა ეგრისში, თუნდაც ამისთვის საჭირო გამხდარიყო ადგილობრივი მოსახლეობის აყრა და მის ადგილას ირანელების დასახლება. ასევე დაურიღებლად იქცეოდნენ ირანელები სხვა ქვეყნებშიაც, ადგილობრივ პირობებთან შეფარდებით.

ამ დაქვიმულ ბრძოლაში, სრული ბატონობის მოპოვებისაკენ რომ იყო მიმართული, ირანელები, ისე როგორც მათი მეტოქეებიც, ფართოდ იყენებდნენ იდეოლოგიურ იარაღსაც. რადგანაც იმ ხანაში იდეოლოგიის ძირითადი ფორმა რელიგიაა, ამიტომ ეს იდეოლოგიური პოლიტიკა არსებითად სარწმუნოებრივ პოლიტიკის ხასიათს იღებს.

რათქმა უნდა, ირანული რელიგიური პოლიტიკა დაპყრობილ ქვეყნებში, საბოლოო მიზნად, ირანული ეროვნული სარწმუნოების, მაზდეიზმის, დანერგვას ისახავს. სათანადო ფაქტებს ჩვენ დიდი რაოდენობით ვპოულობთ.

ამიერ-კავკასიის ქვეყნებში იმ დროისათვის, როდესაც ირანელებმა საბოლოოდ შესძლეს აქ თავიანთი ხელისუფლების განმტკიცება, თავისებურ მდგომარეობას ჰქმნიდა ის გარემოება რომ ქრისტიანობა უკვე დიდი ხნის სახელმწიფო კულტი იყო და გაბატონებული კლასის ფართო მასების შეგნებაში საკმაოდ მაგრად იყო ფესვგამდგარი.

ამასთან ერთად, ჩვენ გარკვეული გვაქვს რომ ქრისტიანობა შეთვისებულ იქნა აზნაურობის მიერ, როგორც იარაღი თავისი სრულიად მკაფიო სოციალურ-ეკონომიური ინტერესების განხორციელებისათვის თავისი საზოგადოებრივი მტრის და, იმავე დროს, სხვა სარწმუნოების მატარებელი, კლასის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამიტომ ქრისტიანობისათვის მაზდეიანობის უშუალო დაპირისპირება არც ისე ადვილი იყო. ამ მხრივ ირანის მთავრობა ბოლოსდაბოლოს პირდაპირი ძალადობის მეთოდს უარჰყოფს: სასტიკად (სიკვდილით) ისჯებიან მხოლოდ მაზდეიანობის რენეგატები, ვინც ირანულ სარწმუნოებიდან ქრისტიანობაში გადადის. ამ გვარი დევნულობის ეპიზოდია ევსტათი მცხეთელის ცხოვრება. არაპირდაპირს ზემოქმედებაზე ირანელებს ამ მხრივ ხელი არასოდეს არ აუღიათ. V საუკუნისათვის მემატრიანე ამტკიცებს: ირანული ადმინისტრაცია ქართლის მთავრობისაგან მოითხოვდა, „ვინცა ქართველი ნებითა თვისითა აღირჩევდეს სჯულსა ჩვენსა, ნუ აყენებთ (ხელს ნუ შეუშლით)“-ო. და თითქოს ამ შეთანხმების მიხედვით მცხეთის ერთ უბანში, მოგვთაში, დამხსნარ-

ნი ცეცხლისმსახურნი და მათი ეპისკოპოზი დიდ პროპაგანდას აჩა-
ლებენ. მეპატიანე ამტიკებს, ამ ქადაგებამ „წარჩინებულთა“ შო-
რის, ე. ი. მაღალ წოდებაში, ვერავითარი ნაყოფი ვერ გამოიღო,
მაგრამ სამაგიეროდ „წერილისა ერისაგანი მოაქცია ცეცხლის მსახუ-
რებასა“ და ამნაირად „შეერია ქართლსა შინა ერსა ზედა წერილსა-
ცეცხლისმსახურება“, ¹. მდაბიოთა შორის მაზღეიანობამ მომხრენი
ჰპოვაო. რამდენად ზუსტად გამოჰხატავს ეს სურათი ისტორიულ სი-
ნამდვილეს, ეს კიდევ სარკვევია (მართალი, ყოველ შემთხვე-
ვაში, ისაა რომ „წარჩინებულთა“ და „წერილი ერის“
ინტერესები რელიგიურადაც სხვადასხვაგვარად იმო-
სებიან), ისე-კი მოღწეულია ცნობები ცეცხლის მსახურთა ცალკე-
კოლონიების არსებობის შესახებ აღმ. საქართველოს სხვადასხვა რა-
იონში. მაგ., „საგზებელი ცეცხლისა“ თითქოს ყოფილა ნიქოზში,
შემდეგ კახეთში, ლოპოტისხევეში, მოსახლეობა „წყლისა და ცეცხლი-
სა მსახური“ ყოფილა ². თუ, მეფობის დროს, სადმე შეეძლოთ ირა-
ნელებს მაზღეიანობის გავრცელება ეცადნათ, უწინარეს ყოვლისა,
რათქმუნდა, ე. წ. „ქართველთა საპიტიახშოში“. და, მართლაც,
ჩვენ ვიცით კარგად, რომ V ს-ში ქართლის ამ პროვინციის მფლო-
ბელთა სახლის მეთაურები პიტიახშები, ქრისტიანობიდან მაზღეი-
ანობაში გადადიან. ასე მოიქცნენ არშუშა და ძე მისი ვარსკენი (იხ-
ზემთ). „მაგრამ, იმავე დროს, სწორედ ამ ფეოდალურ სახლის ის-
ტორია, კერძოდ ვარსკენის ეპიზოდი, მკვერმეტყველებით აღწერილი
იაკობის მიერ, უდავოდ ადასტურებს ზემოთგამოთქმულ აზრს მაზ-
ღეიანობის მასობრივი გავრცელების სიძნელის, მეტიც, შეუძლებლო-
ბის შესახებ: ვარსკენი თავის საკუთარ ცოლის გადაბირებასაც ვერ
ახერხებს ახალ სარწმუნოებრივ გზაზე (თუმცა, უეჭველია შუშანიკს
სხვა, უფრო ჩვეულებრივ ადამიანური, მოტივებიც ამოძრავებენ).

ამიტომ, ბოლოსდაბოლოს, ირანის მმართველი წრეები სხვა
გზას ადგებიან. ამ შემთხვევაში, ერთერთ ძირითადად განმსაზღვრელ
ფაქტორის როლში რომისა და ირანის დაუსრულებელი ბრძოლა
გამოდის. რადგანაც ქრისტიანობა რომის. იმპერიის სახელმწიფოებ-
რივი კულტია, რადგანაც ირანის ქვეშევრდომ ქრისტიანულ ქვე-
ყნებში (სომხეთი, ქართლი, ალვანეთი და სხვ.) რომის ოფიციალურ
კულტისათვის ასეთისავე ოფიციალურ ირანულ კულტის უშუალო

¹ ჯუანშერი, მარ. 122-123.

² იქვე, 179, 181.—საინტერესოა რომ ეს ლოპოტისხევი ყოფილა „ჭუყუა-
ნა, კლდეთა მოხლუდვილი“, მაგრამ ამ საკითხების შესახებ დაწვრილები—
ბაგ ცალკურ მონოგრაფიაში.

დაპირისპირება მარცხს განიცდის, ამიტომ ირანელები ცდილობენ ისარგებლონ ქრისტიანულ ეკლესიის შინაგან წინააღმდეგობებითა და დაბრკოლებებით და მხარი დაუჭირონ ისეთს ქრისტიანულ სექტას, რომელიც მტრული სახელმწიფოს მფარველობის გარეშე დგას.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია ამ დროს საეკლესიო სარწმუნოებრივ თვალსაზრისით აბოპოკრიფულ ზღვას ჰგავდა. საზოგადოებრივმა და ეთნიკურმა სიჭრელემ ძალიან ადრე იჩინეს თავი იმდროინდელი იდეოლოგიის ძირითად სფეროში—რელიგიურ-კონფესიონალურ აღსარებაში: ამ მხრივ იმპერიის აღმოსავლური პროვინციები ყოველთვის ცენტრალურ რაიონებისაგან განსხვავებულსა და განკერძოებულ ხაზს ადგენენ. V-ს., მაგ., სირიისა (ძვ. ქართ. ტერმინოლოგიით—ასურეთის) და ეგვიპტეს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა და აღმოსავლეთ მცირე-აზიის ნაწილი ე. წ. არიანობასა და სხვა მის ნაბარტყ სექტებს მისდევდა. მეზუთე საუკუნეშივე ყალიბდება აგრეთვე ნესტორიანობა, რომელიც სირიის დედაქალაქ ანტიოქიიდან გამოდის და რომლის მიმდევართა უმრავლესობა სირია-მესოპოტამიაში ბინადრობს. შემდეგ, ნესტორიანობასთან ბრძოლაში დაიბადა ე. წ. მონოფიზიტობა, თუ არიოზი ამტკიცებდა რომ „ძეღვისა“ არ არის „მამა-ღმერთის“ თანატოლი, ნესტორი ქრისტეს ადამიანურ ბუნების სრულ დამოუკიდებლობას ქადაგებდა, მონოფიზიტები (ე. ი. ერთბუნებიანები, ერთი ბუნების აღმსარებელნი) უპირატესობას აძლევენ ღვთაებრივ ბუნებას ქრისტეში, ადამიანურის საწინააღმდეგოდ, და იმასაც-კი ამბობდნენ რომ ღვთაებრივმა შთანთქა ადამიანური და, ამრიგად, ქრისტეში მარტოოდენ ღვთაებრივი ბუნება დარჩაო. მონოფიზიტობაც აღმოსავლური სექტა იყო—ეგვიპტესა და სირიაში უმრავლესობა მოსახლეობისა საბოლოოდ მონოფიზიტობას დაადგა. ასეთ პირობებში, მთავრობა, თავის საეკლესიო პოლიტიკის განხორციელებისას, დიდ გასაქირს განიცდიდა. თუ, ერთი მხრით, მას მთავარი ყურადღება დედაქალაქისა და ცენტრალურ რაიონების განწყობილებისათვის უნდა მიექცია, მეორე მხრით, მას არ შეეძლო აღმოს. პროვინციების უგულვებელყოფაც, რადგანაც ამ პროვინციებს ყოველმხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ იმპერიისათვის. ამიტომ კონსტანტინოპოლის მმართველი წარების კურსი ამ სფეროში ძალიან მერყევი იყო. არიანობა და ნესტორიანობა შედარებით ადვილად გაიმეტეს. განსაკუთრებული დევნა განიცადეს, V ს. დამლევს, ნესტორიანებმა, რომლებმაც თავი შეაფარეს ირანს, სადაც დამოუკიდებელი საეკლესიო ორგანიზაცია გაიჩინეს, ცალკე კათალიკოზით. გაცილებით უფრო რთული იყო მონოფიზიტობის საკითხი, ზოგი

კეისარი (მაგ., ანასტასი, ზენონი, ნაწილობრივ სხვებიც) აშკარად თანაუგრძობდა ამ მოძღვრებას, სწორედ იმავე პოლიტიკური მოტივებით, მაგრამ ბოლოსდაბოლოს მთავრობა იძულებული შეიქნა ხელი აეღო მონოფიზიტების მფარველობაზე და დევნაც-კი გამოეცხადებინა ამ სექტისათვის. უარყოფილ იქნა ეს მოძღვრება ე. წ. ქალკედონის საეკლესიო კრებაზე (451 წ.), რომელიც ისევ ძველს ორთოდოქსალურ „ორბუნებიანობას“ დაუბრუნდა.

ქველა ამ ამბავს თან სდევდა საშინელი სამოქალაქო შფოთი, ამბოხებები, რეპრესიები და სისხლის ღვრები, რითაც იმპერიის მტრები კარგად სარგებლობდნენ. რელიგია უღარესად ინტიმურად ექსოვებოდა პოლიტიკას. დამახასიათებელია ამ მხრივ ერესიარქ ნესტორის სიტყვები, რომლითაც მან მიმართა იმპერატორს, თავის არჩევისთანავე კონსტანტინოპოლის პატრიარქად: „მომეცი, მეფევე, მწვალებლებისაგან (ე. ი. ვინც ნესტორის მოძღვრებას არ ეთანხმებოდა) განწმენდილი ქვეყანა, და ამისთვის მე შენ მოგცემ ზეცას. მიშველე მწვალებლების განადგურება, და მე შენ გიშველი სპარსელების განადგურებას“-ო.

რადგანაც ირანელების მიზანი ის იყო, ძველი ქართველი მემატიანის სიტყვით რომ ვთქვათ, „რათა სიძულილი შთავარდეს შორის მათსა (ე. ი. აღმ. რომის მმართველ წრეებსა და ირანის ქრისტიან ქვეშევრდომებს შორის) გამოშორებითა სჯულისათა და ამით უმეტეს მორჩილ იყვნენ (ეს ქვეშევრდომნი) სამეფოსა სპარსთსა“, ამიტომ „სპარსთა მეფენი აიძულებდეს“ საერთოდ თავის ქრისტიანულ პროვინციების მოსახლეობას, „რათა განეშორნენ ბერძენთა სარწმუნოებასა“. თუ რომელს ქრისტიანულ სექტას მიემხრობოდნენ ეს ხალხები, ირანელებისათვის თავდაპირველად სულერთი იყო. იმავე ქართველ მწერლის სიტყვით; ჯერ ირანელებს სომეხთაგან განესტორიანება მოუთხოვიათ: „აიძულნა მეფემან პეროზ (მეფობს ირანში 459—483) სომეხნი მსახურებად სჯულსა ნისტორის უღმრთო მსასა“. მაგრამ სომეხებს ეს მწვალებლობა არ მიუღიათ. მაშინ შაჰს სხვა ხერხისთვის მიუმართავს და თავისი უსაიდუმლოესი ზრახვაც გამოუშვალა: „ხოლო მეფე იქცა კუალად სხუად მან ქანებად და განუცხადა საქმე თვისი განყოფისათვის ბერძენთაგან, და ესრეთ მიუვლინნა მოციქულნი ვითარმედ: ერთი ორთაგანი ყავთ-ანუ გამოირჩიეთ ყოველთა ასურთაგან სჯული თვნიერ მელქთა მსა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქვეყანა თქვენი და იელტოდეთ ჩუენგან“-ო¹. ჩვენთვის

¹ არსენი, განყოფისათვის, ქრნკ. I გვ. 324, 315-6.

მთავარი ის არის რომ ბერძნებს, ე. ი. აღმოსავლეთ რომის სამეფოს, ჩამოშორდეთ; ამისთვის ხელი უნდა აიღოთ ბერძნულ სჯულზე (აქ უკვე ბერძენი ნიშნავს გარკვეულ ეკლესიის წევრს, ეროვნება ეკლესიურ-კონფესიონალურ ნიშნით განისაზღვრება), მელქთა სარწმუნოებაზე (ტერმინი „მელქთა“ ნიშნავს „სამეფოთა“-ს, ე. ი. რომაელთა ოფიციალურ აღსარებაზე და ამ უკანასკნელის პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე მიუთითებს), ისე-კი შეგიძლიათ ერთერთი აღმოსავლური („ასურნი“ აქ ასეთი ზოგადი მნიშვნელობითაა ნახვარი; გარდა ამისა, ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ მწველებლობათა ერთი მთავარი ბუდეთაგანი სწორედ ასურეთი ანუ სირია იყო) ქრისტიანული სექტა აირჩიოთ, რომელიც „მელქთა“ ანუ „ბერძენთა“ სჯული არ არის, ე. ი. კონსტანტინოპოლის მთავრობის მფარველობით არ სარგებლობს; თუ ამ მოთხოვნას არ შეასრულებთ, უნდა თქვენი მიწაწყვილიდან აიყარნეთ და თავიდან მოგეშორდეთო. სომხები იძულებული შეიქნენ დაჰყოლოდნენ შაჰის წადილს. რადგანაც ქალკედონში მოწვეულმა აღმ. რომის ეკლესიის ოფიციალურმა კრებამ საბოლოოდ ჩამოაყალიბა, გაბატონებულ შეხედულებათა ნიადაგზე, სათანადო სავალდებულო აღსარება, ამიტომ (ანტიქალკედონიტური) ე. ი. ქალკედონის კრების დადგენილებათა მოწინააღმდეგეების, დროშა იქცა კეისართა მთავრობისადმი მტრულად განწყობილი ძალების მთავარ დროშად. ქალკედონის აღსარება დიოფიზიტური იყო—მთავარი მოწინააღმდეგენი მონოფიზიტები იყვნენ. ირანული სომხეთი ირანეთის მთავრობის ზეგავლენით, ანტიქალკედონიტურ, მონოფიზიტურ, წრეში ექცევა. ახალი ვითარება გავლენას ახდენს სომხეთის ეკლესიის ორგანიზაციაზედაც—ირანელებისავე მოთხოვნით, ეს ეკლესია ავტონომიურ ორგანიზაციის სახით ეწყობა: „სომხთმან ბრძანება მოიღო სპარსთა მეფისაგან კელთდასხმად ეპისკოპოსობისა თავით თვისით“-ო¹.

საინტერესო ცნობები ამ ამბების შესახებ დაცულია სომხურსაისტორიო მწერლობაში. კერძოდ, ჩვენს ყურადღებას იპყრობს VII ს. მწერლის, სებეოსის, მიერ შემონახული წერილი, რომელიც პასუხია სომხეთის საეკლესიო და საერო არისტოკრატისა (კათალიკოს ნერსესის და მთავარ თეოდორე რშტუნის მეთაურობით) ბიზანტიელების მოწოდებაზე ამ უკანასკნელებთან სარწმუნოებრივი შეერთების შესახებ. ეკუთვნის ეს დოკუმენტი, რომელშიაც საკითხის ისტორიაა მოთხრობილი, VIII ს. შუა წლებს. როცა, ვკითხულობთ ამ

¹ იქვე 319.

ეპისტოლეში, ირანელებმა მეფობა მოსპეს სომხეთში (428 წ.) და ან: ქვეყნის ძალა გასტეხეს; მათ გადაარჩინეს სომხების მოცუთუნებაც (აქ იგულისხმება გამაზღვრება) კაცადეს, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს, სომხები მტკიცედ იდგნენ ქრისტიანობაზე. მაშინ მეფე კობადმა (მეფობს ირანში 488—531 წ. წ.) და მისმა შვილმა (იგულისხმება ხოსრო ანუ შირვანი, 531—579 წ. წ.) ბრძანება გამოსცეს: „ღე, თვითელი თავის რჯულზე იდგეს, და ნურავინ გაბედავს სორხების. შეწუხებას: ისინი ჩვენი მსახურნი არიან ხორციით, ხოლო სულის საქმე იმან იცის, ვინც სულებსა სჯის“-ო.

ჩვენ ვიცით რომ შაჰების ეს „ღმობიერება“ სარწმუნოებრივ-პოლიტიკაზე უარის თქმას კი არ ნიშნავდა, არამედ ამ პოლიტიკის შეცვლას: მაზღვრიანობის სომხეთში გავრცელების მარცხი აიძულებს მათ ეხლა თვით ქრისტიანულ ეკლესიის შიგნით ეძიონ თავიანთის მისაღები ფრთა და ისინი იწყებენ სომხეთის რომისგან საეკლესიო სარწმუნოებრივ ჩამოშორების მცდელობას.

შემდეგში, ეპისტოლეს მტკიცებით, როცა ირანმა თავისი საუკუნოებრივი მტერი წამოაჩოქა, შაჰმა ხოსრომ, ორმუზდის ძემ (590—628 წ. წ.), იერუსალიმის წარტყევენის (614 წ.) შემდეგ, თავის სასახლეში ქრისტიანული საეკლესიო კრებაც მოიწვია, ვითომც თავის „თეორიულ“ ინტერესის დასაკმაყოფილებლად: თუ რომელი ამ ორ მებრძოლ ქრისტიანულ დასთაგან (ქალკედონიტები და ანტიქალკედონიტები) არის მართალიო. „საინტერესოა რომ ამ კრებას, ერთ სომეხ ფეოდალთან ერთად, შაჰის ლაიბ-მედიკი (მთავარი ექიმი) თავმჯდომარეობს! კრებაზე დიდი ვნებათაღელვა ყოფილა, რადგანაც აქ ისეთი ქრისტიანული სექტებიც ყოფილან წარმოდგენილნი, რომელთა რელიგიურ-დოგმატიკურ შეხედულებების „სისწორე“ შემაგრებული არ ყოფილა ისეთი მძიმე „საბუთებით“, როგორცაა ძველ მეფეთა ხელმოწერილი და სამეფო ბეჭდით დაბეჭდილი სათანადო ფირმანები! ასეთი „საექვო“- ხალხის გაძევების შემდეგ ნათელი გახდა მსჯელობის სავალდებულო გზაც: შაჰის დირექტივა იყო დაედასტურებინათ ისეთი აღსარება, რომელიც ირანის სახელმწიფო პოლიტიკის მთავარ გზას („*კარქაქსარ: ალითაქან*“) ეთანხმებოდა! ასეთი „დახმარების“ წყალობით კრებამ სწრაფად გაარკვია რომ მართალი ყოფილა ნიკეას საეკლესიო კრება (325 წ.) და რომ მას სავესებით ეთანხმება სომხური აღსარება, დანერგული გრიგოლ განმანათლებლის მიერ, ხოლო ქალკედონის კრებას ამ წმინდა სარწმუნოებასთან საერთო არაფერი აქვსო. ამის შემდეგ შაჰის ბრძანებით სამეფო საგანძურში (!) მოიძიეს ნიკეას მოძღვრება და დაადასტურეს წინა

იგივეობა სომხურ სარწმუნოებასთან. ეს დოკუმენტი დაბეჭდილი ყოფილა (ე. ი. ოფიციალურად მოწონებული) ზემოთხსენებულ კობად შაჰისა და მისი შვილის ხოსროს ბეკდით. მაშინ ამ მეორე ხოსრო მეფემაც ბრძანება გამოსცა — ყველა ქრისტიანმა, ვინც ჩემს ხელმწიფებას ემორჩილება, სომეხთა სარწმუნოება უნდა მიიღოსო. სამეფო კარიც ამ დადგენილებას თანაუგრძნობს. ბოლოს, სამეფო განკარგულებითვე, ამ საბოლოოდ „გამორკვეულ“ „ქეშმარიტ“ სარწმუნოების აღსარებას შაჰის ბეკდით ბეჭდავენ და სამეფო სავანძურში ინახავენ¹. ქართლის მიმართ თავის საეკლესიო პოლიტიკის გატარება ირანის მთავრობას შედარებით თავისუფლად შეეძლო მას შემდეგ, რაც უკვე სცენიდან ჩამოსული იყო ისეთი ძლიერი მოწინააღმდეგე, როგორიც იყო ვახტანგ გორგასალი. 506 წ., რათქმუნდა სწორედ ირანელების კარნახით, მოწვეულ იქნა სომხეთის, ქართლისა და ალვანეთის გაერთიანებული კრება, რომელმაც აშკარად დაჰგმო ქალკილონის აღსარება და მონოფიზიტებს მიემხრო. ამ კრებაზე, ისე როგორც მთელს მომდევნო პერიოდში, ინიციატივას სომხები ჩემულობენ, როგორც უფრო ძველი მონოფიზიტები და ირანის პოლიტიკურ ცენტრებთან უფრო დაახლოვებულნი. შესაძლოა უკვე ამ დროს, ირანელებისავე მოთხოვნით, შექმნილიყო ერთგვარი ორგანიზაციული ცენტრი სომხეთის, ქართლისა და ალვანეთის ეკლესიების მოქმედების კოორდინაციისათვის, მაგრამ ეს საკითხი ჯერ საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის.

ყოველ შემთხვევაში, აღნიშნულ კოორდინაციის ინტერესებისათვის სხვა, არანაკლებ რთული, ღონისძიებები იყო განხორციელებული. საკიროდ იქნა მიჩნეული დამტკიცებულიყო ქრისტიანობის საერთო, ერთი წყაროდან, წარმომავლობა აღნიშნულ ქვეყნებში. ასე იბადება და ყალიბდება VI ს. ლეგენდა იმის შესახებ, რომ სომხეთი, ქართლი და ალვანეთი (შემდეგში ამ სიას სხვა ქვეყნებით ემატება) გაქრისტიანებულია ვინმე გრიგოლის ღვაწლის მეოხებით. ეს გრიგოლი კიდევ თავის ჩამომავლობით ირანიდან გამოიყვანეს. V ს. შუა წლებში გრიგოლს ჯერ კიდევ ასეთი ფუნქცია დაკისრებული არ ჰქონია: ალბათ ეს გრიგოლი უნდა იგულისხმებოდეს ერთი ასურული ცნობის (პროფ. ივ. ჯავახიშვილის დათარიღებით ეკუთვნის ხანას, V ს. მესამე ათეულიდან VI ს. პირველ მეოთხედს შორის, რის დასაზუსტებლად შეიძლება ითქვას რომ ცნობა არ უნდა იყოს 461 წ. გვიანდელი, რადგანაც მასში მოხსენებულია ალვანეთის მე-

¹ სსსრ, 120 გვ.დ.

ფე, ხოლო მეფობა ალვანეთში უკვე 461 წ. მოსპეს ირანელებმა¹. გრიგოლში, რომელიც იქ წარმოდგენილია როგორც „ათალიკოზი, მართალი და განთქმული კაცი“². ადგილობრივი გარდმოცემები ქრისტიანობის უფრო ძველ მოციქულთა შესახებ (მაგ., ქართლში—ნინოს შესახებ) ამ თხრობას დაუკავშირეს და დაუმორჩილეს. ასე წარმოიშვა ე. წ. „აგათანგელოსი“, ე. ი. წიგნი წმ. გრიგოლის ცხოვრებისა და ღვაწლის შესახებ. თუ როგორ კარგად უპასუხებდა ეს ლიტერატურული ქმნილება თავის წარმომშობელ პოლიტიკურ ინტერესებს, რელიეფურად არის გამოხატული ერთს ძველ სომხურ ცნობაში: სომხეთის წარჩინებულებმა ირანის მეფე შაბურს „აგათანგელოსის მშვენიერი ისტორია წარუდგინეს“ თავიანთ გვარტომობის გასარკვევად. შაჰმა ათარგმნინა წიგნი ირანულად და როცა გაეცნო მის შინაარსს და ისიც გაიგო, რომ ამ წიგნის დასაწყისი მის წინაპარ არდაშირ-თანაა დაკავშირებული, „დიდი სიხარულით აივისო, აქებდა პას (წიგნს) და ღმობიერებით თვალეზე იღებდა“-ო³.

საჭიროდ იყო მიჩნეული აგრეთვე დამტკიცებულყო ერთიანობა არა მარტო ქრისტიანობის წყაროსი, არამედ ამ ქრისტიანობის უმთავრეს იარაღთაგანის—მწერლობის—წარმომავლობისაც. ამ ნიადაგზე შეთხზულ იქნა (როგორც ჩანს, VI ს. პირვ. ნახევარში) აშკარად ტენდენციური თქმულება იმის შესახებ რომ სომხური, ქართული და ალვანური ანბანები ერთი პირის, ვინმე მესროპის თუ მამტოცის, მიერაა გამოგონილი, V ს. დამდეგს. პრიმატობა აქაც სომხურ ანბანსა აქვს მიჩემებული.

რაკი ეხლა სამივე ქვეყნის ოფიციალურ საეკლესიო წრეებს ერთი სარწმუნოებრივი აღსარება ჰქონდათ მიღებული, რაკი სამსავე ქვეყანაში ქრისტიანობა ერთ წყაროდან მომდინარედ იყო დასახული და მწერლობის ძირითადი იარაღიც—ანბანიც—საერთო წარმოშობისა იყო, აქედან უცილობლად გამომდინარეობდა საჭიროება თვით მწერლობის ერთს იდეოლოგიურ ყაიდაზე შეუხრელად გამართვისა. არსებული მწერლობა, ამ ქვეყნების წარსული განვითარების სხვადასხვა გზების წყალობით, კრელი იყო. ამიტომ საჭირო იყო არა მარტო საველდებულო ნორმა მიმდინარე ლიტერატურული

¹ ქართვ. ერის ისტ., I² 300-301. შემდეგ ავტორი კიდევ უფრო მკიდროდ ზღუდავს ქრონოლოგიურ ფარგალს: ცნობა „არ შეიძლება 450 წ. უწინარესი იყოს, არამედ V ს. მეორე ნახევრისა“, იქვე, 302.

² თვით ცნობა იხ. Адош, Армения, 219; ჯავახიშვილი, ქართვ. ერ. ისტ. I 296.

³ ԿԱՆԱԿԱՏՈՒԻՄԻ, 82.

მუშაობისათვის, და, მაშასადამე, მკაცრი ცენზურაც, აუცილებელი იყო ძველი მწერლობის ხელახალი განხილვა, შემოწმება და შეჯერება, რათა აღმოფხვრილი ყოფილიყო ყვ-ლაფერი, რაც ამჟამად გაბატონებულ დოგმას არ ეთანხმებოდა. და, მართლაც, მეექვსე ს. გარკვეულ პერიოდში (ქართლისათვის, საუკუნის დასაწყისიდან სამოცდაათიან წლების დამდეგამდის), ამ მხრივ მონოფიზიტებს (ე. ი. პოლიტიკურ-კულტურულად—ირანოფილებსა და სომხოფილებს) დიდი მუშაობა ჩაუტარებიათ: ძველი/მწერლობა მთლიანად „გაწმენდილ“ იქნა, არასასურველი ელემენტი შეუბრალებლად მოსპეს ან ძირეულად გადააკეთეს, ბერძნულიდან ნათარგმნი წიგნები სხვა, უფრო „მისაღებ“, ენებზე არსებულ ვერსიებს (მაგ. სომხურსა და ასურულს) შეუდარეს და შეასწორეს, ზოგი რამ ახლად ან ხელმეორედ სთარგმნეს. ამ პროცესში უალრესად უნდა დაზიანებულიყო კერძოდ უძველესი ქართული ისტორიოგრაფიაც. მაგრამ ამით არ დამთავრებულა ძველი ქართული მწერლობის განადგურების საქმე. ახალი ღვაწლი ამ საქმეში ჰკუთვნის უკვე დიოფიზიტური (პოლიტიკურად, მაშასადამე, ბიზანტიური) რეაქციის ტალღას, რომელმაც VI ს. სამოცდაათიან წლებიდან მოიკვა საქართველო.

**ბიზანტიის საეკლესიო
სარწმუნოებრივი პო-
ლიტიკა**

ასეთივე იყო აღმოსავლეთ რომის იმპერიისა და მისი მემკვდრის, ბიზანტიის მთავრობის საქმიანობა საეკლესიო-სარწმუნოებრივ სფეროში. კარგად არის ცნობილი რომ

ბიზანტიაში კონფესიონალურმა ინტერესებმა, ქრისტიანულმა დოგმატიკამ და სქოლასტიკამ, საეკლესიო იდეოლოგიამ და პოლიტიკამ არაჩვეულებრივად გაზვიადებული გამოხატულება ჰპოვეს სამოქალაქო და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. ბიზანტიის კეისრების ხელში ქრისტიანიზმი და ქრისტ. ეკლესია არის იდეოლოგიური და საზოგადოებრივი ზემოქმედების ერთი უმთავრესი საშუალებათაგანი, და ამ ნიადაგზეა აღმოცენებული მათი ე. წ. ცეზარეპაპიზმიც, ე. ი. თეოკრატიის ადგილობრივი, სპეციფიკური, ფორმა, როცა სახელმწიფოს მეთაური (ცეზარი ანუ კეისარი) თავის თავს იმავე დროს ეკლესიის მეთაურადაც (პაპი) სთვლის. ზედმეტია განმეორება რომ ყოველივე ეს ჰფარავს და ჰფერავს სოციალურს, ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ ინტერესებსა და სულისკვეთებას.

რაც უფრო ირკვეოდა ირანის მფარველობა ჯერ ნესტორიანობისა და შემდეგ მონოფიზიტობისადმი, მით უფრო გარკვეული ხდებოდა ბიზანტიის მმართველ წრეების დამოკიდებულებაც ამ სექტებისადმი. ბოლოსდაბოლოს ისინი აშკარა და სასტიკ დევნულობის

საგნად იქცევიან. განსაკუთრებით მწვავედმა ამ მხრივ მდგომარეობა VI ს. დამლევადან, როცა კეისრები მკაცრი მართლ-მადიდებლობის, ე. ი. დიოფიზიტობის, კურსს ითვისებენ. აღმოსავლეთში, კერძოდ, ქართლსა და სომხეთში, აქტიური სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიური პოლიტიკა იწყება მაგრიკის დროიდან (582—602 წ. წ.), როდესაც სამხედრო გამარჯვებათა მშემ ისევ გააშუქა ბიზანტიური პოზიციები აღმოსავლეთის ბრძოლის ველზე. მაგრიკის სომხეთში ბრძანება გაუცია ქალკედონის აღსარების სავალდებულოობის შესახებ, რასაც დიდი შფოთი და ორი საკათალიკოზო ტახტის დაარსება გამოუწვევია (მიუხედავად იძულებისა, ერთი ნაწილი მაინც შეპარჩა ძველ დოგმას)¹. იგივე პოლიტიკა გრძელდება სომხეთში ჰერაკლე კეისრისა და მისი მემკვიდრეების დროს. ჰერაკლეს სარდლის, შუავე გუნის, მოქმედებით სომხეთის კათალიკოზი ეზრა გადადის ბერძნების მხარეს, რისთვისაც იმპერატორისაგან კოლბის მარილის მალარობებს იღებს². მაგრამ მონოფიზიტური პარტია სომხეთში მაინც უფრო ძლიერი იყო და ისარგებლეს-რა ახალი პოლიტიკური სიტუაციით, ჰერაკლეს შვილიშვილის დროს, სომხეთის მმართველმა წრეებმა აშკარად გამოაცხადეს თავიანთი ანტიქალკედონიტური რწმენა და შერჩნენ კიდევაც ბოლომდის ამ პოზიციას, თუმცა შემდეგშიაც სომხეთში, იშვიათად, დიოფიზიტური განწყობილება იჩენს თავს.

სხვა გზას დაადგა ქართლი. იქ, — ალბათ საერო-არისტოკრატიულ პარტიის უპირატესობის წყალობით საეკლესიოს წინაშე და რაკი პირველი ანტიირანულად იყო განწყობილი, — ანტიირანულმა პოლიტიკურმა მოძრაობამ იმთავითვე ანტიმონოფიზიტობის სახეც მიიღო. საინტერესოა რომ უკვე 574 წ. (ირანელების წინააღმდეგ აჯანყება ხომ 571—2 წ. ხდება!) ქართველებსა და აღვანელებს მონოფიზიტ სომხებისათვის უარი უთქვამთ მათ თხოვნაზე დახმარებოდენ ქალკედონიტების წინააღმდეგ ბრძოლაში³. მაგრიკიოზ კეისრის საეკლესიო ხაზი, ცხადია, ცხოველ გამოხმაურებას ჰპოვებდა ამ წრეებში. ყველაფერი ეს თავდება მწვავე უთანხმოებით სომეხ-ქართველ მმართველ, საერო და საეკლესიო, ფენებს შორის და გვირგვინდება სრული სარწმუნოებრივ-საეკლესიო განხეთქილებით სომხეთსა და ქართლს შორის (608 წ.). თუმცა ირანის მოჩვენებითი

¹ УЕФЕИУ, 52-53.

² იქვე 101.

³ პროფ. ივ. ჯანაშიაშვილი. ქართველი ირანის ისტორია. [321.

სუვერენიტეტის აპრილი ამ დროს ჯერ კიდევ ეკიდა ქართლს თავზე, რის გამოც, ყოველ შემთხვევისათვის, ქართლის წარჩინებულნი თავს ირანის ქვეშევრდომებად აცხადებდნენ საჯაროდ, მაინც ფაქტიურად ქართლის გაბატონებული საერო ფეოდალური ჯგუფი იმდენად დამოუკიდებელია და მას იმდენი გავლენა აქვს მოპოვებული საეკლესიო საქმეებზე, რომ ჰხედავს და ახერხებს ასეთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯის გადადგმას. უკანასკნელი მახვილი „მართლმადიდებლობის“ მტრებისათვის ქართლში ჰერაკლე კეისარს ჩაუტია. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ გვიამბობს: „ამან ჰერაკლჳ ტფილისს და მცხეთას და უეარმას განავლინნა ქადაგნი, რათა ყოველნი ქრისტიანენი, ქალაქთა შინა, ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მოინათლნენ, ანუ მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლისღებაჲ არა ინებეს. ზაკვით თანა აღერინეს ქრისტიანეთა. ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარაპართა მახვლი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს“-ო¹. თუმცა ჰერაკლე მთავარ ქრისტიანულ სექტებისადმი თითქოს ოდნავ უფრო ლიბერალურად იყო განწყობილი, მაინც დაუჯერებელია რომ ეს დევნულობა მხოლოდ წარმართებს და მახდენიანობის მიმდევართ. შეჰხებოდა. ან როგორ უნდა შერეოდნენ ისინი ქრისტიანებს და ტაძრებშიაც-კი დამალულიყვნენ? ცხადია რეპრესიები ადგილობრივ ქრისტიან მწვალებლებსაც, შეეხო, რასაც მატეანის მომდევნო ფრაზაც ამტკიცებს. ჰერაკლემ „განწმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა“-ო. ეკლესიებში დადენილი სისხლის მდინარეები კარგი საშუალება იყო ქრისტეს სარწმუნოების გასაწმენდად!

გასაგებია ისიც რომ ამ რეპრესიებში ადგილობრივ, აგრესიულად განწყობილ, წრეების ხელიც ერია. მათი მხრით ამ ხასიათის საქმიანობა არც იწყებოდა და არც თვედებოდა ამ მომენტიტ. განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ ის რომ რეპრესიებს ამ წრეების მხრით სხვა მიმართულებაც ჰქონდა: ნადგურდებოდნენ არა მარტო ადამიანები, არაჰედ ამ ადამიანების კულტურულ-იდეოლოგიური შემონაქმედიც ისპობოდა და სახიზრდებოდა. ცხადია მელანიც სისხლზე ცრტა არ დადენილა ამ შფოთის ხანაში. მთელი მწერლობა, ერთხელ უკვე გადაკეთებული და „გადასწორებული“ მონოფიზიტურ ყიდაზე, ეხლა ხელახალი ჯიჯგნის საგნად იქცა. შეუბრალებლად აცამტვერებდნენ ყოველივე „სომხურს“, რადგანაც მონოფიზიტობა² გაიგივებული იყო სომხობასთან. ჯერ კიდევ X-XI სს. ქართული

¹ Опис. II 725-6.

ეკლესიის ორთოდოქსები ეძებდნენ „გესლს“, ძველითგანვე საქართველოში დანთხეულს იმის გამო რომ „ვითარცა ღვარძლნი რაჲმე, დათესულ იყუნეს ქუეყანასა ჩუენსა ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი“, რომელნიც „რეცა მიზეზითა წესიერებისათა ცთუნებად აზმნობდეს“ ქართველებს, ვინაიდან ქართველთა ტომი „წრფელ იყო და უმანკო“-ო. ამ მხრივ, ქალკედონიტებმა დიდი მუშაობა ჩაატარეს ალებულ ხანაში.

საბატო მემოსილვა მძაფრმა ბრძოლამ, რომელიც კულტურულ-კულტურულ-იდეოლოგიურ საფარველით, წარმოებდა სა-
მოციურ ვითარებისა ქართველოში, VI ს. სხვადასხვა სოციალურსა **სამართველოში** VI ს. და პოლიტიკურ ინტერესებს შორის, ღრმა კვალი გაავლო ქვეყნის განვითარების ალებულ მხარეს. ორივე მებრძოლი ბანაკი დაუნდობელი იყო. გამარჯვებას მოსდევდა დამარცხებულის არა მარტო მოქალაქობრივი ან ზნეობრივი, არამედ ფიზიკური დევნაც. იღვენებოდნენ არა მარტო ადამიანები, რომელნიც ცოცხალი წარმომადგენელნი იყვნენ ძველ რწმენათა და შეხედულებათა, არამედ ამ უკანასკნელთა მატარებელი ნივთებიც. ყველაზე მეტად დაზიანდა მწერლობა: მტრის გესლის ძიება, შეჩვენებულ შეხედულებების განქიქება, ჩხრეკა და რეცენზია, ცენზურა და დაბრკოლება, გადაკეთება და მოსპობა, ყოველივე ეს ყველა მხრიდან არღვევდა ლიტერატურის არსებულს მატერიალურ მხარეს და იმდენად უცვლიდამს სახეს, რომ თითქმის წყდებოდა ორგანული კავშირი ძველსა და ახალ ეპოქას შორის. მეექვსე საუკუნე შავი ნაპრალივით ჩაწვა ქართული ქრისტიანული მწერლობის დასაწყისსა და საშუალო პერიოდებს შორის. ყველაზე სამწუხაროა ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის განადგურება. „ქართლის მოქცევის“, „ჯუანშერის“ და სხვა მატრიანეებში ამ მწერლობიდან შერჩენილია მხოლოდ დამახინჯებული ფრაგმენტები.

რადგანაც მებრძოლ მოწინააღმდეგეთა ძალები გეოგრაფიულადაც სხვადასხვაგვარად იყო განაწილებული, ცალკე რაიონების ძალთა განწყობილების განსხვავებულ სტრუქტურისა და განსხვავებულ პოლიტიკურ-კულტურულ ორიენტაციის წყალობით, ამიტომ აღნიშნული ცვლილებები ფორმალურადაც ძალიან ჰრელ სამოსელში გვევლინებიან. უეჭველია, მაგ., რომ ქართულ ლიტერატურის ისტორიისა და ისტორიულ გრამატიკის ისეთი კარდინალური მნიშვნელობის მოვლენები, როგორიცაა ხანმეტობა და ჰამემეტობა, განვითარების უწყებულ პირობებთანაა დაკავშირებული. თვითველს მსხვილს საზოგადოებრივ-კულტურულ რაიონს საკუთარი ნუანსი შეაქვს საერთო სა-

მწერლო ენობრივსა და ორთოგრაფიულ ნორმებში. ძველი ქართული კულტურული ცენტრების ისტორია სრულიად შეუსწავლელია. აღნიშნულ ხანისათვის ქართლში, მაგ., უეკველია რომ შიდა-ქართლთან (მცხეთა-ტფილისი) ერთად თავისებურ სახეს ატარებენ ქართველთა საპიტიახშო ანუ მერმინდელი ქვემო ქართლი (კურტავ-ბოლნის-მანგლისი), კლარჯეთი (ერუშეთ-ახიზა; კლარჯეთი აქ ფართო გაგებითაა აღებული), კახეთი (უჯარმა-ნინოწმინდა, რუსთავი, ქერემი).

ცალკე რაიონების ამოძრავებას სხვა მხარეც ჰქონდა. უეკველია რომ არასოდეს მანამდის ისეთი ხშირი და ცხოველი ურთიერთობა საქართველოს სხვადასხვა მხარესა და პროვინციებს შორის არ არსებულა, როგორსაც ჩვენ ამ ხანაში ვხედავთ. აქ ჩვენ ვგულისხმობთ არა მარტო ქართულ სახელმწიფოების ცალკე ადმინისტრაციულ-გეოგრაფიულ ერთეულების კავშირს, არამედ თვით ამ სახელმწიფოების ურთიერთ დამოკიდებულებასაც. უკანასკნელის საყურადღებო ფაქტები უკვე 5 ს.—შია მოცემული¹. VI ს. დამდეგს ქართლის აჯანყებული მეფის, გურგენის, ეგრისში გახიზვნა აგრეთვე დამახასიათებელია. კიდევ უფრო მაჩვენებელია ამ მხრივ ირანელების პოლიტიკური მოტივი, რომელიც მათ ეგრისის დასამორჩილებლად ამოძრავებს, როგორც ეს თვალსაჩინო გამხდარა უკვე იმდროინდელ მეტვალყურებისათვისაც: მოუსპონ მეამბოხე ქართლს მუდმივი მოკავშირე, თანამოსაგრე და თავშესაფარის მიმცემი მასპინძელი. VI საუკუნის ამბები: ხოსროს ხანგრძლივი ომები ეგრისში მუდმივი ბაზით ქართლში, იუსტინიანეს ძლევამოსილი მემკვიდრეების მოქმედება ქართლში, უკვე ბაზით ეგრისში, განსაკუთრებით ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობანი, სადაც გვერდის-გვერდ იბრძვიან ქართლის, ეგრისისა და აფხაზეთის მეომრები, მუდმივი მისვლა-მოსვლა, მოციქულობა, ხიზნობა (შორეული სომხებიც-კი, ირანელებისაგან ლტოლვილნი, ეგრისის ქ. ფოთში აფარებენ თავს) და სხვადასხვაგვარი ურთიერთობის კომბინაციები, ცხადია, ამოძრავებენ უფრო დიდ მასებს, აახლოებენ მათ ერთმანეთთან, აძლიერებენ ძველ კავშირებსა და აბამენ ახალთ. დასასრულ, ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება რომ საკმაოდ გრძელი პერიოდის განმავლობაში (დაახლოებით, VI ს. სამოცდაათიან წლებიდან VII ს. სამოციან წლებამდის) თითქმის მიმდებამდ (ან მცირე წყვეტილებით) ეგრისი და ქართლი ერთს საერთო საეკლესიო-რელიგიურ ფარვატერსა და ბიზანტიის ერთიან პოლიტი-

¹ ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში.

კურ ევიდის ქვეშ ექცევიან. ისე, როგორც უფრო ადრე ირანი, ესლა ბიზანტიის მთავრობაც ეცდებოდა გარკვეული ორგანიზაციული თანხმობა დაემყარებინა ადგილობრივ ეკლესიებს შორის. რა კონკრეტულ სახით ხორციელდებოდა იგი, ამჟამად გადაქრით ძნელი სათქმელია, მაგრამ რაღაც გავლენა, საეკლესიო-კულტურული, უნდა კი გაყრცელებულიყოს, სწორედ ამ დროს, ქართლიდან ეგრისში. რომ ქართლი ახდენდა გავლენას ეგრისზე, და არა პირუკუ, ეს გასაგებია: ქართლში არსებობდა ავტონომიური ეკლესია მწერლობით ადგილობრივ ენაზე, ეგრისში-კი არა. გარდა ამისა, ქართლი უოველმისივე (პოლიტიკურად, ტერიტორიულად, რიცხობრივად) უფრო დიდი და ძლიერი ერთეული იყო, ვიდრე ეგრისი. გავლენის გამტარებელი გზებიც ძალიან ხელსაყრელი იყო. მოვიგონოთ რომ არგვეთი, ე. ი. მთელი ზემო-იმერეთი, იმთავითვე პოლიტიკურად ქართლს ეკუთვნოდა. არგვეთი-კი მკიდროდ იყო დაკავშირებული სამოქალაქო-მღვთურის მხარეებთან, ე. ი. ზესტაფონ - ჩხარ - ქუთაისის რაიონებთან, და, ამათი შემწეობით, დანარჩენ ეგრისთანაც. ამ მხრივ, ძალიან საინტერესოა ერთი ძველი სომეხი ისტორიკოსის ცნობა რომ კირიონი, რომელიც მეთაურობდა ქართლის ეკლესიის სრულ დაშორების საქმეს სომხეთისაგან. VII ს. დამდეგს, ქართველთა, გუგარელთა (გუგარეთი-ქართველთა საპიტიახშოს) და მეგრელთა არქიეპისკოპოსად ყოფილა ხელდასხმული „პირვანდელ წესების თანახმად“¹. უეჭველია, პირვანდელ წესად ავტორი ხელდასხმის წესს გულისხმობს, ხოლო რაც შეეხება თვით იურისდიქციის ტერიტორიის განსაზღვრებას, აქ მერმინდელ ვითარების არქაიზაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე (კირიონი ნაკურთხია თითქოს სომეხთა კათალიკოსის მოსეს მიერ, რომელიც მონოფიზიტად ითვლება, ეგრისი-კი ამ დროს საესეებით მტკიცედ უპირავს ხელთ ბიზანტიას და მონოფიზიტების ავენტს, რათქმაუნდა, იქ არ გააქაქანებენ). თუ როდისმე შეიძლებოდა ასეთ კავშირს ადგილი ჰქონოდა, ეს მხოლოდ VIII ს. პირველ ათეულიდან მოყოლებული იმავ საუკუნის შუაწლებამდის, როცა აქ ერთგვარი პოლიტიკურ-საეკლესიო პირობები დამყარდა.

მაგრამ აღნუსხულ ფაქტებზე ბევრად უფრო საინტერესოა და ნიშანდობლივია ქართლის, როგორც ისტორიულ-პოლიტიკურ ორგანიზმის, ის კონცეპცია, რომელიც წარმოდგენილია უძველეს ქართულს ისტორიულ თხზულებაში, ე. წ. „ქართლის მოქცევაში“. როცა

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტ., I¹ 279.

აღექანდრე მაკედონელმა ამიერ-კავკასია დაიპყრა, მცხეთა, როგორც სატახტო ქალაქი, „საჯდომი“, მან მიუბოძა თავის ერთ სარდალს, აზოს, არან ქართლისა მეფისძეს, რომლითაც, მემატიანის შეხედულებით, იხსნება მცხეთის (ქართლის) მეფეთა გრძელი სია, ვიდრე მეფობის მოსპობამდის ქართლში ირანელების მიერ (VI ს.). ჩვენ ვიცით რომ ეს ამბავი არ ეთანხმება ისტორიულ ქვეშარიტებას, მაგრამ საინტერესოა სხვა რამ—მემატიანის წარმოდგენა აზოს სამფლობელოს მოცულობის შესახებ: „თანა ჰყვანდა აღექანდრეს მეფესა აზოჲ, ძჳ არან ქართლისა მეფისაჲ. და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად. და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთაი ცროლისა“¹. აღმოსავლეთი საზღვარი ამ პოლიტიკური ერთეულისა არის ჰერეთი ანუ ალვანეთი, სამხრეთი-სომხეთი, ჩრდილოეთი-კავკასიონის ქედის ერთი ნაწილი, ცროლის მთა, დასავლეთი (მემატიანის გეოგრაფიული წარმოდგენები მთლად ზუსტი არ არის, რაც გასაკვირველს არაფერს შეიცავს)—ეგრის წყალი, ე. ი. თანამედროვე სამურზაყანოს ერისწყალი ან ლალიძგა, უკიდურეს შემთხვევაში, თუნდაც ენგური. ასეთისე, ეგრისწყალი აქ ეგრისის ანუ ლაზიკის ჩრდილოეთის პოლიტიკურ საზღვარზე მიუთითებს.

ამრიგად, ყოველ ექვს გარეშეა რომ ავტორისათვის „ქართლის“ პოლიტიკურ ცნებაში შედის არა მარტო კახეთი, არამედ ეგრისიც. რაც არ უნდა გვიან გადმოიტანონ მატიანის საბოლოო რედაქციის დრო, IX საუკუნეს იგი მაინც ვერ გადმოსცილდება, ე. ი. ეს ლიტერატურული ძეგლი ბევრად ადრინდელია საქართველოს გაერთიანების ხანაზე. მაშ როდის-ღა იყო შესაძლებელი „ქართლის“ ასეთი ფართო ცნების შემუშავება და ან რა ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო იგი? ყველაზე ბუნებრივი იქნებოდა ასეთ ხანად მიგვეჩნია VII ს. პირველი ნახევარი (იქნებ უფრო ოცდაათიანი ან ორმოცდაათიანი წლები), როცა ზემოთაღწერილი კავშირი მყარდება ქართლსა და ეგრისს შორის, თვით კონსტრუქცია-კი ჩაგვეთვალა უფრო საეკლესიო-კულტურულისა და საეკლესიო-ორგანიზაციული ერთობის ანარეკლად, ვიდრე პოლიტიკური მთლიანობის გამოხატულებად. მართალია, VII ს. შუა წლებში, მეორე მატიანის მტკიცებით, თითქოს რაღაც პოლიტიკური ერთობაც-კი ხორციელდება ქართლსა და ეგრისს შორის, და აღნიშნული კონცეპცია თითქოს პოლიტიკურ საყრდენსაც პოულობს, მაგრამ მატიანის ეს ცნობა ჯერ კრიტიკულად შესწავლილი არ არის, და მისი ზოგი ელემენტი გარკვეულ ექვსაც კბადებს

¹ Опис. II 707.

(მაგ., ქრონოლოგია: თუ ერთი მხრით, ეპიზოდი VII ს. შუა წლებით უნდა დათარიღდეს თავის ადგილობრივ მოქმედ პირთა ვინაობის მიხედვით, მეორე მხრით იგი დაკავშირებულია ისეთს არაბ სარდალთან, რომელიც VIII ს. ოცდაათიან წლებში მოქმედებს ამიერკავკასიაში. ექვს ჰბადებს აგრეთვე თხრობის პოლიტიკური ტენდენცია—ჭერაკლე კეისრის თანამედროვე სტეფანოზს, ქართლის ერისმთავარს, ქუთაისში უშხადებენ შვილები საფლავს, „რათა იყოს იგი საწამებლად სამკვდროსა ჩვენისა“¹. ქართლის მეფეების უფლებებს ამტკიცებდეს ქუთაისის მიმართო; ეს-კი ჩანს იმ დროის გამოძახილია როცა ქუთაისი სატახტო ქალაქად იქცევა საქართველოს მონარქებისათვის, ბაგრატიონთა, პოლიტიკურ წარმომავლობის მიხედვით, ამერულ, საგვარეულოსათვის).

ამრავად, აღებულ ხანაში უკვე მზადდება ნიადაგი იმიერ-ამიერ საქართველოს ტომთა ფეოდალურ კლასების მკიდრო კულტურული დაახლოებისათვის².

საერთო დასკვნები მკითხველს, ალბათ, საფუძველი აქვს ეხლა, ავტორთან ერთად, გაიმეოროს რომ მეექვსე საუკუნე, მართლაც, ნამდვილი ისტორიული მოსაბრუნია ძველი საქართველოს განვითარებისათვის. მთელი წიგნის სივრცეზე გაშლილს საზოგადოებრივი ქმნადობის სურათს უნდა დაერწმუნებინა იგი რომ, აღებულ ხანაში, ევოლუციის „თანდათანობის შეწყვეტით“, გარკვეულმა სოციალურ-ეკონომიურმა ძალებმა მოიპოვეს ახალი და საკუთარი ფორმა თავისი შინაგანი ბუნების სრული და საბოლოო გამომქლავებისათვის შემდგომი განვითარების გზით.¹ მართალია, წყაროების უაღრესი სიმცირე და ცალმხრიობა საშუალებას გვისძობს ღრმად შევიხედოთ აღებულ და წინამორბედ პერიოდების საწარმოო ურთიერთობის კონკრეტულობაში, მაგრამ რადგანაც ახლადდამდგარი ხანა სრულიად უექველსა და სავსებით გარკვეულს ფეოდალურ ხასიათს ატარებს, რადგანაც ყველაფერი, რაც ჩვენ მიერ აღებული და წინამორბედი ხანიდან მოღწეულა, აგრეთვე ფეოდალურ ძალების წამყვან მნიშვნელობაზე მიუთითებს, ამიტომ, ვაბობთ ჩვენ, მექვსე საუკუნე ფეოდალიზმის საბოლოო გამარჯვების საუკუნე იყო.

¹ ჯუანშერი, მარ. 207.

² უკანასკნელ პარაგრაფებში აღძრულ საკითხებისათვის შეადრ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია, I² 263—5, 269—271, 280—290. 321—324, 342—347, 348—359; პავლე ინგაოროყვა, ძველი ქართული წარმართული კალენდარი, საქ. მუზეუმის მოამბე, VI 380—395; და სხვ.

ეს გარდატეხა აშკარად რევოლუციონურ გარდატეხის ხასიათს აცხადებს. რევოლუციის საკითხი თავისებურად წყდება თვითეულ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციის მიერ თავისებურება ახასიათებს აგრეთვე ფეოდალურ რევოლუციასაც. პირველყოფილ-კომუნისტურ ურთიერთობის დაძლევა | ეკონომიკასა და შეგნებაში, უმცირესობის ბატონობის დამყარება მთელი საზოგადოების თვითმმართველობის ნანგრევებზე აუცილებელს ხდიდა ხანგრძლივსა და რთულს წინასწარს, მატერიალურსა და იდეოლოგიურს, მომზადებას იქ, სადაც საქმე ეხებოდა წინაქლასობრივი წყობის შეცვლას კლასობრივით. ხოლო საკუთრივ ფეოდალურ საწარმოო წესის გაბატონებისათვის ბრძოლაში ახალ სირთულეს ჰქმნიდა მონათმფლობელური ურთიერთობის ამათუიმ სახით არსებობა. სადაც მონათმფლობელობა არ განვითარებულა იმდენად რომ საბოლოოდ დაერღვია გვაროვნული საზოგადოება, მაგრამ თავის გარკვეულ მნიშვნელობას იგი მაინც საგრძნობელს ხდიდა, იქ ფეოდალიზმს ბრძოლა უნდა ჩაეტარებინა როგორც ერთის, ისე მეორის წინაღმდეგ. ასე იყო საქართველოში.

ქართლის ისტორიაში, მაგ., ჩვენ ვნახეთ¹ რომ ახალგაზრდა ფეოდალურმა კლასმა თავის პირველს დიდ გამარჯვებას მეოთხე საუკუნის შუაწლებისათვის მიაღწია. მაგრამ მაშინ მას ერთი დიდი საკითხი დარჩა² გადაუწყვეტელი—ეს იყო ხელისუფლების საკითხი, რომელიც, როგორც ვიცით, საზოგადოდ ძირითადია რევოლუციისათვის (ლენინი). ეს საკითხი ქართლის ფეოდალებმა მეექვსე საუკუნის დამდეგისათვის გადასჭრეს, როცა მათ ძველი, მონათმფლობელთა საკუთრებების ნიადაგზე აღმოცენებული და ფეოდალიზმისათვის შეუფერებელი, სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია დაამხვეს. ეს ამბავი მშვენივრად აქვს გამოხატული, როგორც ვამბობდით, ძველ ქართულ მატრიანეს, როცა, მისი მტკიცებით, მეექვსე საუკუნეში „ეპყრათ უფლება ქართლისა აზნაურთა“. ძველ ქართულად უფლება სხვას არაა ნიშნავს, თუ არ ბატონობას. მაშასადამე, ძველი დამკვირვებელიც ხედავდა რომ აზნაურობამ ეხლა სრული და შეუზღუდველი (პოლიტიკური) ბატონობა მოიპოვა.

ასევე აშკარაა აფხაზეთში (აბაზგიაში) მომხდარი გადატრიალების მნიშვნელობაც. განსხვავება, ქართლთან შედარებით, ისაა რომ აქ, ძირითადად, აღებული პროცესი მეექვსე საუკუნის ფარგლებში განვითარდა მთლიანად.

თანადო წინააღმდეგობაც ისე მძაფრად არ ვითარდება. მაინც, როგორც ვნახეთ, აქაც არსებული წესწყობილება, მეშვიდე საუკუნის ოცდაათიანი წლების დამლევს, დაახლოებით, საკმაოდ მნიშვნელოვან ტეხილს განიცდის და კიდევ ერთხელ გაივლის, ასე ვთქვათ, საზოგადოებრივ ბრძმედში.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, აღწერილ ამბებში გარკვეული როლი შეასრულა გარეშე ძალამ. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ პირობა, რომელიც აჩქარებდა პროცესს. უამფაქტოროდაც განვითარება მაინც იმავე გზით წავიდოდა.

მოსალოდნელი იყო და ასევეც მოხდა რომ აღნიშნულ ბრძოლებს თან სდევდა დაუნდობელი იდეოლოგიური კიდილიც. ისიც გასაგებია რომ იდეოლოგიურმა ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი ქართლში მიიღო — სწორეთ აქ ექსოვებოდა უაღრესად ინტიმურად სოციალურ-პოლიტიკური ინტერესები იდეოლოგიურ მომენტს. ფეოდალიზმმა გამარჯვებას მიაღწია ამ სფეროშიაც ისევე, როგორც სხვა სფეროებში.

ამრიგად, შეგვიძლია მივიღოთ რომ მეექვსე საუკუნიდან მთელი საქართველოს მიწა-წყალზე შეუზღუდველად მკვიდრდება ფეოდალური საწარმოო წესი, ფეოდალური საკუთრება და სახელმწიფოებრივობა, ფეოდალური იდეოლოგია. ზედმეტია იმის მტკიცება რომ ახალ საზოგადოებას თავის განვითარების ზენიტამდე ჯერ კიდევ დიდი გზა უძევს.

უფრო თავისებური იყო მდგომარეობა საკუთრივ ეგრისში. აქ ფეოდალურ კლასს ნაკლები დაბრკოლებები ელობება თავის მისწრაფებების განხორციელების გზაზე, ჯიბრე, ვთქვათ, ქართლში და-სა-

ს ა ტ ი ე ბ ლ ე ბ ი

А. გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელებისა

- აბაზგები (იხ. აგრეთვე აფხაზები) 47, 53, 62—71, 73, 83
აბაზგია (იხ. აგრეთვე აფხაზეთი) 62—71
აბასთუმან-ზალდათის გზა 34
აბაშა-ცხენისწყლის რაიონი 36
აელაბარი 12
აზია 20
ათინა 30
აღანები 3, 52, 72, 73
აღანების კარი (იხ. აგრეთვე დარიალანი) 4
აღვანეთი (იხ. აგრეთვე ჭერეთი) 2, 3, 74, 76, 78, 81, 83, 102, 107, 108.
აღვანელები 88, 110
ამიერ-კავკასია 2, 72, 75, 76, 78, 81, 100, 101, 113, 116
ანაკრია 37
ანაკოფია 36
ანკირა 75
ანტიოქია 75, 88
არაბები 36, 75, 79, 81, 82, 116
არაგვი 91
არავეთი 114
არდონი 4
არმაზი 10, 11
არმიონია (იხ. აგრეთვე პერს-არშენია, სომხეთი) 23, 34
არძენიაკის თეაი 81
არმენიელები (იხ. აგრეთვე პერსარშენები, სომხები) 22, 23, 25
არტაანი 19
არტანუჯი 34
არტაშატი 44
არქეოპოლისი (იხ. აგრეთვე ციხე-გოჯი, ნოქალაქევი) 53, 55, 59, 69, 91
ასურეთი (სირია) 103, 105
ასურები (სირიელები) 104, 105
ატროპატაკანი (ადარბადაგანი) 3
აფრიკა 22
აფსარუშტი (აფსირტი) 30
აფსილია (აფსილეთი) 68, 73
აფსილელი (აფსილები) 53, 61
აფსირტი, იხ. აფსარუნტი
აფხაზები (იხ. აგრეთვე აბაზგები) 53, 83.

- აფხაზეთი (იხ. აგრეთვე აბაზგია) 35, 36, 38, 40, 73, 83, 113, 117
აღმ. რომის იმპერია (იხ. აგრეთვე რომი, ბიზანტია) 20, 21, 27, 43, 72, 76, 90, 103—105, 109
აღმ. საქართველო (იხ. აგრეთვე ქართლი, ივერია) 20, 28, 33, 84, 90, 91, 102, 116, 118
- აწყვერი 18
აკარა 40
ახალციხე 38
ახალციხის რაიონი 92
ახიზა 18, 113
- „ბათის“ ნავთსადგური (იხ. აგრეთვე ბათომი) 29
ბათომი 29, 31, 32, 37, 38
ბათომ-ართვინის გზა 34
ბათომ-ქობულეთის გზა 36
ბარდავი 78
ბაღდადი 79
ბერი (ბერთა) 18
ბერძნები 17, 38, 39, 72, 73, 78, 79, 82, 100, 104, 105, 110
ბიზანტია (იხ. აგრეთვე აღმ. რომის იმპ., რომი) 20, 21, 50, 72, 74, 76, 78, 80—83, 109, 113, 114
ბიზანტიელები (იხ. აგრეთვე რომაელები) 25, 50, 67, 72—75, 78, 80, 82, 83, 86, 90, 105
- ბიზანტიონი (იხ. აგრეთვე კონსტანტინოპოლი) 27, 49, 50, 61
ბითინიელები 50
ბიკენტა (პიტინტი) 53, 64, 89
ბოდბე 18
ბოლნისი 18, 88, 113
ბოსფორაჯანი (ვასპურაკანი) 81
გაგრა (ტრაქეა) 41, 64, 68, 69
გალატიელები 50
გერმანელები 20
გონიო 30
გუგარეთი (იხ. აგრეთვე ქართველთა საპიტიახშო, ქვემო-ქართლი) 114
გუგარელნი 114
გუთები 70
გურგანი (ჯორჯანეთი) 96
გურია 38
გურია-აჭარის სანაპირო 29, 31
გურია-სამეგრელოს სანაპირო 34
გურიის გზა 36
დაკია 20
დალის ხეობა 55
დარა 40
დარიალანი (იხ. აგრეთვე აღანუბის კარი, ოვსთა კარი) 3, 4, 86
დარჩინის გზა 73

- დარუბანდი (იხ. აგრეთვე დარუბანდის ყელი, ჩორი) 3, 9
დარუბანდის ყელი 3
დას. საქართველო (იხ. აგრეთვე ეგრისი, ლაზიკა, კოლხეთი) 12, 23—25, 28, 33,
34, 36, 37, 41—43, 46, 48 52, 56, 57, 64, 66, 70, 82, 89,
90, 91, 100, 116, 117
- დვალეთი 4
დვინი 73, 74, 87
დუზაი 72
დურბუკეთი 4
- ეგვიპტე 20, 75, 103
ეგრისელები (იხ. აგრეთვე ლაზები, მეგრელები, კოლხები) 43, 49, 52, 54, 61, 73
ეგრისი (იხ. აგრეთვე ლაზიკა, დას. საქართველო, კოლხეთი) 20, 23, 24, 26, 27
41—61, 64—66, 69—71, 80, 82—87, 90, 101, 113—115, 117
ეგრის-წყალი 115
ექსინის პონტო (იხ. აგრეთვე შავი-ზღვა) 30, 50, 68
ელამნი 96
ენგური 115
ენგურის ხეობა 44
ერზერუმი (იხ. აგრეთვე კარნუ-ქალაქი, თეოდოსიოპოლი) 34, 74
ერის-წყალი 115
ერუშეთი 19, 88, 113
ესპანეთი 22
- ეკე (იხ. აგრეთვე მუხური, ქვემო-იმერეთი) 91
ვანდალები 22
ვანის ტბა 81
ვარდციხე (იხ. აგრეთვე როდოპოლისი) 55, 89
ვაშნარი (უჯენარი) 28
ვესტგუთები 22
ՎԻԱՑ ԱՏԻԱՐՆ 15
ზეკარის ულელტეხილი (იხ. აგრეთვე რკინის ჯვარი) 34, 35
ხესტაფონის რაიონი 114
თეოდოსიოპოლი (იხ. აგრეთვე კარნუ ქალაქი, ერზერუმი) 34, 74
თიანეთი 42
თრაკია 20
თურქები 36—38, 73
თურქეთი 37
იბერები, იხ. ივერები-ივერიელები
იბერია, იხ. ივერია
იერუსალიმი 75, 106
ივერები-ივერიელები (იხ. აგრეთვე ქართველები) 11, 49, 64, 83, 86, 98
ივერია (იხ. აგრეთვე ქართლი, აღმ. საქართველო, ՎԻԱՑ ԱՏԻԱՐՆ) 33, 49, 64, 65,
85, 87, 90
იმერეთი 38
ინფრლგები 38
ინდოეთი 87

- ირანელები (იხ. აგრეთვე პართელები, სპარსელები) 1—3, 15—19, 23, 24, 33, 48
50—59, 63, 64, 66, 67, 70—75, 78, 79, 83—86, 88, 90, 96—98,
100—108, 110, 113, 115
- ირანი (იხ. აგრეთვე სპარსეთი) 1—3, 5, 7—9, 12, 15, 17, 21—23, 25, 26, 34, 35,
48, 49, 51, 55, 66, 68, 73—75, 81, 83, 85, 86, 90,
97, 100—111, 114
- ისანი (იხ. აგრეთვე ავღაბარი) 12
- ისპირი (სპერი) 36
- იტალია 22
- იუსტინიანე-ქალაქი (იხ. აგრეთვე პეტრა) 27
- კაბადუკიელები 50
- კავკასია 3, 4, 49
- კავკასიანნი 4
- კავკასიონი, ქედი 3, 4, 24, 49, 68, 115
- კალა, ციხე 10, 11
- Callithea (იხ. აგრეთვე პეტრა) 37
- კაქოჭ (იხ. აგრეთვე კავკასია) 3
- კარი (ყარსი) 3
- კარნუ-ქალაქი (იხ. აგრეთვე თეოდოსიოპოლი, ერზერუმი) 74
- კასრისხევი 4
- კახეთი 102, 113, 115
- კახეთ-კუხეთი 18
- კელასური, შდ. 71
- კელასური, იხ. კლისურა
- კესარია კაბადუკიისა 75
- კინტიში (კინტრიში) 38
- კინტრიში 38, 39
- კლარჯეთი 18, 82, 113
- კლარჯეთის გზა 36
- კლისურა 36, 40, 71
- კოდორი, შდ. 71
- კოდორის ხეობა 44, 73
- კოლხი 110
- კოლხები (იხ. აგრეთვე ლაზები, ეგრისელები, მეგრელები) 26, 51, 58, 60, 61,
73, 91
- კოლხეთი-კოლხიდა (იხ. აგრეთვე ეგრისი, ლაზიკა, დას. საქართველო) 23, 24,
26, 30, 43, 49, 51, 91
- კონსტანტინოპოლი (იხ. აგრეთვე ბიზანტიონი) 20, 21, 23, 25, 33, 44, 50, 54,
55, 57, 58, 61, 64, 70, 72, 73, 75, 90, 103—105
- კუმურდო 13
- ლაზები (იხ. აგრეთვე ეგრისელები, კოლხები, მეგრელები) 24—27, 30, 32, 33,
35, 42, 48—51, 55, 58, 59, 62—64, 83, 85, 89
- ლაზიკა (იხ. აგრეთვე ეგრისი, დას. საქართველო, კოლხეთი) 23, 24, 30, 32,
33—35, 39, 43, 49, 50, 51, 62, 65, 71, 82, 85, 91, 115
- ლენხუმი 54

ლიახვი 4

ლისირი 89

ლოპოტისხევი 102

მაკედონია 20

მამისონის ზეკარი 73

მანგლისი 18, 88, 113

მარტიროპოლი 40

მაზინჯაური 31

მეგრელები (იხ. აგრეთვე ეგრისელები, კოლხები, ლახები) 24, 39, 48, 75, მეოტიდა (ახოვის ზღვა) 50

მესოპოტამია 103

მესხები 86

მესხეთი 35, 86, 87, 93

მეტეხის ხიდი 10

მინდიმიელები 73

მისიპიელები 55, 61, 70, 71

მოგვთა 101

მოვაკანი 17

მოხირისი, ქალ. (იხ. აგრეთვე მუხური) 89

მტკვარი 10, 12, 74, 84

მურისი 89

მუხრანის ხიდი 12

მუხური-მუხურისი-მუხირესი (იხ. აგრეთვე მოხირისი, სამოქალაქო) 91, 114

მცირე აზია 103

მცხეთა 9, 10, 11, 18, 88, 89, 101, 111, 113, 115

მცხეთელები 7, 14

მცხეთის ჯვარი 92

ნაგები (იხ. აგრეთვე რუსთავი) 84

ნატანები, მდ. 28, 29

ნატანებ-ოზურგეთის გზა 28

ნიკეა 106

ნიკოლოზის სიმაგრე (შეკვეთილი) 28

ნინოწმინდა 18, 113

ნიქოზი 18, 102

ნოქალაქევი (იხ. აგრეთვე არქეოპოლისი, ციხე-გოჯი) 36, 89

ოვსები 4

ოვსთა (ოვსეთის) კარი (იხ. აგრეთვე დარიალანი) 4

ოსტგუთები 22

პანტურანი (იხ. აგრეთვე პეტრა) 39

პართელები (იხ. აგრეთვე ირანელები) 2, 15

პარპლანი დურძუკეთისა 4

პერსარმენია (იხ. აგრეთვე არმენია, სომხეთი) 73, 74, 76, 83, 90

პერსარმენები (იხ. აგრეთვე არმენიელები, სომხები) 73, 74

პეტერბურგი 38

- პეტრა (იხ. აგრეთვე Callithea, იუსტინიანე-ქალაქი, პანტურანი, პეტრონი, ციხისძირი) 12, 27—39, 41, 44, 51—53, 64—67, 69, 85, 89
- პეტრაიონ-პეტრონი (იხ. პეტრა) 39
- პიტიუზტი (იხ. აგრეთვე ბიქვინტა) 53, 64, 66, 89
- პონტო 43
- რანი 17
- რიხე 30
- რიონი 30, 52, 91
- რიონის სეობა 44
- რკინის ჯვარი (იხ. აგრეთვე ზეკარის ულულტეხილი) 34
- როგატორია 73
- როდოპოლისი (იხ. აგრეთვე ვარდციხე) 89
- რომელები (იხ. აგრეთვე ბიზანტიელები) 5, 15, 23—27, 30, 32, 33—35, 39—45, 47—58, 60—65, 67—69, 71, 74, 85, 87, 90, 105
- რომი (იხ. აგრეთვე აღმ. რომის იმპერია, ბიზანტია) 5, 12, 20, 34, 36, 43, 48, 102, 106
- რუისი 18
- რუსეთი 37, 38
- რუსთაი (იხ. აგრეთვე ნაგები) 18, 84, 88, 113
- რუხი 37
- საბერძნეთი 79
- სამეგრელო 38, 90
- სამთავისი 18
- სამოქალაქო (იხ. აგრეთვე მუხური) 114
- სამურხაყანო 115
- სამცხე 18
- სამზრ. კავკასია 2
- სანიგები 64
- სარაპანი (იხ. შორაპანი) 89
- საქართველო 1, 3, 12, 21—23, 26, 36—38, 46, 47, 75, 76, 80—83, 89, 92, 95—97, 109, 112, 113, 115—118
- სევასტოპოლისი (იხ. აგრეთვე ცხუმი, სოხუმი) 36, 44, 53, 64, 66, 89
- სენები 56, 61
- სენეთი 44, 47, 54, 56, 57, 62, 71—73
- სირია (ასურეთი) 88, 103, 105
- სისაჯანი (სიენიეთი) 81
- სკანდა 24, 33, 65, 89
- სკვიფები 57
- სკურდები 28
- სომხები (იხ. აგრეთვე არმენიელები, პერსარმენები) 2, 6, 9, 15, 73, 88, 98, 99, 104—107, 112—114
- სომხეთი (იხ. აგრეთვე არმენია, პერსარმენია, ՀԱՅԷ) 2—7, 9, 15, 16, 43, 44, 73, 74, 80—82, 86, 87, 100, 102, 105—108, 110, 114, 115
- სოხუმი (იხ. აგრეთვე სევასტოპოლისი, ცხუმი) 36, 71, 89
- სოხუმის რაიონი 64

სპარსეთი 1

სპარსელები (იხ. აგრეთვე ირანელები) 1, 4, 7, 10, 17, 49, 50, 60, 67, 73, 78, 79,
85, 87, 90, 96, 100, 104, 105

სპერი (იხ. აგრეთვე ისპირი) 36, 82

სპერის გზა 36

ტეხური 53

ტრაპეზუნტი 35, 36, 44, 64, 67

ტრაქეა (გაგრა) 41, 53

ტფილისი 8, 10—12, 18, 28, 74, 75, 84, 88, 91, 98, 111, 113

Тѣодор (იხ. აგრეთვე ზორი) 3

უღე 92

უქიმერიონი 54, 59

უჯარმა (უჯარმა) 18, 88, 111, 113

უჯენარი (იხ. ეაშნარი) 28

უაზისი, მდ. 30, 44, 89

უაზისი, ქ. (ფოთი) 34, 55, 89

ფოთი (იხ. ფაზისი) 34, 37, 38, 89, 113

ფშავ-ხევსურეთი 4

ქალკედონი 104—107, 110

ქართველები (იხ. აგრეთვე ივერები) 15, 74, 75, 87, 101, 104, 110, 112, 114

ქართველთა საპიტიახშო (იხ. აგრეთვე გუგარეთი, ქვემო-ქართლი) 104, 113, 114

ქართლი (იხ. აგრეთვე ივერია, აღმ. საქართველო, აღმ. საქართველო) 1—4, 6—14, .

16—20, 23, 24, 35, 43, 44, 50, 51, 55—58, 69, 73—79.

81—88, 90, 93—102, 107, 109—111, 113—118

ქაშაგი 46

ქაჯეთის-ციხე (იხ. აგრეთვე პეტრა) 37, 89

ქვემო-იმერეთი (იხ. აგრეთვე მუხური) 54, 91

ქვემო-ქართლი (იხ. აგრეთვე გუგარეთი, ქართველთა საპიტიახშო) 18, 113

ქლუხორის ხეკარი 44

ქობულეთი 28

ქობულეთ-ჩაქვის რაიონი 30

ქობულეთ-ჩაქვის სანაპირო 31

ქუთაისი (ქუთათისი) 54, 91, 116

ქუთაისის რაიონი 114

ლალიძგა 115

ყარაიის არხი 84

ყირიმი 38, 43

ყუბანი 44

შავე-ზღვა (იხ. აგრეთვე ევქსინის პონტო) 25, 28, 30, 73.

შავე-ზღვის აღმ. სანაპირო 64

შეკვეთილი (წმ. ნიკოლოზის სიმაგრე) 28

შიდა-ქართლი 17, 87, 113

შიო-მღვიმე 93, 94, 100

შორაპანი (სარაპანი) 24, 33, 65, 89

- ჩავეი 28, 31, 38
ჩაჩან-ქისტეთი 4
ჩგლოა 18
ჩეოქეზობი 46
ჩორი (იხ. აგრეთვე დარუბანდი, დარუბანდის ყელი, წციოი, შირ, ძირ) 3, 9
შირ (იხ. ჩორი) 3
ჩოვილო-კეკასია 3, 33, 43, 44, 46, 73, 75
ჩხარია რაიონი 114
ციხე-გოგო (იხ. აგრეთვე არქეოპოლისი, ნოქალაქევი) 36, 89
ციხუაჭირა (იხ. აგრეთვე პეტრა) 28, 29, 31, 32, 34—41, 44, 89
ციროლის მთა 115
ცორტაეი 18, 113
ცაენის-წყალი 52, 91
ცაუაი (იხ. აგრეთვე სეეასტოპოლი, სოხუმი) 36, 89
წანარეოსის ხევი 4
წებელდა (იხ. აგრეთვე წიბილის-ციხე) 71
წებელდის ეგობა 55
წიბილის ციხე (იხ. აგრეთვე წებელდა) 53, 59
წილკანი 18
წყნა 19
წყიე 92
ტანები 25
ტანეთი 25
ტერემი 18, 88, 113
ძირ (იხ. ზორი) 3
ტორობა 30, 34—36
ხახატები 4, 75, 88
ხახატეოს კარნი (იხ. დარუბანდი) 4
ცინო 39
ხლარი 81
ბორნახევი 18
ხუნანი 88
ჯავახეთი 18
ჯორჯანეთი (გურგანი) 96
ჯორჯანნი 96
ჯუბანა (იხ. ქართლი) 81
ჟსჟჟ (იხ. აგრეთვე სომხეთი) 2
ჭრეთი (იხ. აგრეთვე ალვანეთი) 4, 7, 115
ჭუნები 3, 9, 24, 33, 49, 52, 53, 68

B. პირთა სახელმების საძიებელი

- აგაიანგლოსი 108
აგათია, მემბატ. 43, 50, 55, 86
ადარნასე ერისმთავარი 100
ადონცი 6, 3, 76, 96, 108

- აეტი (აიეტი), წარჩინ. ლაზი 50, 60
ახო. არან ქართლისა მგუისძე 115
აკაკი, არმენიის მმართველი 23
ალექსანდრე მაკედონელი 115
ანასტასი კეისარი 104
„არგო“. არგონავტები 43
არდაშირ, ირანის შაჰების წინაპარი 108
არვანდ ჯუმნასპი, ქართლის მარხბანი 8
ართონი, ერესტარქი 103
არკადი, ლოლასი კეისრის ძე 20
აროიანე 36
არსაკი. სომეხთა მეფე 15
არსაკიდები (არშაკიდები) 2, 15
არსენი, მემატ. 104
არსენეს. გარანაპლქის ძე, სომეხთა მეფე 2
არშაკი. კოტიახში 13, 16, 102
ბაგრატიონები 116
ბალალოი 81
ბართნიუსი 70
Бартоломй В., акад. 3
ბაქრაძე დ. 28
ბოჯორიძე გ. 92
ბროსე მ.. აკად. 4, 28
Брюков 38
Бисопи 80
გელცერი 72, 75, 78
გენუნი მფეფე 110
გოლიციანი 40
გოლონ-მიჭრანი, ირან. სარდალი 73
გომანი ნ. 32
გორგაძე ს. 19, 88
გრიგოლ. სომხ.-გამანათლებელი 106—108
გრიგოლ, ქართლისა მამასახლისი 13
გუარამ, ქართლისა ერისმთავარი 79, 81, 99
გუბაზ, უგროსის მეფე 43, 51—55, 57—61, 80
გურგენ, ქართლის წარჩინებულთა წინამძღოლი 73, 98, 99
გურგენ, ქართლის მეფე 24, 64, 113
დავისთე, რომ. სარდალი 52
დაჩი, ვახტანგ გორგასლისძე 11
დესტუნისი, გ. 28
დილ შ. 68
Dindari 57, 73, 74
Dubois-de-Monpereux 28
უესტათი მცხეთელი 7, 8, 13, 101
ევფრატა, ალაზგი ენეუქი 70

- ეზრა, სომეხთა კათალიკოზი 110
ელიშე, მემატ. 2, 5
ემინი 82
ერისთავი, გენ.-გუბ. 32
ვაიდენბაუმი 28, 29
ვალარშაკი, სომეხთა მეფე 15
ვარდანი (შამიკონიანი) 73
ვარსკენ, პიტიახში 3, 9, 16, 87, 102
ვასაკ სივნიელი 6
ვასილიევი ა. 78
ვახტანგ გორგასალი 1, 10, 11, 107
ვახტანგ VI 84
ვახუშტი ბატონიშვილი 4, 37, 70, 84
ზენონ კეისარი 104
ზიმარხი, ბიზანტ. ელჩი 73
თაყაიშვილი ექვთ. 4
თეოდოსი კეისარი (II) 15
თეოდოსი კეისარი (I) 20
თეოფანე ბიზანტიელი 11, 73, 98
თეოფანე ქრონოგრაფი 82
თეოფობი, ლაზი 59
თრდატ, ქართლის მეფე 84
იაკობ ხუცესი 3, 19, 102
იაკუბი 81
იბნ-ხორდადბე 3
ინგოროყვა პ. 116
იოანე, რომ. სარდალი 69
იოანე კაბადუკიელი 23
იოანე საბანისძე 99
იოანე-ციბე 25—27, 32, 34, 35, 51
ირენე, რომ. სარდალი 65
იუსტინე კეისარი (I) 23, 24
იუსტინე კეისარი (II) 57, 73
იუსტინიანე კეისარი (I) 21—29, 32, 33, 40, 41, 50, 54, 55, 57, 60, 61, 63, 65, 68—72, 76, 77, 89, 113
კაკაბაძე ს. 19
კალფოგლუ ი. 28, 29
კასტორი 44
კეკელიძე კ., პროფ. 19
კირიონი, ქართლ. კათალიკოზი 114
კობად შაჰი 106, 107
კონსტანტინე კეისარი (II) 81
კონსტანტინე პორფიროგენეტი 34
კონტარინი 37

- კოსტანტი. სტეფანესა და გუდას ძე 92
Кулаковскнй Ю. 70
Латышев В. 70
ლეონდ, სომეხთა მემბტიანე 82
ლენინი ნ. 116
ლეონტი მროველი 36
მავრიკე კეისარი 72, 74, 110
მარქსი კ. 66
მაშტოცი (იხ. მესროპი) 108
მენანდრე, მემბტ. 47, 57, 73, 74, 90
მერმეროე, ირან. სარდალი 52, 54, 85
მესროპ-მაშტოცი 108
მექეაბიშვილი, თიანეთის მკვიდრი 42
Miller K. 44
მოსე კალანკატუელი 81, 83, 108
მოსე, სომეხთა კათალიკოზი 114
მოსე ხორენელი 15
მოურავოვი 37
მურვან ყრუ 36
ნაბედი, ირან. სარდალი 63
ნახორაგანი, ირან. სარდალი 55
ნერსეს, სომეხთა კათალიკოზი 105
ნესტანი („ვეფხვიცტყაოსნის“ პერსონაჟი) 37
ნესტორი, ერესიარქი 103, 104
ნინო, წმ. 108
ოდოევკარი 21
ორბელიანი სულხან-საბა 46, 96
ოსმან-ბეი 32, 37
ოფსიტე, აფხაზთა მთავარი 67, 68
პანინი, გრ. 37
პანოდორე 82
პატკანოვი 73
Peyssonel 37
პეროზ შაჰი 104
პეტრე სტრატეგორი 25
პოტიომკინი 38
პროკოპი კესარიელი 15, 22—34. 39—43, 45—51. 56, 59, 62, 63, 65, 68—71,
80, 85—87, 89
ჟუზე 81
რომულ-ავგუსტული კეისარი 21
რუსთაველი 37
რუტუნი თეოდორე 81
საბინინი მ. მ
სამოელ, ქართლისა კათალიკოზი 12

- სასანიდები 2. 3, 100
სეპელისი, სომეხთა მემკვიდრე 73, 74, 82, 105, 107, 110
სერგი (გიორგი) ბარნუკისძე, ლაზიკის პატრიარქი 82
სეპარანა, აფხაზთა მთავარი 67, 68
სოლომონ, იმერთა მეფე (I) 38
სტეფანოზ, ქართლის ერისმთავარი 81, 93, 94, 100, 116
სუმბატ დავითისძე, მემკვიდრე 1, 2, 79
სურენ, სომეხთა მარზპანი 73
ტერდეთე, ეგრისის მაგისტროსი 53, 59
ულივაგე, სარდალი 69
უსპენსკი კ. 78
უსპენსკი ფ., აკად. 30, 78
ფარტაი, წარჩინ. ლაზი 60
ქასრე ამბარევი, ირანის მეფისძე 17, 78
ქრამ-ხურ-ბორ-ხარდ, პიტიახში 10
ქრისანთი, პატრ. 29
ყაუხჩიშვილი ს., პროფ. 11, 22, 27, 29, 43, 50; 60, 82, 86, 98
შაბური, შაჰი 108
შანიძე აკ., პროფ. 92
შარაშიძე ქრ. 32
შიო, წმ., 93, 94
შუშანიკ, ვარსკენ პიტიახშის ცოლი 3, 16, 102
ჩიტაია გ., დოც. 40
წათე, ეგრისის მეფე 23
წათე, ეგრისის მეფის გუბაზას ძმა 55, 61
წერეთელი ზურაბ 38
წერეთელი ქიხოსრო 38
ხორიანე, ირან. სარდალი 52
ხოსრო ანუშირვანი, შაჰი 15, 21, 48—51, 53, 56, 57, 66, 73, 106, 107, 113
ხოსრო ორმუზდის ძე, შაჰი 106, 107
ჯავახიშვილი ივ., პროფ. 9, 19, 42, 86, 97, 107, 108, 110, 114, 116
ჯანაშვილი მოსე 37, 70, 84
ჯანაშია ს. 69, 71, 113, 117
ჯუანშერი, ალვანეთის მთავარი 81, 82
ჯუანშერი, მემკვიდრე 11, 17, 19, 36, 78, 79, 82, 83, 96, 100, 102, 112, 116
ჭრაკლე კეისარი 4, 75, 78, 81—83, 88, 110, 111, 113, 116
ჭონორი, თეოდოსი კეისრის ძე 20
ჭორმუზდი შაჰი (IV) 78
-

შემჩნეული შეცდომები

გვ. და სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
1. შენ.	ტერმინებში	ტერმინები
3; შენ.	Алс	Алснн
4, 13	დაიკუნეს	დაიძკუნეს
4, 14.	ირანთა	სპარსთა
4, 19	იოესთა	ლოესთა
12, 18	ანალოგანი	ანალოგონი
27, 29	აგენებული	აშენებული
32, 265.	მოვახსენებო	მოვახსენებთ
42, 265.	ფარჩხას ედახიან ვგონებ.	ფარჩხას ედახიან (ვგონებ,
55, 19	ბინადრობა	ბინადრობდა
55, 265.	მისიმილებისა	მისიმიელებისა
58, 8	(მეფე) საჭირო არ არის	(მეფე), საბოლოო ანგარიშით, საჭირო არ არის
59, 8	ჭკონდა“)	ჭკონდა“
64, 22	„და ტყვის“	და „ტყვის“
69, 20	ერთ დროულობას	ერთდროულობას
71, 10	მისიმილების	მისიმიელების
81, 32	ი. კალანკატუელის	მ. კალანკატუელის
93, 28	მათი“-ო ეხლა“.	მათი“-ო,“ ეხლა
94, 10	კელით წერილი	კელითწერილი
98, 19	ყოფილა ბიზანტიური	ყოფილა, ბიზანტიური
98, 265.	სტეფანე ბიზანტიელის	თეოფანე ბიზანტიელის
„ -	ს. ჯ. გორგენი)	ს. ჯ.] გორგენი
102, 21	„მაგრამ	მაგრამ
105, 23	ირანეთის	ირანის

ტექნიკური დაბრკოლებების გამო, ბერძნული ციტატები დაბეჭდილია ას-პირაკიონა და პლსქტუაუ-ის ნიშნების გარეშე.

შ ი ნ ა ა რ ს ი.

ავტორისაგან

III

§ 1 VI საუკუნის მნიშვნელობა საქ. ისტორიაში (1); § 2 ირანული პოლიტიკა და რეჟიმი დაპყრობილ ქვეყნებში (2); § 3 ქართლი ირანელთა მფლობელობის ქვეშ (6); § 4 ტფილისის ისტორია (10); § 5 ირანელთა მფლობელობის გაუღენა ქართლის განვითარებაზე (12); § 6 აღმოსავლეთ-რომის იმპერია VI ს. (20); § 7 იუსტინიანეს პირველი ღონისძიებანი ეგრისის მიმართ (23); § 8 ციხეს მოქმედება ეგრისში. საეპრო მონოპოლია (26); § 9 ციხე-ქალაქ პეტრას აშენება. პეტრას ადგილმდებარეობა (27); § 10 ეგრისის საგარეო ვაჭრობა. საეპრო გზები (41); § 11 ეგრისის მმართველ წრეების განწყობილება (44); § 12 დიდი ომიანობა ეგრისში (48); § 13 დიდი ომიანობის შედეგი ეგრისისათვის (56); § 14 მდგომარეობა აფხაზეთში (62); § 14 აღმ.-რომის იმპერიის (ბიზანტიის) შემდგომი წარმატებანი ამ.-კავკასიაში (72); § 15 ბიზანტიის წარმატებათა მნიშვნელობა ამიერ-კავკასიისა და საქართველოსათვის (76); § 17 საერთო სურათი შინაგან ურთიერთობის განვითარებისა VI ს-ში (84); § 18 ირანელების კულტურული-იდეოლოგიური პოლიტიკა (100); § 19 ბიზანტიის საეკლესიო-სარწმუნოებრივი პოლიტიკა (109); § 20 საერთო მიმოხილვა კულტურულ-იდეოლოგიურ ვითარებისა საქართველოში VI ს. (112); § 21 საერთო დასკვნები (116).

სამიხელები

119.

შემჩნეული შეცდომები

131

შ პ ი მ ს ვ ე ლ ა :

გვ. 118 უკანასკნელი სამი სტრიქონი უნდა
იკითხებოდეს ამავე გვერდის დასაწყისში.

ფასი 2 ზ. 50 ლ.

ს. ნ. დჟანაშია

Феодалъная революция в Грузии

Издательство Государственного Университета
Тифлис 1935